

Jānis Krastiņš

Arhitektūras stili Latvijā

SATURS

Ievads

1. Viduslaiku stili

1.1. Romānika

1.2. Gotika

2. Jauno laiku stili

2.1. Renesanse un manierisms

2.2. Baroks un rokoko

2.3. Klasicisms un ampīrs

2.4. Eklektisms

3. Mūsdienu sistēmas stili

3.1. Jūgendstils un neoklasicisms

3.2. Starpkaru perioda historisms un *Art Deco*

3.3. Funkcionālisms jeb Modernā kustība

3.4. Neoeklektisms

3.5. „Sociālistiskais reālisms”

3.6. Modernā kustība pēc Otrā pasaules kara

3.7. Postmodernisms

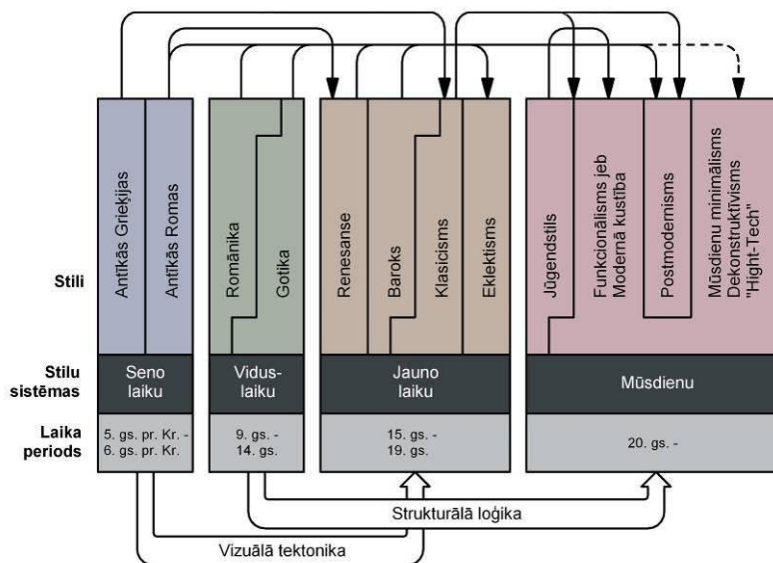
3.8. *High-Tech*, dekonstruktīvisms, minimālisms, *architextile*, parametriskā arhitektūra u.c.

Arhitektūras terminu vārdnīca

Ievads

Arhitektūras stils un mākslas stils vispārējā nozīmē ir katrā konkrētajā laika periodā lietots mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu un radošo principu kopums, kas mākslas darbam piešķir tikai attiecīgajam stilam raksturīgu izteiksmi un veidolu. Arhitektūra ir telpas veidošanas māksla, bet telpu uztver ar tās formu. Tieši arhitektūrā katra laikmeta stila formālās pazīmes atpazīstamas visskaidrāk. Arhitektūra kā visu mākslu māksla allaž ir bijusi mākslas radošā laboratorija, kurā katrs vēsturiskais stils lielākoties ir radies agrāk nekā citās vizuālajās mākslās un noteicis kopējo stilu attīstības gaitu.

Katram mākslas stilam vēsture atvēlējusi noteiktu laika sprīdi. Vairāki stili ilguši veselus gadsimtus, citi – tikai dažus desmitus gadu. Jo tuvāk mūsdienām, jo ātrāk katrs nākamais stils nomainījis iepriekšējo. Ikviens jauns stils ir bijis iepriekšējā noliegums, taču starp vienu un otru stilu jūtama gan pārmantojamība un pēctecība, gan laika un vietas ziņā tuvākas un tālākas ietekmes. Eiropas būvmākslas vēsturē vismaz trīs reizes bijuši krasāku pārvērtību brīži, kuros jūtami mainījušies ne tikai stila māksliniecisko formu valoda, bet arī radošās metodes pamatprincipi. Šie brīži iezīmējuši veselu stilu sistēmu nomaiņu.

Arhitektūras stili un stilu sistēmas

Lielākā daļa Eiropas klasisko arhitektūras stilu sakņojas antīkajā kultūrā. Senās Grieķijas un Senās Romas arhitektūras stili veido seno laiku stilu sistēmu. Senajā Grieķijā izveidojās klasiskie arhitektoniskās kompozīcijas kārtējumi jeb orderi – doriskais, joniskais un korintiskais orderis. Romieši antīko arhitektūru padarīja dekoratīvāku un detaļām piesātinātāku. Viņi sāka plaši izmantot arī arku un velvju konstrukcijas, celtņu arhitektūrā tās savienojot arī ar orderu elementiem.

Pēc antīkās kultūras sabrukuma sekoja ilgs agro viduslaiku periods, kas nav atstājis daudz būvmākslas pieminekļu. Tikai kopš aptuveni 1000. gada visā Eiropā jaušama rosīgāka būvniecība un līdz ar to – to arhitektūras stilu, kuru pieminekļi veido arī Latvijas kultūras mantojumu, attīstība.

1. Viduslaiku stili

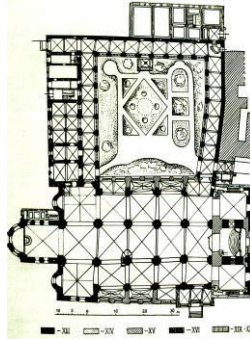
1.1. Romānika

Romānika jeb romāņu stils ir agrākais viduslaiku stils, kura māksliniecisko formu valoda sāka nostabilizēties ap pirmās un otrās tūkstošgades miju. Stila nosaukums radās tikai 1822. gadā, kad, saskatot zināmu pēctecību ar antīkās Romas būvmākslas konstruktīvajiem principiem, to radīja franču mākslas vēsturnieks Arciss de Komons. Viņš šo stilu izdalīja atsevišķi no kopējās viduslaiku mākslas stilu sistēmas, kuru renesanses laikā sāka dēvēt par gotiku.

Romānika visskaidrāk jaušams kulta celtnēs. Tās lielākoties veidoja it kā no atsevišķām kopā saliktām daļām, kuru apjomi skaidri uztverami celtnu ārējā veidolā. Dominēja masīvas sienas un apaļloka arkām pārsegtas logu ailes, bet virs telpām veidoja smagnējas cilindriskas velves vai vienkāršus plakanus koka pārsegumus. Sienas rotāja līmeniskas vai kāpjošas arkatūras. Balstu kapiteļus nereti izveidoja kā fantastiskas, abstrakti ģeometriskas vai arī skulpturāli sižetiskas kompozīcijas, kurās atspoguļoti Bībeles motīvi.

Viduslaikos arī Latvijā ienāca mūra celtniecība un līdz ar to – arhitektūras stili vispāreiropiskā izpratnē. Romānikas atsevišķas pazīmes saglabājušās tikai dažos arhitektūras pieminekļos Rīgā.

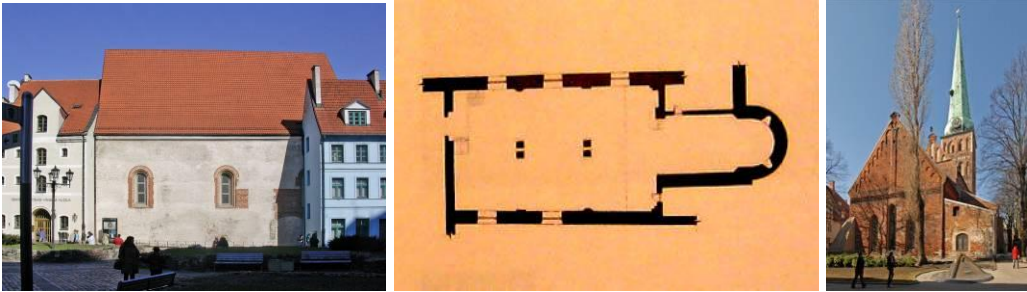
Raksturīgākais romānikas paraugs ir Rīgas Doms (1211–1270.; 14.–20. gs.). Baznīcas arhitektoniskais veidols, salīdzinot ar sākotnēji iecerēto, jau gan būvēšanas senākajā periodā, gan vēlāko gadsimtu gaitā ir vairāk kārt mainījies. Celtnē organiski ieauguši vairāku vēlāko stilu uzslāņojumi, taču joprojām skaidri nolasāmi romānikai raksturīgie plānojuma, apjomu kompozīcijas un arhitektonisko detaļu izveides paņēmieni. Tie skaidri redzami baznīcas austrumu galā (izņemot barokālo austrumu zeltmini), kur telpiski izdalās koris, altāra apsīda un šķērsjoms, savukārt no kura izaug puscilindra formas papildus apsīdu apjomi. Tipiskas romānikas detaļas ir apaļloka arkām pārsegtās logu ailes un apaļloku arkatūras, kas stiepjas zem dzegām. Kāpjošas arkatūras motīvs izmantots šķērsjoma zeltmiņa apdarē, taču drīzāk te var saskatīt stilizētu cilvēku figūru virkni ar augstāku stāvu centrā, kam abās pusēs stāv aizvien mazāki cilvēciņi, tādējādi simbolizējot sabiedrisko hierarhiju feodālajā pasaulē.

Rīgas Doms. 1211–1270; 14.–20. gs. Kopskats un baznīcas un klostera plāns

Atsevišķi romānikas formālie elementi saskatāmi arī bijušās Jura baznīcas Rīgā un Rīgas Svētā Jēkaba Romas katoļu baznīcas un arhitektūrā. Jura baznīca sākotnēji bijusi šajā vietā bijušās pirmās Zobenbrāļu ordeņa pils kapella. Vēlāk tā pārveidota par baznīcu, kas likvidēta 16. gadsimtā reformācijas laikmetā, tur iekārtojot noliktavu. Celtnē izbūvējot tagadējo Dekoratīvi lietišķās mākslas muzeju, ēkas Skārņu ielas fasādē restaurētas romāniskās logailas, kas pārsegtas apaļloka arkām. Stila apjomu kārtojumam raksturīga ir

arī no baznīcas telpnes spēcīgi izvirzītā altādaļa. Jēkaba baznīca celta ap 1225.gadu ir mazākā no trim lielajām Rīgas viduslaiku baznīcām. Raksturīgākās romāņu stila detaļas ir kāpjošā apaļloku arkatūra austrumu fasādē un apaļloka pārsedes virs altāra daļas logiem. Arī telpiskā smagnējība baznīcas interjerā ir tuvāka romānikai nekā gotikai – nākamajam vēsturiskajam stilam, kam kopumā vairāk atbilst gan Svētā Jēkaba baznīcas, gan Doma arhitektūra.

Rīga. Bijusī Jura baznīca. 1209. Fasāde Skārņu ielā un plāns
Rīga. Svētā Jēkaba Romas katoļu baznīca. Ap 1225.

1.2. Gotika

Par gotiku sākotnēji dēvēja visu viduslaiku stilu sistēmu. Renesanses laikā šim nosaukumam bija nievājoša pieskaņa: barbaru cilts goti bija tie, kas sagrāva antīkās Romas mākslu.

Gotikas pirmsākumi meklējami Francijā. Sākot ar 13. gadsimta pirmo trešdaļu, šis stils izplatījās gandrīz visā Eiropā. Tas izauga no romānikas, pilnveidojot celtņu konstruktīvo uzbūvi. Gotika romānisko apaļloku arku nomainīja ar smailloku arku. Plaša laiduma telpu pārsegumiem lietoja ribotas krusta velves. Velvju ribas pārseguma slodzi pārnēs uz vertikāliem balstiem. Kulta celtnēs tie lielākoties ir pīlāri, kuru šķērsriezums parasti atgādina krustu ar tā kaktos ievietotām trīsceturtdaļkolonnām. Sarežģītāka šķērsriezuma pīlārus, kas īpaši raksturīgi bija vēlajā gotikā, sauc par saišķu pīlāriem. Pārseguma velvju radītos horizontālos spriegumus jeb sānspiedi gotiskajās konstrukcijās līdzsvaro kontrforsī. To šķērsriezums pie pamatnes parasti ir ievērojami lielāks nekā augšpusē. Centrālajā un Rietumeiropā velvju sānspiedi uz kontrforsiem lielākoties pārnēs ar arkbutāniem – celtņu ārpusē virs zemāko sānu jomu jumtiem novietotām vaļējām arkām. Ziemeļu gotikā arkbutānus nelieto, jo tos grūti nodrošināt pret mitruma un sala postošo iedarbību. Velvju sānspiedi visbiežāk līdzsvaro koka vai metāla savilces starp velvju ribu pēdām (balstvietām). Arī gotisko celtņu vizuālais tēls ziemeļu zemēs ir vispārinātāks un daudz atturīgāks nekā dienvidos. Tas nav tik piesātināts ar dažādām filigrānām arhitektoniskām detaļām, bet visbiežāk izmantotais būvmateriāls ir sarkanie māla ķieģeļi. Tāpēc jēdziens „ziemeļu gotika” lielākoties nav šķirams no vārdkopas „ķieģeļu gotika”.

Gotiskās konstrukcijas ļāva masīvās sienas nomainīt ar vieglākām, veidot lielus logus un panākt telpiska viegluma iespaidu. Gotikā faktiski radās karkasa konstruktīvā sistēma, kas arī nosaka celtņu vizuālo tēlu. Tas attiecas gan uz kulta celtnēm, gan pildrežģa jeb fahverka konstrukcijā veidotajām profānbūvēm. Jaunie konstruktīvie paņēmieni ļāva iepriekš, romānikā izplatīto saskaldīto būvmasu kārtojumu nomainīt ar vienotu, integrētu telpas apjomu. Tas skaidri redzams dievnamu arhitektūrā.

Vēlajā gotikā – sākot ar 15. gadsimtu – celtņu formas kļuva krāšņākas un izsmalcinātākas, bet velves – bagātākas un sarežģītākas. Ieviešot dažādas papildus ribas, to zīmējums plānā sāka atgādināt zvaigzni. Šādas velves sauc par zvaigzņu velvēm. Vēl sarežģītāks velvju ribu zīmējums parasti ir tīkla velvēm, kurām vairs nav no viena balsta uz otru tieši caurejošās diagonālās ribas.

Raksturīgi viduslaiku arhitektūras pieminekļi, lielākoties ar atsevišķām gotikas formālajām iezīmēm, ir arī pilsētu nocietinājumu sienas un pils – cietokšņi. Tām parasti ir masīvas sienas, šauri logi, kas nereti veidoti kā šaujamlūkas, un dzeguļiem vainagoti torņi. Raksturīga gotikas forma pilsētu apbūvē ir pakāpjveida zelmeņi, kas vainago ēku fasādes.

Latvijā gotika ienāca jau ar pirmo mūra celtni – Ikšķiles baznīcu un pili, ko 1185. gadā cēla bīskaps Meinhards. Būvdarbus acīmredzot veikuši Gotlandes meistari. Baznīca nopostīta 1916. gadā, un tās paliekas, pārsegta ar aizsargjumtu, tagad atrodas uz salas Rīgas hidroelektrostacijas ūdenskrātuvē. Daļēji restaurētā veidā saglabājušās smailloka arkas, kas atdalīja baznīcas divjomu telpni no kora daļas.

Ikšķiles baznīcas paliekas. 1185.

Visvairāk gotikas pieminekļu ir Rīgā. Smailloka arka, kas ir viena no gotikas formu valodas tipiskākajām pazīmēm Rīgā pirmoreiz, šķiet, parādījās 1215. gadā izbūvētajā Rīgas Doma kapitula zālē. Šīs divjomu telpa pārsegta ribotām krusta velvēm. Velves un šķīrējarkas starp tām balsta divas saišķu kolonnas telpas vidū. Tām ir raksturīgi gotiskie kapiteļi. Parasti tie ir apvērsta nošķelta konusa vai uz augšu paplašinātas piramidālas formas veidojumi, kas rotāti volūtām līdzīgiem augu motīviem.

Rīgas Domam no dienvidu puses piekļaujas klostera pagalms jeb kluatrs, kuru no trim pusēm aptver krusteja. Šādi kluatri veidoti pie daudzām Rietumeiropas viduslaiku baznīcām, nav neviena cita, kas atrastos tik tālu ziemeļos kā Rīgas Domā. Krusteja domāta reliģiskām procesijām. Tā ir ribotām krusta velvēm pārsegta eja, kas pavērsta pret pagalmu caur vaļējām ailām. Katrā krustejas travejā grupētas it kā trīs atsevišķas ailes, kas pārsegta ar smailloka arkām un viena no otras nodalītas vienīgi ar nelielām kolonnām, kopā veidojot tā dēvētās triforija (tas ir, trīsgaismu) ailas.

19. gadsimta nogalē un 20. gadsimta sākumā baznīcā un klosterī veikti plaši restaurācijas darbi – no 1891. līdz 1894. gadam arhitekta Kārļa Mormaņa, bet no 1895. līdz 1906. gadam – Vilhelma Neimaņa vadībā. Tad zudušās detaļas tika aizvietotas ar oriģinālajām analogiem atveidojumiem, bet daļa no krustejas gotiskajām konsolēm un kapiteļiem ir autentiski viduslaiku darinājumi.

Izcils gotiskās būvplastikas paraugs ir no balta kaļķakmens veidotais Doma ziemeļu portāls. Tiek uzskatīts, ka 13. gadsimtā to darinājuši Gotlandes meistari, jo daudzajām turienes tolaik vai nedaudz agrāk celtajām baznīcām ir līdzīgi portāli. Portāla sānus veido sienas masā pakāpeniski iedziļinātu kolonnu virknes, kuras pret fasādes virsmu pagrieztas apmēram 45⁰ leņķī. Pēc tāda pat principa veidotas ailes pārsedes arkas. Vizuālajā uztverē tādējādi tiek pastiprināts ieejas dziļuma iespaids. Šādus portālus tāpēc sauc par perspektīviskajiem portāliem, un tie bija tikpat kā obligāta detaļa viduslaiku kulta celtnēs. Kolonnas vainago skulpturāli kapiteļi. Portāla kreisajā pusē tajos attēloti ziedi, augļi un līdzīgi laimes simboli, bet labajā – vilki un citi dažādu mošķu motīvi. Tas bija raksturīgs, no romānikas perioda pārmantots paņēmiens, kad baznīcu portālos nereti attēloja pastarās tiesas tēmu ar Jēzu Kristu, kas ienācējiem ar labo roku norādīja: „tā priekā un mierā, nejutot bailes, dzīvo šķīstīgie, mierīgie, laipnie dievbijības draugi”, bet ar

kreiso – „tā tiek peklē iegāzti ne pēc likumiem dzīvojošie”. Līdz ar to portāla kreisā puse nosacīti attēlo paradīzi, bet labā – eli.

Rīgas Doms. Kapitula zāle, Krusteja un ziemeļu portāls

Gotisks veidols ir Rīgas Doma iekštelpai jeb telpnei, kura tagadējo izskatu ieguvusi 13. un 14. gadsimta mijā. Tad ticis paaugstināts vidusjoms, izveidojot ribotām krusta velvēm pārsegtu baziliku. No varenajiem pīlāriem līdz velvju balstvietām jeb pēdām pa vidusjoma sienām paceļas kolonnu saišķi, vizuāli pastiprinot telpas augstumu. Dievnamam tika uzcelts arī apmēram 140 m augstais, senākajos Rīgas attēlos redzamais gotiskais piramidālais tornis. 15. gadsimtā starp kontrforsiem, kuri pirms tam acīmredzot bijuši celtnes ārpusē, iebūvētas sānu kapelas. Vairākas no tām pārsegtas ar vēlajai gotikai raksturīgajām zvaigžņu velvēm. Logu augšdaļās veidoti masverki.

Iespaidu uz Latvijas un arī visa Eiropas Ziemeļu reģiona ievērojamāko viduslaiku dievnamu interjeru arhitektonisko izveidi acīmredzot ir atstājušas vietējo būvniecības īpatnību un formveides tradīciju diktētas iezīmes. Izsekojot paņēmienam, kā tiek balstītas gotisko baznīcu vidusjomu pārsegumu velves Latvijas vidienē, ziemeļos un vēl tālāk Somijas virzienā, skaidri iezīmējas aizvien spēcīgāka tieksme uz formu vispārinājumu un monumentalitāti. Rīgas Domā ar tā kolonnu saišķiem uz vidusjoma sienām vēl jūtama Eiropas gotikas centriem raksturīgā vertikālā augšuptiece. Savukārt Cēsu Svētā Jāņa baznīcā (1283) tieši no grīdas līdz velvju pēdām paceļas gludi pilastrī, bet sānu jomu arku pēdas „noslīdējušas” līdz grīdas līmenim. Valmieras Svētā Sīmaņa baznīcas (1283) iekštelpā jau dominē gluda siena. Vidusjoma pārseguma velves te balstītas uz konsolēm. Līdzīga konstrukcija ir arī Igaunijas un Somijas viduslaiku baznīcām. Vienlaikus ar Cēsu un Valmieras baznīcām celtajā Burtnieku baznīcā vidusjoma velvju šķērējarkas „izaug” tieši no sienas plaknes.

Rīgas Doms. Telpne.

Svētā Jāņa baznīca Cēsīs. 1283. Telpne.

Svētā Sīmaņa baznīca Valmierā. 1283. Telpne.

Burtnieku baznīca. 1283. Telpne.

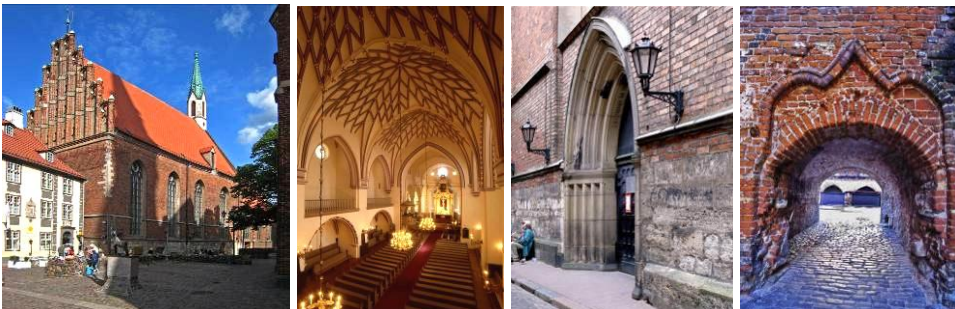
Lielākā gotiskā celtne Latvijā ir Rīgas Svētā Pētera evaņģēliski luteriskā baznīca, kuras vidusjoma augstums sasniedz 30,4 m. Dokumentos pirmoreiz tā minēta 1209. gadā, bet senākā daļa ir tikai pirmās trīs travejas rietumu galā. 1408.–1409. gadā būvmeistara Jahana Rūmešotela vadībā baznīcai uzcēla jaunu altārdaļu, un tās plāns ieguva tādu pašu apveidu kā daudziem tipiskiem Rietumeiropas gotiskajiem dievnamiem. Plānā noapaļoto vidusjomu austrumu galā apjož altāra apeja jeb deambulatorijs ar poligonālu kapelu vainagu. Ārsienas šeit faktiski nav: telpu norobežo dažādos virzienos vērsti, augsti kontrforsī. Spraugas starp tiem pilnībā aizpilda logi, kas sadalīti vairākās daļās ar augstiem, filigrāni izpildītiem ķieģeļu impostiem.

15. gadsimta vidū, kad Pēterbaznīcas jaunā altārdaļa bija savienota ar senāko rietumu galu, sānu jomi pārsegti ar krāšņām zvaigžņu velvēm. Sevišķi bagāts ribu raksts ir dienvidu sānu joma ceturtās travejas velvei.

Rīga. Svētā Pētera evaņģēliski luteriskā baznīca. 1209., 1408–1409, 15. gadsimta vidus. Skats uz altārgalu, plāns, dienvidu sānu joma velves.

Vēlās gotikas meistardarbs ir Svētā Jāņa evaņģēliski luteriskā baznīca Rīgā (1483–1491). Tā ir vienjoma celtne, kurā ir no ārsienas uz telpas iekšpusi izvirzīti kontrforsī. Visas četras travejas telpnē pārsegtas ar efektīgām, filigrāni veidotām tīkla velvēm. Ziemeļrietumu fasādi vainago gleznains gotiskais pakāpjveida zelminis. No profilētiem ķieģeļiem izmūrēto vertikālo sadalošo sleju augšup vērsto trauksmi līdzsvaroti piebremzē horizontālas apmestas joslas. Fasādē tika iebūvēts senāks perspektīviskais portāls, kas darināts ap 1330. gadu. 1925. gadā tas nomainīts ar kopiju. Blakus atrodas ieejas vārti bijušajā dominikāņu klosterī. Aklā arka virs vārtiem ķieģeļu mūrī veidota tipiskās vēlās gotikas formās.

Rīga. Svētā Jāņa evaņģēliski luteriskā baznīca. 1483–1491. Kopskats, telpne, portāls, klostera vārti.

Gotiskām smailloka arkām pārsegtas ailes saglabājušās vairāku Latvijas viduslaiku piļu drupās. Tādas, piemēram, ir Zobenbrāļu ordeņa pils drupās Siguldā (1212), Rīgas arhibīskapa pilī Limbažos (1223) u.c.

Sigulda. Zobenbrāļu ordeņa pils drupas. 1212.
Limbaži. Rīgas arhibīskapa pils drupas. 1223.

Vairākās Latvijas viduslaiku pilīs, piemēram, Rīgas pilī, Jaunpils pilī, Ēdoles pilī u.c. saglabājušās arī atsevišķas gotiskās velves. Rīgas pilī tādas ir vairākas divjomu telpas – tā sauktā Velvju zāle pils dienvidu spārna pagrabā (1330) un Mozus zāle, kas atrodas tieši virs Velvju zāles. 16. gadsimta sākumā izveidotā velvētā telpa, kas atrodas tagadējā Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejā, vēlāk sadalīta vairākos līmeņos, taču gotiskās velves tur redzamas joprojām. Vairākās pilsdrupās, piemēram, Siguldā, Cēsīs un Dobelē saglabājušās telpu pārseguma velvju konstrukciju paliekas – konsoles, uz kurām balstījās velvju ribas.

Jaunpils. Ordeņa pils. 1301., 1647. Velve pils apaļajā tornī.
Ēdole. Kurzemes bīskapijas pils. 14. gs. pirmā trešdaļa, 16. gs. Velve pils apaļajā tornī.
Dobele. Livonijas Ordeņa pils. 1335–1339. Velvju balstkonsole.

Cēsīs. Velve Livonijas ordeņa mestra zālē pils rietumu tornī. 1522.
Rīga. Minsteres istaba Lielajā Ģildē. 1330.

Ar vēlajai gotikai raksturīgu zvaigžņu velvi 1522. gadā pārsegta Livonijas ordeņa mestra zāle Cēsu pils rietumu tornī. Šīs velves ribu raksts ir īpaši sarežģīts un piesātināts.

Velvētajām Rīgas pils divjomu telpām līdzīga telpiskā struktūra ir tā sauktajai Minsteres istabai – gotiskām krusta velvēm pārsegtajai telpai, kas 19. gadsimta vidū tikpat

kā neizmēģinātā veidā iekļauta Lielās, Tirgotāju jeb Svētās Māras ģildes (tagad – Filharmonijas) ēkā Rīgā. Minsteres istaba izbūvēta 1330. gadā un, iespējams, kādreiz kalpojusi arī Rātes vajadzībām. Minsteres istaba ir viens no ievērības cienīgākajiem gotikas pieminekļiem Latvijas laicīgajā arhitektūrā.

Viduslaiku pilsētās ēkas cieši rindojās šauros un dziļos zemesgabalos. Lielākoties augstiem zelmiņiem vainagotu, šauru fasāžu virknes veidoja raksturīgo ielu apbūves ainavu, kādu to vēl tagad vietām var redzēt Miesnieku, Pils un Alksnāja ielā Rīgā. Atšķirībā no daudzām viduslaiku pilsētām Rietumeiropā, Rīgā mazāk izplatīti bija gotiskie pakāpjveida zelmiņi.

Viena no ēkām ar pakāpjveida zelmini atrodas Rīgā, Mazajā Pils ielā 17. Tā ir viena no celtnēm pazīstamajā viduslaiku dzīvojamo ēku ansablī „Trīs brāļi”. Tiesa, zelminis nav autentisks, jo bija pārveidots 19. gadsimtā. Tas restaurēts 1955.–1957. gadā arhitekta Pētera Sauliša vadībā, izmantojot J. K. Broces 18. gadsimta beigās izgatavoto zīmējumu. Gan šai, gan blakus ēkai Pils ielā 19 ir raksturīgs viduslaiku mājokļa plānojums ar plašu priekšnamu-halli pirmajā stāvā. Abās ēkās halles dziļākajā kaktā ir atklāts virtuves pavards ar apvalkdūmeni jeb manteļskursteni. Pagalma pusē atrodas dzīvojamās telpas, bet jumtā iebūvētas noliktavas. Tagad ēkās atrodas Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija un Latvijas Arhitektūras muzejs.

Rīga. Miesnieku ielas apbūve.

Rīga. Pils ielas apbūve.

Rīga. Dzīvojamās ēkas „Trīs brāļi” Mazajā Pils ielā 17, 19 un 21. 15.–20. gs.

Rīga. Melngalvju nama fasāde 16. gadsimta sākumā. Arhitekta Gunāra Jansona rekonstrukcija.

Sākotnēji gotisks pakāpjveida zelminis bija arī Melngalvju nama galvenajai fasādei. Šī ēka celta 14. gadsimta pirmajā trešdaļā kā “Jaunais nams”, kuru apsaimniekoja Lielā Ģilde, bet kopš 15. gadsimta vidus – kopā ar Melngalvjiem. Kopš 16. gadsimta nogales Melngalvju nama zelminis pakāpeniski pārveidots renesansei raksturīgās formās.

2. Jauno laiku stili

2.1. Renesanse un manierisms

Renesanse bija humānisma ideju izauklēts klasiskās mākslas atdzimšanas stils, kas arhitektūrā ievadīja jauno laiku stilu sistēmu. Renesanses formu izteiksme bija sakņota antīko orderu daudzveidīgās interpretācijās. Stils radās Itālijā 15. gs. sākumā. Eiropas vidienē tas attīstījās līdz 16. gs. beigām, bet tā atskaņas vietām jūtamas vēl līdz 17. gs. vidum. Katrā zemē renesanse ieguva atšķirīgus vaibstus.

Renesanses šūpulis ir Florence. Turienes piļu fasādes, pārmantojot viduslaiku būvmākslas smagnējību, tika apdarinātas ar vareniem, rupji tēsta akmens blokiem jeb rustiem un rotātas orderu elementiem, bet šīs kompozīcijas vaiņago stipri izvirzītas un arhitektoniskām detaļām piesātinātas dzegas. Savukārt Venēcijas renesanses celtnes atšķiras ar detalizētu izsmalcinātību. Eleganti orderu elementi tajās blīvā ritmā mijkārtoti ar apaļloka arkām pārsegtu ailu rindām, arhitektoniskās kompozīcijas pamatprincipu pārņemot no vietējo viduslaiku piļu uzirdinātajām, ažūri gaisīgajām fasādēm.

Francijas renesanses celtnēm raksturīgi augsti mansarda jumti. Ziemeļeiropā renesanses vēsmas ienāca vēlāk, tikai 16. gadsimtā. Nīderlandē un Vācijā šī stila celtnes var atpazīt pēc augstiem trīsstūra silueta zelmiņiem, kuru ārmalas aptek volūtu un citu dekoratīvu veidojumu joslas.

Renesanses kultūras izskaņas fāzē, kas Itālijā jaušama kopš 16. gadsimta otrās trešdaļas un turpinājās līdz 17. gadsimta sākumam, viena no raksturīgākajām stilistiskajām tendencēm bija manierisms. Kā atsevišķas mākslinieciski stilistiskas parādības apzīmējums tas ir radies tikai 20. gadsimtā. Manierisms bija savdabīga reakcija pret dižrenesanses klasisko perfektumu. Tam raksturīgas subjektīvi interpretētas, pārmērīgas un emocionāli eksaltētas, ambiciozas vai neparastās proporcijās veidotas formas un tēli. Tas vērojams gan klasisko izteiksmes līdzekļu sistēmā balstītajā Itālijas, gan viduslaicīgai izjūtai tuvākajā Ziemeļu manierismā, kas no renesanses paraugiem parasti atšķiras tikai ar atsevišķiem dekoratīvo formu pārspīlējumiem.

Renesanses periods nāca ar jaunām idejām un atziņām arī pilsētībūvniecības mākslā. Tās vispirms bija saistītas ar jaunu nocietinājumu sistēmu nepieciešamību: viduslaiku mūri vairs nederēja aizsardzībai pret uzbrukumiem, lietojot pilnveidotos ugunsšaujamus ieročus. Pilsētas sāka apjost ar ūdens grāvjiem apņemtiem zemes vaļņiem, kuros to taisnie posmi – kurtīnes – mijkārtoti ar izvirzītiem bastioniem. Pilsētu plāni sāka atgādināt daudz staru zvaigznes.

Latvijā 16. un 17. gadsimts bija dažādu ārzemju iekarotāju ilgu cīņu laiks, kurā vairāk tika postīts nekā celts. Tāpēc arī Latvijā nav pārāk daudz šī laika būvmākslas pieminekļu, turklāt renesanses ienākšana Latvijā laika ziņā sakrita ar manierisma periodu Itālijā. Raksturīgākie ir Rīgas Melngalvju nama pārveidojumi un Rīgas Svētā Jāņa Evaņģēliski luteriskās baznīcas piebūve.

Sākot ar 1580. gadu, dažādi holandiešu meistari pilnveidoja Rīgas Melngalvju nama arhitektonisko apdari. Galvenās fasādes gotisko pakāpjveida zelmini apaudzēja ar volūtām, figurāliem veidojumiem un metālā kaltiem rotājumiem. Tas ieguva Nīderlandes renesansei raksturīgo piramidālo siluetu. Renesanses formu valodā ieturēti arī daudzie sekojošie pārveidojumi, starp kuriem nozīmīgākie veikti 1886. gadā. Tad fasādi izrotāja ar vabeņiem un tēlnieka Augusts Folca (*A. Volz*) veidotām alegoriskām Neptūna, Merkūrija, Vienības un Miera skulptūrām. Apmēram tāda tā izskatījās vēl 1941. gadā, bet Otrā pasaules kara sākumā to sagrāva. 1948. gadā nama drupas uzspridzināja un novāca. Tagadējais Melngalvju nams ir bojā gājušā precīzs atveidojums, kas no 1995. līdz 1999. gadam uzcelts uz autentiskajiem pamatiem.

Rīga. Melngalvju nams Rātslaukumā 7. 14. – 19. gs. Atjaunots 1995–1999.

Rīga. Dzīvojamā ēka Mazajā Pils ielā 19. 17. gs

Vispārinātās ziemeļu renesanses formās veidots arī zelinis vienai no „Trīs brāļu” ēkām Rīgā, Pils ielā 19. Tas, tāpat kā kaimiņu ēkai Pils ielā 21, restaurēts 1955.–1957. gadā arhitekta Pētera Saulīša vadībā, izmantojot J. K. Broces 18. gadsimta beigās izgatavoto zīmējumu. Fasādē saglabājies gadaskaitlis „1646”.

Vienīgā apjomīgākā renesanses celtnē Rīgā, kuras arhitektūra balstīta skaidrā un precīzā antīko orderu elementu lietojumā, ir Svētā Jāņa Evaņģēliski luteriskās baznīcas paplašinājums. Tas piebūvēts baznīcas dienvidaustrumu galam, domājams, pēc būvmeistara Gerta Frēzes (citā vārdā Jorisa Jorisona Frēzes) projekta laikposmā no 1587. līdz 1591. gadam. Fasāde, tāpat kā vecākajai, gotiskajai daļai, mūrēta no sarkaniem ķieģeļiem, taču ailas pārsegtas ne vairs ar smailloka, bet gan ar apaļloka arkām. Ailstarpās paceļas toskāniski pilastrī. Paplašinājuma apjoms ir zemāks, un tajā ir trīsjomu telpne, kuras pārseguma velves balsta toskāniskas kolonnas. Kaut arī paplašinājumam ir no baznīcas vecākās daļas principiāli atšķirīga telpiskā struktūra un arhitektūras stils, tas pilnīgi harmoniski iekļaujas dievnama iekštelpas kopējā arhitektoniski mākslinieciskajā tēlā.

Rīga. Svētā Jāņa Evaņģēliski luteriskās baznīcas paplašinājums. 1587–1591. G. Frēze (?).
Jelgava. Svētās Annas baznīca. 1619–1641.

Tiek uzskatīts, ka G. Frēzes darbs ir bijusi arī Svētās Trīsvienības baznīca Jelgavā (1592–1615). No tās saglabājies tikai 2010. gadā pārveidotā izskatā atjaunotais tornis. Renesanses formu valoda skaidri nolasāma Svētās Annas baznīcas Jelgavā (tornis 1619–1621, telpne 1628–1641) sānu fasādēs, kuras ir stipri līdzīgas Rīgas Svētā Jāņa Evaņģēliski luteriskās baznīcas paplašinājuma fasādei.

Renesanses vēlās fāzes manierisma neparastajai formu valodai atbilst Neretas luterāņu baznīcas (1584–1593) plānā astoņstūrainā torņa mūra augšējās daļas konfigurācija. Šāda dievnamu torņu forma pirmoreiz, šķiet, lietota, atjaunojot Kēnigsbergas Katedrāles nodegušo rietumu torni (1552). Virs Neretas baznīcas ieejas portāla ir edikula ar fon Efernu dzimtas, kuras pārstāvji ziedojuši līdzekļus baznīcas celtniecībai, ģerboņiem. Visa šī ciļņa kompozīcijā un detaļās atspoguļojas manierismam raksturīgie formu pārspīļējumi.

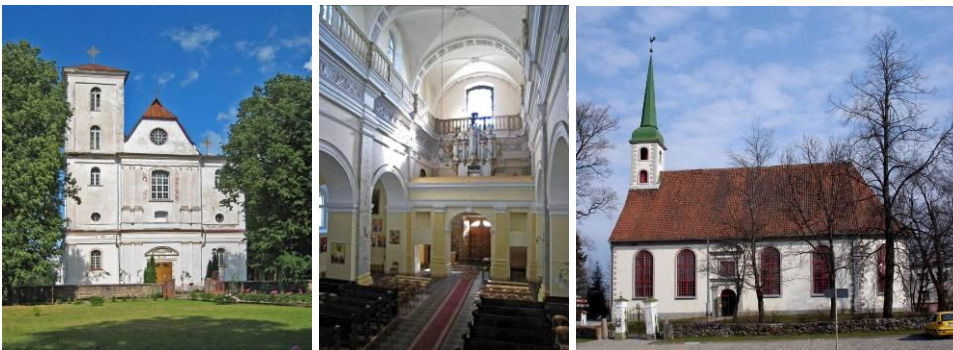

Nereta. Luterāņu baznīca. 1584–1593. Kopskats un edikula rietumu fasādē.
Kuldīga. Svētās Katrīnas baznīca. 1655–1672. Rietumu fasāde un telpne.

Astoņstūraina torņa augšējā daļa ir arī Svētās Katrīnas baznīcai Kuldīgā (1655–1665). Baznīcas trīsjomu telpne pārsegta ar vidus jomā astoņdaļīgām, bet sānu jomos – sešdaļīgām krusta velvēm, kuras balsta druknas toskāniskā ordena kolonnas. Šo skaidro renesanses tēlu papildina atsevišķas manieristiskas detaļas – kolonnu stāvu lejasdaļas apjož frīzes, kurās mijkārtoti gludi medaljoni un stilizēti briljanta rusti. Visas rustu fasetes greznotas ar eņģeļu galviņām. Divu abpus ieejai tuvāko kolonnu bāzu plintas stūros rotātas ar stilizētām vāzēm, kuru formas asociējas ar vīnogu ķekariem vai apvērstiem čiekuriem.

Baznīcas dienvidu sienā ir gotiskās formās veidots perspektīvais portāls. Apzinātu gotikas formu lietošanu renesanses laikā un arī vēlāk dēvē par pēcgotiku (vāciski *Nachgotik*). Tā saglabājās cauri visiem jauno laiku stiliem līdz pat eklektisma stilā izplatītajai neogotikai.

Renesanses formu tīrība un tektonika raksturīga Marijas Debesbraukšanas baznīcas Skaistkalnē (1658–1692) arhitektūrai, kaut gan šo dievnamu biežāk pieskaita baroka būvmākslas pieminekļiem. Baznīcai daļēji saglabājies tikai viens tornis. Arī Limbažu Svētā Bērtuļa baznīcas (1679–1680, Ruperts Bindenšū) atsevišķās fasādes detaļās (dienvidu un rietumu ieejas portāli) jūtas renesanses atskaņas.

Skaistkalne. Marijas Debesbraukšanas baznīca. 1658–1692. Rietumu fasāde un telpne.
Limbaži. Svētā Bērtuļa baznīca. 1679–1680. R. Bindenšū.

Līdzīgi kā Rīgas Svētā Jāņa baznīcai piebūvētais rietumu gals, pilnīgi saliedēts ar telpas senāko daļu ir arī Minsteres istabas ziemeļu gala paplašinājums Lielās Ģildes namā Rīgā (1521). Raksturīgākā detaļa, ar ko atšķiras Minsteres istabas paplašinājums no senākās daļas, ir kolonnu kapiteļi, kas no apvērsti piramidālajiem gotiskajiem atšķiras ar renesanses laikā izplatītu, antīkās klasikas arhitektoniskajiem profilējumiem tuvu formu.

Līdz ar paplašinājumu Minsteres istabai tika piebūvēts arī tā dēvētais Līgavas kambaris – ar vienu lielu krusta velvi pārsegta telpa, kurā notika ģildes vecāko sanāksmes vai arī kāzu ceremonijas. 1633. gadā Līgavas kambarī iebūvēts manieristiskās formās veidots kamīns, kura autors, iespējams, ir tēlnieks Daniels Ankermanis. Viņš veidojis arī manieristiskos ciļņus uz Rīgas pils priekšpils ziemeļrietumu erkera (1649).

Rīga. „Minsteres istabas” paplašinājums Lielajā Ģildē. 1520.
Rīga. „Līgavas kambaris” Lielajā Ģildē. 1521. Kamīns – 1633.

Izcils renesanses vēlā perioda jeb manierisma dekoratīvās būvplastikas piemineklis ir tā sauktā Ekas epitāfija bijušā Mazās ģildes meistarū patversmes jeb Ekas konventa nama fasādē Rīgā, Skārņu ielā 22. Pati ēka celta 1435. gadā un pārbūvēta 1594.–1596. gadā, bet epitāfija fasādē parādījusies 1618. gadā. To tur lika novietot Rīgas birģermeistars un burggrāfs (tas ir, oficiālais Polijas karaļa varas pārstāvis) Nikolajs Eke. Epitāfijas skulpturālo cilni, kurā attēlots Jaunās derības motīvs par Kristu un grēcinieci, iespējams, darinājis kāds Nīderlandes vai Vācijas tēlnieks, bet dekoratīvo apmali, kurā dominē manierismam raksturīgie auss skrimstalas ornamenta motīvi, – Rīgas būvmeistars un tēlnieks Berends Bodekers. Uzraksts apmales augšējā joslā „SCOPUS VITAE MEAE CHRIS” nozīmē „Mana dzīve ir Kristus”, bet apakšējā ir veltījums pašam Ekem.

Manieristiskās būvplastikas paraugs ir arī cilnis „Ādams un Ieva” Rīgā, Rīdzenes ielā 25. Ēka, kuras fasādē tas iebūvēts, celta 1906. gadā, bet cilni 1575. gadā radījis meistars, kura iniciāļi bijuši „I.H.”. Par to liecinājis uzraksts uz kartušas ciļņa apkšējā daļā, kura saglabājusies tikai daļēji.

Rīga. Ekas konvents Skārņu ielā 22.. 1435., 1594–1596.
Epitāfija “Kristus un grēciniece” Ekas konventa ēkas fasādē. 1618.
Rīga. cilnis „Ādams un Ieva” ēkas Rīdzenes ielā 25 fasādē. 1575.

Raksturīgas renesanses perioda fasāžu dekoratīvās apdares paņēmieni bija sgrafīto tehnikā izpildīti ornamentāli vai arhitektonisku motīvu gleznojumi. Centrālajā Eiropā tādi bija izplatīti jau kopš 15. gs. nogales. Latvijā saglabājušies paraugi ir baronu Firksu pils Nurmuižā ailu apmaļu apgleznojumi (16. gs. otrā puse – 17. gs., restaurēti 20. gs. sākumā) un Bauskas Ordeņa pils palasta austrumu fasādes apdare (16.–17. gs., rekonstruēta 20. – 21. gs.).

Nurmuiža. Baronu Firksu pils. 16. gs. otrā puse – 17. gs. Fasādes fragments.
Bauska. Ordeņa pils palasts. 16.–17. gs.

Manierisma subjektīvi interpretētās un bieži vien neparastās, pat kaprīzās formas atspoguļojas vairākos ēku ieejas portālos. Parasti šo portālu arhivoltus rotā atsevišķi uz tiem it kā uzvērti rusti, virs arkas atrodas arī horizontāla dzega, bet trijstūrveidīgos laukumus starp arku un dzegu aizpilda mistisku motīvu rotājumi vai īpatnēji stilizēti augu ornamentāli. Arī virs dzegas nereti paceļas skulpturāli rotājumi. Senākais un viens no pazīstamākajiem ir tā sauktais Ūlenbroka portāls Rīgā, kas izgatavots 16. gadsimta pēdējā ceturksnī un kādreiz greznojis kādas ēkas ieeju Zirgu ielā. 1984. gadā tas restaurēts atbilstoši poļu restauratoru hipotētiskajiem priekšstatiem par portāla sākotnējo izskatu un tagad ir iemūrēts pagalma sienā aiz ēkām Jaunielā 20. Liela daļa manieristisko renesanses portālu tapuši 17. gadsimta otrajā pusē. Tādi, piemēram, ir portāli Rīgā, Vaļņu ielā 47, Krāmu ielā 8, Bīskapa gātē 6, Burtņieku baznīcas portāls u.c. Vairāki no šiem portāliem nereti ceļojuši no vienas ēkas uz otru un nav pilnībā saglabājušies vai arī, gluži pretēji, papildināti ar jaunām vai no citurienes ņemtām detaļām.

Rīga. Ūlenbroka portāls (tagad jaunielā 20). 16. gs. pēdējais ceturksnis.
Rīga. “Kamieļa noliktavas” portāls, tagad Vaļņu ielā 47. 17. gs. otrā puse. M. Rapenekers.
Burtņieku baznīcas portāls. 1683.
Rīga. Portāls Krāmu ielā 8. 17. gs. vidus.
Rīga. Portāls Bīskapa gātē 6. 17. gs. vidus.

Viena no Rīgas būvplastikas pērlēm ir dzīvojamās ēkas Tirgoņu ielā 10 portāls. Ēka 1698. gadā pārbūvēta no senākas noliktavas. Portāla kompozīcijas un dekoratīvo ciļņu raksturs atspoguļo aizgājušās renesanses vēlā posma manieristisko formu valodu, taču tajā jaušams arī kaut kas no nākošā vēsturiskā stila – baroka – izteiksmes.

Rīga. Portāls Tirgoņu ielā 10. 1698.

2.2. Baroks un rokoko

Baroks radās Itālijā un izplatījās no 17. gadsimta pirmās puses līdz 18. gadsimta vidum. Renesanses humāno ideālu vietā tas vairāk pievērsa uzmanību vispārsabiedriskām tēmām. Tika veidotas monumentālas kompozīcijas, plaši izmantots lielais orderis, un arhitektoniskās apdares elementiem vai pat visam celtnes apjomam piešķirts dinamisks, nemierīgs, reljefs un sulīgs tēls. Bieži tika lietotas sapārotas kolonnas, bet sienu virsma dažkārt deformēta plastiski mīkstās, ieliekti izliektās formās. Baroks sasniedza nevienā citā stilā nepieredzētu iekštelpu apdares dekoratīvo piesātinātību un bagātību.

Baroks savā vēlajā fāzē, ko dēvē par rokoko, ieguva izsmalcināti piesātinātas un gaisīgas dekoratīvās formas, starp kurām raksturīgs elements ir rokaji. Rokoko lielākoties attīstījās iekštelpu apdarē.

Baroka dinamiskā, sulīgi plastiskā formu valoda ir jūtami pārveidojusi Rīgas siluetu. Rīgas Doma augstajam tornim, kas bija nodedzis 1547. gadā un tika atjaunots 16. gadsimta beigās, mūra daļā gotiskie trīsstūra zelmiņi tika nomainīti ar horizontālu dzegu un balustrādi, bet smailes apakšējā daļā izveidots kupols ar arkādes rotundu (1594–1595, Gerts Frēze). 1775. gadā arī torņa smailes augšējā daļa nomainīta ar tagadējo barokālo jumolu (Johans Krāmers).

Doma baznīcai līdzīgas barokālas izmaiņas 17. gadsimtā notika arī Svētā Pētera evaņģēliski luteriskajā baznīcā Rīgā. Pēc tam, kad 1666. gadā bija sabrucis baznīcas piramidālais gotiskais tornis, no Vācijas ataicinātais būvmeistars Ruperts Bindenšū 1688.–1690. gadā uzcēla jaunu torni baroka formās – ar trīs līmeņos kārtotiem kupoliem un kolonnu rotondām virs tiem. Viņš pārveidoja arī baznīcas rietumu fasādi, zelmiņa sāniem pievienojot volūtas un izveidojot trīs jaunus portālus. Tornis nodega 1721. gadā, bet 1746. gadā meistara Johana Vilberna vadībā tas tika atjaunots iepriekšējam līdzīgās formās. Šī 120 m augstā koka konstrukcija aizgāja bojā Otrā pasaules kara laikā. 1967.–1977. gadā baznīca atjaunota, bet tornis atveidots metāla konstrukcijās iepriekšējam ļoti līdzīgās formās.

Barokāli vairāku pakāpju torņi ir virknei 17. gadsimta beigās un 18. gadsimtā celtām baznīcām – Matīšos (1688, R. Bindenšū), Limbažos (1679–1680, R. Bindenšū), Rīgā (Reformātu-brāļu draudzes baznīcai, 1727–1733, K. Meinerts), Popē (1771), Apukalnā (1774), Jelgavkrastos (Liepupes baznīcai, 1777–1783) u. c. Pārbūvju rezultātā

tādus ieguva arī daudzas senākas celtnes – Burtnieku baznīca (1688), Rīgas arhibīskapa vasaļa pils Lielstraupē (1723–1743), baznīcas Raunā (1736), Valmierā¹ u.c.

Rīga. Svētās Pēteris baznīcas tornis. 1688–1690. Ruperts Bindenšū.

Matīši. Baznīca. 1688. R. Bindenšū.

Burtnieki. Baznīcas tornis. 1688.

Rīga. Reformātu-brāļu draudzes baznīca Mārstaļu ielā 10. 1727–1733. K. Meinerts

Lielstraupe. Rīgas arhibīskapa vasaļa pils. Pārbūve 1723–1743.

Rauna. Baznīcas tornis. 1736.

Pope. Evaņģēliski luteriskā baznīca. 1771.

Apukalns. Baznīca. 1774.

Rīga. Doma tornis. 1774. J. Krāmers.

Valmiera. Svētā Sīmaņa baznīcas tornis. 18. gs.

Jelgavkrasti. Liepupes baznīca. 1777–1783. Atjaunota 1989–1991.

¹ Tagadējam tornim līdzīgu torņa formu baznīca ieguva, visticamāk, 1739. gadā, kad tikta pabeigti kārtējie tās atjaunošanas darbi. J. Vasiļjevs min, ka baznīca Rīgas Domam līdzīgu jumolu ieguva 17. gs. četrdesmitajos gados (**Чантурия, В., Минкявичюс, Й., Васильев, Ю., Алттоа, К. Белоруссия. Литва. Латвия. Эстония : Справочник – путеводитель.** Москва: Искусство, 1986. Стр. 401). Arī V. Mašnovskis apgalvo: „17. gs. vidū zvanu tornis ieguva barokālu noslēgumu” (**Mašnovskis, V. Latvijas luterāņu baznīcas : Vēsture, arhitektūra, māksla un memoriālā kultūra.** Rīga: Due, 2007. 4. sēj., 276. lpp.). Šādam datējumam nav dokumentāra pierādījuma, un tas arī šķiet visai neticams, jo tikai 17. gs. piecdesmitajos gados parādījās agrākie barokālie torņi virs viduslaiku baznīcām Greifsvaldē, Hamburgā u. c.

Viena no baroka formu valodas raksturīgākajām izpausmēm ir zelmiņi ar sarežģītu silueta kontūru. Zelmiņu sānu malās kārtotās volūtas veido ieliekti-izliektu līniju. Starp ieliektajiem un izliektajiem posmiem parasti ir pakāpieni vai plauktiņi. Ja šādus zelmiņus vainago segmenta vai trīsstūra formas frontoniņš, tad tos dēvē par nīderlandiešu zelmiņiem.

1727. gadā barokālās formās pārveidots Rīgas Doma austrumu zelminis, bet kora daļa ieguva ieliekti-izliektu, kupolam līdzīgu, „mīkstās” formās veidotu jumtu. Raksturīgs baroka zelminis ir dzīvojamajai ēkai Rīgā, Miesnieku ielā 8 (1702, meistars Hinrihs Henike). Tāds 1723.–1743. gada pārbūvju laikā izveidots arī Rīgas arhibīskapa vasaļa pilij Liestraupē un 1729. gadā – Lugažu Svētās Katrīnas Evaņģēliski luteriskajai baznīcai.

Rīgas Doms. Kora daļa un austrumu zelminis. 1727.

Rīga. Ēka Miesnieku ielā 8. 1702. Hinrihs Henike.

Valka. Lugažu Svētās Katrīnas Evaņģēliski luteriskā baznīca. Austrumu zelminis un tornis – 1729.

Raksturīga baroka celtnu formālā pazīme ir ļoti augsti vai mansarda tipa jumti. Tāds jumts, piemēram, ir Rīgas Sāpju dievmātes katoļu baznīcas plebānijai (mācītājmājai) Pils laukumā 5, kas acīmredzot celta ap 1785. gadu vienlaikus ar senāko barokālo baznīcas ēku. J. K. Broces zīmējumā, kas tapis 1791. gadā, redzams, ka mansarda jumtā izbūvēto lukarnu sānus rotājušas volūtas, kas tagad zudušas. Šādas volūtām rotātas lukarnas ir viens no baroka formu valodas simboliem. Tādas ir, piemēram, Rīgā, Biķeru Svētās Katrīnas evaņģēliski luteriskajai baznīcai Biķernieku ielā 148 (1765–1766), kā arī Kables muižas kungu mājai (1734–1740), Dzelzavas muižas kungu mājai (1767; atjaunota pēc 1905. gada, V. Bokslafs), Ziemeru muižas kungu mājai (1786–1807), kuras arhitektūra kopumā vairāk atbilst jau nākamajam – klasicisma – stilam, un citām celtnēm.

Barokālie mansarda jumti saglabājušies vairākām muižu kungu mājām (Kabilē, Baļavā, Dzelzavā u.c.). Starp tām Ungurmuižas kungu nams Kūdumā (1732–1750) ir rets koka konstrukcijās īstenots šī laika monumentālās arhitektūras piemērs. Ungurmuižai stilistiski līdzīga ir Strazdumuiža Rīgā, Juglas ielā 14 (18. gs. vidus) – viena no daudzajām muižiņām, kuras kādreizējās Pierīgā 18. gadsimtā sāka celt pilsētnieki. Parasti tās bija turīgāko pilsoņu vasaras mītnes. Viena no šodienas pilsētvidē pamanāmākajām Rīgas muižiņām ir Hartmaņa muižiņa Kalnciema ielā 28 (18. gs. nogale), kuras senāko celtni joprojām rotā barokāls mansarda jumts.

Rīga. Mācītājmāja Pils laukumā 5 (ap 1785). J. K. Brocés zīm. 1791. g.

Rīga. Mācītājmāja Pils laukumā 5. J. Krastiņa foto. 2011.

Rīga. Biķeru Svētās Katrīnas evaņģēliski luteriskā baznīca Biķernieku ielā 148. 1765–1766.

Beļavas muižas kungu māja. Ap 1750.

Kables muižas kungu māja. 1734–1740.

Dzeltavas muižas pils. 1767; atjaunota pēc 1905 (V.Bokslafs).

Kūdums. Ungurmuižas kungu nams. 1732–1750.

Rīga. Strazdumuiža Juglas ielā 14. 18. gs. vidus.

Rīga. Hartmaņa muižiņa Kalnciema ielā 28. 18. gs. nogale.

Baroka stila tēls ir nesaraunami saistīts ar vairākām ievērojamām laicīgā rakstura celtnēm – bagāto pilsoņu namiem Rīgā, Kurzemes hercogu pilīm Jelgavā, Rundālē un citur, kā arī Krāslavas pils kompleksu. Johana Reiterna nama Rīgā, Mārstaļu ielā 2/4 (1684–1688, R. Bindenšū) fasāde pilnā krāšņumā saglabājusi visu savu baroka stila formu godību. To rotā joniski lielā ordera pilastrī, smilšakmens girlandes un lēzens trīsstūra frontons ar augu vijumos iekļautiem īpašnieka iniciāļiem. Zem dzegas stieejas reljefa frīze ar fantastisku dzīvnieku attēliem un groteskām maskām. Dekoratīvos ciļņus, domājams, veidojis tēlnieks Johans Georgs Herolds, bet ieejas portālu – Hanss Valters Šmīselis. Klasiski stingrās formās veidotais portāls starp visiem citiem Rīgas namu portāliem izceļas ar to, ka uz augstiem cokoliem novietotās, ar korintiskiem kapiteļiem vainagotās kolonnas ir pilnāpjoma. No 1985. līdz 1989. gadam ēka restaurēta. Tagad tajā atrodas Žurnālistu nams.

Tirgotāja Ernesta Metjū fon Dannenšterna dzīvojamā nama Rīgā, Mārstaļu ielā 21 (1696) kaļķakmenī apdarinātajā ielas fasādē ritmiski kārtoti korintiskiem kapiteļiem vainagoti lielā ordera pilastrī. Starp tiem izceļas divi izsmalcināti grezni ieeju portāli, kurus veidojis tēlnieks Daniels Valters. Barokāls atdalīto volūtu frontons vainago arī

saimniecības pagalma vārtu portālu. Virs tā ielas telpā labi pamanāms augsts gala zelminis ar paceļamo ierīci un lūkām preču nogādāšanai noliktavās, kas izbūvētas antresolā virs diviem iespaidīga augstuma dzīvojamo telpu stāviem un vēl piecos bēniņu stāvos. Kopš 1987. gada ēkā ar pārtraukumiem turpinās restaurācijas darbi.

Rīga. Reiterna nams Mārstaļu ielā 2/4. 1684–1680. R. Bindenšū.

Rīga. Danenšterna nams Mārstaļu ielā 21. 1696.

Rundāle. Pils. 1735–1738, 1763–1768. B. F. Rastrelli. J. M. Grafts, F. Martini, K. Cuki

Jelgava. Pils. 1738–1740, 1768–1774. B. F. Rastrelli.

Baroka arhitektūras virsotne Latvijā ir „Latvijas Versaļa” – Kurzemes hercoga Ernesta Johana Bīrona pils Rundālē. To uzcēla no 1735. līdz 1738. gadam pēc slavenā Sanktpēterburgas arhitekta Bartolomeo Frančesko Rastrelli projekta. Pats Bīrons tolaik vēl tikai pretendēja uz Kurzemes troni. Kļūstot par hercogu, viņš uzsāka pils būvi hercogistes galvaspilsētā Jelgavā (1738–1740, B. F. Rastrelli), veltot tai galveno uzmanību. Tāpēc Jelgavas pils izceļas ar ārējās arhitektoniskās apdares daudzveidību, bagātību un izsmalcinātību, kamēr Rundāles pils fasādēm ir vienkāršākas apdares detaļas un vispārinātāks būvapjomu salikums. Rundāles un Jelgavas pilis, atšķirībā no Rastrelli vēlāko darbu patētiskā heroisma un formu dinamikas cauraustās baroka izteiksmes, organiski ieaugušas mierīgajā Zemgales līdzenuma ainavā. Majestātiskā Jelgavas pils efektīgi atklājas pilnā skata aptvērumā virs rāmajiem Lielupes ūdeņiem, tuvojoties Jelgavas centram no Rīgas puses. Tuvplānā jau uztveramas izsmalcinātas detaļas – bagātīgi profilēta dzega, daudzslāņu pilastri, cokolstāva rustojums, ailu apmales, sandriki un citas detaļas, kuru veidolā jūtama liela meistara roka un talants. Fasādi rotā arī daudzi unikāli čuguna lējumi – kapiteļi, maskaroni, pārsedžu slēgakmeņi, dekoratīvi kronšteini un citas, kopā 16 dažādu veidu detaļas. Tās izgatavotas Tulā, sākotnēji paredzot Rundāles pilij. Čuguna detaļas fasāžu apdarē tādā apjomā līdz tam nekur Eiropā nav lietotas. Abu piļu būvdarbi aprāvās 1740. gadā, kad Bīronu izsūtīja un atsākās tikai 1763. gadā pēc viņa restituēšanas. Tad galvenokārt notika iekšējās apdares darbi, radot baroka vēlās fāzes

rokoko šedevrus. Jelgavas pilī iekšējā apdare nekad nav tikusi īstenota tādā līmenī kā Rundālē, turklāt pils vairāk kārt smagi cietusi. To pilnīgi izdedzināja Bermonta armija 1919. gadā, noslēdzoties Brīvības cīņām, un otrreiz tā tika pārvērsta drupās 1944. gadā, Otrā pasaules kara beigās.

Neparasta parādība Latvijas mūsdienu lauku ainavā ir tā dēvētais Kavalieru nams Kronvirca (ap 1780) – vienīgā ēka, kas saglabājusies no kādreiz tur bijušā plašā pils kompleksa, kurā savas valdīšanas pēdējā posmā visbiežāk uzturējās Kurzemes hercogs Pēteris. Ēka izceļas ar neparasti bagātu arhitektoniskās apdares detaļu plastiku un piesātinājumu. Detaļu raksturs ļoti tuvs Kurzemes galma tālaika arhitekta Severīna Jensena radošajam rokrakstam. Tas jaušams arī Zaļenieku pils fasāžu arhitektūrā. Savukārt pils centrālā rīzalīta kompozīcijas līdzība ar Stroganova pili Sanktpēterburgā norāda uz iespējamu B. F. Rastrelli līdzdalību ēkas projektēšanā.

Ar monumentāli vispārinātu un pat atturīgu baroka izteiksmi atšķiras grāfu Plāteru-Zībergu pils Krāslavā (1760–1791). Pils kompleksā ir arī kalna nogāzē izvietotā izpriecu villa (1759), kas vēlāk pārvērsta par bibliotēku. Tā, šķiet, ir ne tikai Latgalē, bet visā Latvijā vienīgā laicīgā rakstura celtne, kuras centrālā rīzalīta fasāde vidusdaļā ir izliekta īsti itāliskā baroka manierē. Rīzalītu no abām pusēm ietver kolonnas uz augstiem cokoliem, bet sienas izliekums tās pagriezis dinamiskā ļeņķī pret fasādes pamatplakni.

Kronvirca. “Kavalieru nams” Ap 1780.

Zaļenieki. Hercoga medību pils. 1768–1774 (B. F. Rastrelli ? S. Jensens?)

Krāslava. Pils. 1760–1791.

Krāslava. Pils “bibliotēka” (izpriecu villa). 1759.

Stila dzimtenes Itālijas baroka vēsmas, kas Latgalē nonāca caur Poliju un Lietuvu, visspilgtākās pēdas atstājušas Latgales 18. gadsimta baznīcu arhitektūrā. Lielākajai daļai no tām ir divi torņi rietumu fasādē, bet katrai ir savas nianses gan kopējā arhitektoniskajā kompozīcijā, gan atsevišķu apdares detaļu izveidojumā. Piedrujas Svētās Jaunavas Marijas debesbraukšanas katoļu baznīcas (1759–1780) rietumu fasādes virsma atšķiras ar ieliekti-izliektu virsmas viļņojumu. Ar detaļu smalkumu un piesātinātību gan fasāžu, gan

iekštelpas apdarē izceļas Pasienes Svētā Gara (Svētā Dominika) katoļu baznīca (1761–1770). Savukārt ļoti vienkāršajā Bērzgales Svētās Annas Romas katoļu baznīcas (1776) telpnē spēcīgs barokāls akcents ir rietumu gala sienas izliekums, kuru vainago ērģeļu lukta balustrāde. Savdabīga beztorņa kulta celtne ir Svētā Ludviga baznīca Krāslavā (1755–1767, celta pēc Dženovas arhitekta A. Parako projekta), kuras galvenā fasāde pavērsta pret dienvidiem, pilsētiņas centra virzienā.

Auleja. Svētās Marijas Magdalēnas katoļu baznīca. 1709
 Dagda. Svētās Trīsvienības katoļu baznīca. 1741–1743
 Viļāni. Svētā Eceņģeļa Miķeļa katoļu baznīca. 1752.
 Krāslava. Svētā Ludviga baznīca. 1755–1767. A. Parako

Piedruja. Svētās Jaunavas Marijas debesbraukšanas katoļu baznīca. 1759–1780.
 Feimaņi. Svētā Jāņa Kristītāja katoļu baznīca. 1760.
 Pasiene. Svētā Gara (Svētā Dominika) katoļu baznīca. Kopskats un telpne. 1761–1770.

Aglona. Marijas debesbraukšanas bazilika. Rietumu fasāde un telpne. 1768–1780.
 Bērzgale. Svētās Annas Romas katoļu baznīca. Kopskats un ērģeļu lukta ar ieeja telpnē. 1776.

Vairākas beztorņa baznīcas ar to priekšā novietotiem nelieliem brīvēstāvošiem zvanu torņiem – Asūnē, Rundēnos, Šķaunē, Ezerniekos u.c. – uzcēla 19. gadsimta sākumā. Tas bija jau klasicisma laiks, taču šo Latgales baznīcu rietumu fasādēs joprojām valda baroka formu izteiksme.

Asūne. Svētā Krusta pagodināšanas draudzes baznīca. 1816–1819.
 Rundēni. Svētā Krusta paaugstināšanas Romas katoļu baznīca. 1820.
 Šķaune. Landskoronas Vissvētās Trīsvienības katoļu baznīca. 1828.
 Ezernieki. Bukmuižas Svētā Ludvika Romas katoļu baznīca. 1830.

Baznīcas Kurzemē gadsimtiem ilgi tika veidots pēc vienas un tās pašas apjomu kompozīcijas shēmas – vienjoma telpnei, kurai ir ar taisns vai poligonāls austrumu gals, rietumu galā piekļaujas no telpnes apjoma izvirzīts, ar piramidālu jumtu pārsegts tornis. To vidū vairākas – Ēdolē, Apriķos (1710) u. c. – izceļas ar krāšņu baroka iekštelpu apdari un iekārtu. Usmas baznīca (1704–1705), kuras griestus tāpat kā Apriķos rotā figurāli gleznojumi, 1935. gadā pārvietota uz Latvijas Etnogrāfisko brīvdabas muzeju Rīgā.

Apriķi. Baznīca. Ap 1640. Tornis un iekārta – 1710. Kopskats un telpne.
 Usmas baznīca (Brīvdabas muzejā Rīgā). 1704–1705. Altāris.

No Kurzemes tradicionālajiem dievnamiem jūtami atšķiras Svētās Trīsvienības baznīca Liepājā (1742–1758, J. Dorns) – īsts baroka arhitektūras šedevrs, kam otra līdžīga Latvijā nav. Ar īpašu dekoratīvo formu piesātinājumu izceļas baznīcas dienvidu un rietumu portāli, kurus vainago segmenta veida „atvērtie” sandriki. Daudzpakāpju torņa divi augšējie stāvi uzcelti 19. gadsimta otrajā pusē. Baroka vēlās fāzes rokoko gaisīgums vizuāli aizpilda visu dievnama telpni. Grandiozo, 12 m augsto altāra rentablu, kanceli, harcoga ložu un ērģeļu prospektu klāj zeltīti ornamentāli ciļņi. Baznīcas ērģeles (1886) joprojām ir lielākās Latvijā.

Liepāja. Svētās Trīsvienības baznīca. Kopskats, rietumu portāls un telpne. 1742–1758. J. Dorns.

Rīgas kultūras mantojumā baroks, tāpat kā renesanse, kvantitatīvā ziņā viskoplāk, šķiet, ir pārstāvēts ar portāliem. Vairākās Vecrīgas celtnēs tie ir gandrīz vai vienīgie skaidri uzskatāmie stila formālo pazīmju liecinieki. Sevišķi grezni ir trīs 17. gadsimta nogalē izveidotie portāli svētās Pētera baznīcas rietumu fasādē (R. Bindenšū). Tie bagātīgi rotāti dekoratīviem ciļņiem, pilnskulptūrām un orderu elementiem. Portālu frontoni augšā ir atvērti. Ļoti raksturīgi elementi šādu atvērtu baroka frontonu vainagojumā it atvirzītas volūtas, kā, piemēram, Popes Evaņģēliski luteriskās baznīcas portālā (1771). Reformātu-brāļu Evaņģēliski luteriskās baznīcas Rīgā, Mārstaļu ielā 10 smilšakmens portāls ar barokam raksturīgo atdalīto volūtu frontonu izgatavots Brēmenē un uzstādīts 1737. gadā.

Rīga. Svētā Pētera baznīcas portāli. 1688–1690. Ruperts Bindenšū.

Popes. Evaņģēliski luteriskās baznīcas portāls. 1771.

Rīga. Reformātu-brāļu draudzes baznīca Mārstaļu ielā 10. Portāls – 1737.

Rīga. Ekes konventa portāls Skārņu ielā 22. 1710.

Dzelzavas muižas pils portāls. 1767.

Rīga. Portāls Jāņa ielā 6. 18. gadsimta vidus.

Rīga. Portāls Peitavas ielā 9/11. 18. gadsimta vidus. Atjaunots 20. gs.

Rīga. Portāls Riharda Vāgnera ielā 13. 18. gs. trešais ceturksnis.

18. gadsimtā samērā vienkāršus baroka portālus ieguvis 16. gadsimta nogalē pārbūvētais Ekas konventa nams Rīgā. Portālu vainago ar volūtām ierāmēta kartuša, bet durvju vērtnes no virsloga nodala mīksti plastiskās barokālās formās veidots šķērsis. Līdzīgi šķērši ir arī ap 18. gadsimta vidu veidotajos portālos Dzelzavas muižas pilī un Rīgā, Jāņa ielā 8 un Peitavas ielā 9/11. Abus pēdējos vainago tipiski atdalīto volūtu frontoni, turklāt Jāņa ielā 8 redzamas arī barokam raksturīgās durvju vērtnes, kuru apakšējiem pildīņiem ir līklīnijas kontūra un ieliekti-izliekta virsma.

18. gadsimta otrajā pusē un nogalē baroks sasniedza dekoratīvās izteiksmes izsmalcinātības un virtuozitātes kalngalus. Tā bija baroka vēlā fāze rokoko. Viens no dekoratīvisma ekstāzē apskurbušā rokoko paraugiem ir izcili krāšņais portāls Rīgā, Riharda Vāgnera ielā 13, kas tapis 18. gadsimta trešajā ceturksnī. Pašā ēkā ir koka vītņu kāpnes ar barokālām kokgriezuma margām. Piesātināti, asimetriski „saraustīti” rokoko rotājumi grezno arī Fitinghofa nama Rīgā, Kaļķu ielā 18, kas atrodas Riharda Vāgnera ielas stūrī, fasādes apakšējos stāvus (augšējie stāvi ēkai uzbūvēti 1884. gadā).

Rokoko raksturīgākais ornaments ir rokajs. Tajā fantastiskā, asimetriskā kompozīcijā apvienoti spirālveida ievijumi, stilizēti gliemežvāki un akanta lapu motīvi. Rokoko lielākoties izpaudās iekštelpu apdarē. Īsta rokoko simfonija ir Rundāles pils iekštelpas – sākot ar Balto zāli un Zelta zāli pils austrumu spārnā un beidzot ar hercogienes tualetes telpu pretējā, rietumu spārnā.

Rundāle. Pils. Zelta zāle, Baltā zāle un hercogienes tualetes telpa. 1763–1768. J. M. Grafts, F. Martini, K. Cuki

Baroka izskaņā jaušams ne tikai aizvien piesātinātāks dekoratīvisms, bet, gluži pretēji, pievēršanās klasisko formu tektoniskai skaidrībai. Tā, piemēram, ēkas Rīgā, Mazajā Pils ielā 19 ieejā mīksti plastiskās baroka formas ir tikai durvju vērtņu apakšējiem pildīņiem, bet ieejas portāls, kas izgatavots 1746. gadā, jau ieguvis klasiski stingru, antīkās Grieķijas mākslas kanoniem tuvu, pat pasausu veidolu. Arī “Academia Petrina” ēkas Jelgavā (1773–1775. S. Jensens) fasāžu arhitektūrā baroka atskaņas ir zināms piesātinājums apderes detaļu kārtojumā, sapārotās kolonnas portikā un tornī, kā arī portika frontona dzegu krepējums. Viss pārējais ir jau tuvāk nākamajam stilam – klasicismam.

Jelgava. “Academia Petrina” 1773–1775. S. Jensens.

2.3. Klasicisms un ampīrs

Klasicisms bija 18. gadsimta nogales un 19. gadsimta pirmās puses apgaismības laikmeta arhitektūra. Agrākās šī stila celtnes radās Francijā Klasicismā lielu uzmanību pievērša formu skaidrībai un racionālai izteiksmei, par paraugu ņemot klasiski „tīro” antīkās Grieķijas arhitektūru. Galvenie telpveides un mākslinieciskās kompozīcijas paņēmieni bija frontalitāte, simetrija, cēla vienkāršība un izteikti monumentālam centrālajam akcentam pakārtotas celtnes pārējās daļas. Plaši izmantoja antīko orderu elementus, taču visvairāk lietoja izteiksmē relatīvi vienkāršo dorisko orderi, retāk – jonisko, bet pavisam reti – grezno korintisko. Visām ēkām neatkarīgi no to funkcijas – baznīcām, teātriem, muzejiem, pilīm, pilsētu dzīvojamajām mājām vai pat vienkārši staļļiem – veidoja stingri simetriskas fasādes ar izceltu centrālo daļu, parasti portiku vai tam līdzīgu motīvu, bieži ar trīsstūra frontonu vaiņagojumā – līdzīgi kā antīkajiem grieķu tempļiem. Uz celtnu telpiskās kompozīcijas ass nereti novietoja plānā apaļu vai ovālu reprezentācijas zāli. 19. gadsimta klasicisma vēlajā fāzē, kuru dēvē par impērijas stilu jeb ampīru, celtnu veidols kļuva arvien „sausāks” un atturīgāks. Klasisko formu arsenāls kļuva par universālāku izteiksmes veidu un nereti tika izmantots pat atšķirīgu konfesiju kulta celtnu arhitektūrā, kurā parasti valda tradicionāli atšķirīga formu valoda, it īpaši – pareizticīgo dievnamos.

Pilsētvīdi baroka un klasicisma laikā galvenokārt uztvēra kā savrupu ansambļu sistēmu, kurā telpiskās saiknes pakārtotas atsevišķiem akcentiem. Galveno ielu vai ceļu asis lielākoties orientēja uz baznīcu smailēm, nozīmīgām sabiedriskām ēkām vai citām iespaidīgām celtnēm. Pilsētās bieži vien mēģināja radīt regulāru, taisnos leņķos krustojošos ielu tīklu, bet nereti veidoja arī vairākus, parasti trīs, uz vienu galveno orientēti vērstus zarus. Klasiski šāda trīszaru plānojuma piemēri ir Roma, Versaļa, Berlīne un Sanktpēterburga.

Par agrāko klasicisma īstenojumu Latvijā uzskata Rīgas Rātsnamu, kuru no 1750. līdz 1765. gadam pēc militārā inženiera un arhitekta Johana fon Etingera projekta uzcēla iepriekšējās ēkas vietā. Jaunbūve bija simetriska divstāvu celtnes ar trīsstāvēgu centrālo rīzalītu, aiz kura pacēlās tornis. Seklo rīzalītu vainagoja tikpat kā no antīkajiem tempļiem patapināts trīsstūra frontons, bet ieeju akcentēja toskānisku kolonnu portiks ar balkonu virs tā. Tādu šo celtni var redzēt ap 1780. gadu izgatavotajā J. K. Broces zīmējumā. No 1791. līdz 1793. gadam Rātsnamam tika uzbūvēts augsts mansarda jumts, bet 1848. gadā pēc J. D. Felsko projekta tas nomainīts ar pilnu trešo stāvu. Ēka izdega Otrā pasaules kara laikā, bet 1954. gadā, kaut tā bija pietiekami labi saglabājusies, tika nojaukta. 1964. gadā tās vietā tika uzcelts Rīgas Tehniskās universitātes laboratoriju korpuss, kas nojaukts 2000. gadā, lai atbrīvotu vietu jaunam Rātsnamam. To uzcēla 2000.–2001. gadā pēc arhitektūras biroja „Sestais stils” projekta. Tagadējais Rātsnamas ir moderna celtnes, kuras viena, pret Rātslaukumu pavērstā daļa ir tērpta nojauktā senā Rātsnama fasāžu arhitektūras imitācijā ar dažiem mehāniskiem papildinājumiem.

Rīga. Rātsnams. 1850–1865. Rātsnams ap 1780. gadu (J. K. Broces zīmējums), Rātsnams pēc 1793. gada, Rātsnams pēc 1848. gada un 2001. gadā rekonstruētais Rātsnams.

Raksturīgs agrīnā klasicisma piemineklis ir Svētā Pētera un Pāvila katedrāle Rīgā, Citadeles ielā 7. Tā celta no 1781. līdz 1785. gadam pēc arhitekta Zigismunda Zēges fon Laurenberga projekta Rīgas pilsētas būvmeistara arhitekta Kristofa Hāberlanda vadībā.

Dievnams veidots pēc tā sauktā krusta-kupola principa: celtnes plāns atgādina krustu, kura centrālā daļa pārsegta ar kupolu. Rietumu spārnā piebūvēts augsts tornis, kura piesātinātajā arhitektoniskajā apdarē jaušamas baroka formu atskaņas. Klasicisma stingrā formu valoda vairāk jūtama sānu fasādes centrālajā daļā, kurā toskāniski pilastrī balsta dorisku antablementu un trīsstūra frontonu virs tā. Līdz 1886. gadam celtnē kalpojusi kā pareizticīgo katedrāle, pēc tam tā atdota igauņu draudzei. Restaurēta 1987. gadā, iekārtojot koncertzāli „Ave Sol”.

Pēc paša K. Hāberlanda izstrādātiem projektiem tapuši vēl vairāki dievnami ārpus Rīgas vai Rīgas pievārtē. Viņa darbi, piemēram, ir Suntažu baznīca (1780–1782), Alūksnes baznīca (1781–1788), Valgas Svētā Jāņa baznīca (1785), Katlakalna baznīca (1792), kā arī Carnikavas muižas pils, kas gan nav saglabājusies (daži tās kapiteļi stāv tagadējās Latvijas Universitātes ēkas priekšā), un citas celtnes. Suntažu un Alūksnes baznīcu ārējā tēlā vēl jūtams barokam raksturīgais formu sulīgums un arhitektoniskās apdares detaļu piesātinājums. Tipisks baroka paņēmieni ir sapārotās kolonnas, kas redzamas gan Suntažu baznīcas ieejas portālā, gan tam ļoti līdzīgajā, līdz portikam attīstītajā Alūksnes baznīcas ieejā. Alūksnes baznīcas telpne turpretim veidota pasausās, stingri klasiskās formās ar ritmisku jonisko pilastru kārtojumu visā sānu sienu garumā. Klasiskie izteiksmes līdzekļi precīzi un vienkārši lietoti arī Katlakalna baznīcas fasāžu un telpnes arhitektoniskajā apdarē.

1778. gadā K. Hāberlands izbūvēja jaunu zāli Rīgas pilsētas bibliotēkai, kuru pēc reformācijas, 1553. gadā izvietoja bijušā Doma klostera austrumu spārnā. Tā ir pazīstamā kolonnu zāle tagadējā Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja otrajā stāvā. Telpu pa visu perimetru apjož sapārotu kolonnu balstīts balkons. Gludos, mākslīga marmora apdarē veidotos kolonnu stāvus vainago grezni korintiskie kapiteļi. Kolonnu zāle ir pati nozīmīgākā un ievērības cienīgākā laicīgā rakstura iekštelpa Rīgas klasicisma arhitektūras mantojumā.

Rīga. Svētā Pētera un Pāvila katedrāle. 1781–1785. Z. Zēge fon Laurenbergs.

Suntaži. Baznīca. 1780–1882. K. Hāberlands.

Alūksne. Baznīca. 1781–1788. K. Hāberlands. Kopskats un telpne.

Katlakalna baznīca. 1792. K. Hāberlands. Rietumu fasāde un telpne.

Rīga. Pilsētas bibliotēkas zāle Doma klosterī. 1778. K. Hāberlands.

K. Hāberlanda vārds lielā mērā ir tikpat kā simbols Rīgas klasicisma laikmeta arhitektūrai kopumā. Viņa celtnes izceļas ar smalki izstrādātu un harmoniski proporcionētu fasāžu māksliniecisko kompozīciju un samērā piesātinātu, parasti apmetumā veidotu arhitektonisko dekoru, nereti izmantojot arī brīvi stilizētus iepriekšējo vēsturisko stilu formālos elementus. Šī stilistiskā ievirze ir ieguvusi birģeru jeb pilsoņu klasicisma nosaukumu, jo visvairāk tā izmantota turīgāko pilsoņu dzīvojamo namu arhitektūrā. Zināmā mērā tā bija baroka atskaņa, bet tajā pašā laikā uzskatāma kā nākamā stila – 19. gadsimta eklektisma – priekšvēstnesis.

Viens no pazīstamākajiem K. Hāberlanda darbiem ir birģermeistara J. Z. Holandera nami Šķūņu ielā 17/19, kas celti 1787. gadā. Ēkās joprojām redzami vairāki grezni parādes telpu interjeri, klasicisma laika durvis un griestu gleznojumi. Īpaši iespaidīga ir ovālā ēdamzāle otrajā stāvā. Tā restaurēta 1959. gadā un vēlreiz no 1975. līdz 1977. gadam. Tagad ēkās atrodas veikali, bibliotēka un biroji.

K. Hāberlanda projektētajā ēkā Teātra ielā 6 (1785), kura piederēja pašam arhitektam, autentiskā izskatā saglabājušās tikai izsmalcināti apdarinātās fasādes. Ēku pārbūvējot par viesnīcu “Man-Tess”, tās restaurētas, bet pirmajā stāvā radīta visai eksotiska iekštelpa radikālā postmodernisma formu valodā (1993–1994, arhitekts M. Gundars un projektu birojs “Arhis”). Pēc K. Hāberlanda projektiem „birģeru klasicisma” manierē celtas arī ēkas Vecpilsētas ielā 17 (1788), Smilšu ielā 5, (1794); Anglikāņu ielā 5, Pils ielā 6 un 9 (visas 1795) u.c. Savukārt ēka Audēju ielā 8 (1790) ar savu uzsvērto portika motīvu fasādes centrālajā daļā atbilst vēlāk par normu kļuvušajam klasicisma formveides stereotipam.

Rīga. J. Z. Holandera nami Šķūņu ielā 17/19. 1787. K. Hāberlands. Kopskats, plāns un ēdamzāle otrajā stāvā.
Rīga. K. Hāberlanda nams Teātra ielā 6. 1785. K. Hāberlands.

Rīga. Dzīvojamā ēka Smilšu ielā 5. 1794. K. Hāberlands.
Rīga. Dzīvojamā ēka Vecpilsētas ielā 6. 1787. K. Hāberlands.
Rīga. Dzīvojamā ēka Pils ielā 6. 1795. K. Hāberlands.
Rīga. Dzīvojamā ēka Audēju ielā 8. 1790. K. Hāberlands.

Rīgā K. Hāberlanda radošajam rokrakstam tuvā formu izteiksmē strādājuši arī vairāki citi arhitekti. Raksturīgākie šāda „birģeru klasicisma” piemēri ir dzīvojamā ēka Grēcinieku ielā 1 (1779, A. Vāgenšteins), bijusī viesnīca „Sanktpēterburga” Pils laukumā 4 (1785) un bijušais Licejs Pils laukumā 2 (1785–1787, M. Šonss). Abas pēdējās ēkas 19. gadsimtā paplašinātas un to fasādes pārveidotas, taču sākotnējā mākslinieciskā kompozīcija visumā saglabājusies. Laikā no 1873. gada līdz 1930. gadam vismaz deviņas pārbūves piedzīvojuši arī dzīvojamā ēka ar veikaliem Šķūņu ielā 15 (celta 19. gs. pirmajā desmitgadē), taču tā saglabājusi sākotnējo stereotipisko klasicisma fasādes kompozīciju – fasādes centrālo daļu vainago trīsstūrainis frontons. Ļoti vienkāršajā fasādē gan nav portika motīva – to it kā aizvieto stilizētu triglifu virkne zem frontona. Šāda veida triglifi bija raksturīga detaļa Hāberlanda daiļradē.

Rīga. Dzīvojamā ēka Grēcinieku ielā 1. 1784. A. Vāgensens.
Rīga. Ķeizarkais licejs Pils laukumā 2. 1785–1787. M. Šonss.
Rīga. Dzīvojamā ēka Šķūņu ielā 15. 19. gs. pirmā desmitgade.

Tāpat kā iepriekšējo jauno laiku vēsturisko stilu periodos, arī klasicisma formālās izteiksmes valoda daudzu ēku fasādēs visuzskatāmāk pamanāma ēku portālos. Dažkārt tika pārveidoti senāki portāli vai senākām mājām izgatavoti jauni portāli. Piemēram, 1782. gadā jaunu klasisku portālu ieguva Svētā Jēkaba baznīca Rīgā. Klasicisma portāliem raksturīga stingra, antīkās mākslas strukturālajā loģikā sakņota uzbūve. Durvju vērtņem ir ģeometriski precīzs dalījums, bet uz augšējo pildīņu parasti rotā rozete. Visvairāk šādu klasicisma stila durvju ir saglabāties Rīgā un Kuldīgā.

Rīga. Portāls Pils ielā 14. 18. gs. beigas.
Rīga. Portāls Anglikāņu ielā 5. 1795. K. Hāberlands.
Kuldīga. Ieejas durvis Kalna ielā 13. 19. gs. sākums.
Kuldīga. Ieejas durvis Smilšu ielā 23. 19. gs. sākums.
Kuldīga. Ieejas durvis Liepājas ielā 17. 19. gs. sākums.
Kuldīga. Ieejas durvis Liepājas ielā 19. 19. gs. sākums.

Rīgas „birģeru klasicismam” tiešu analogu cituviet Latvijā nav. Varbūt zināmas līdzības ir vairākos muižu kungu namos, taču tajos parasti ir skaidāk izteiktas klasicisma kompozīcijas shēmas. Viens no senākajiem piemēriem ir Apriķu muižas kungu nams (1745), kura seklo centrālo rizalītu vainago trīsstūra formas frontons. Baroka atskaņas jaušamas Valtenberģu muižas pilī Mazsalacā un Ozolmuižas pilī. Abām ir mansarda jumti, bet Valtenberģu pils fasādi rotā lielā ordera pilastrī. Ir izteikts pieņēmums, ka šīs monumentālās celtnes autors ir Drēzdenes arhitekts F. A. Krubzaciuss.² Ar iespaidīgiem izmēriem izceļas grāfu Borhu pils Varakļānos (1783–1789, Vinčenco Macoti). Tai ir klasicisma agrākajai attīstības fāzei vairāk raksturīgais izvērsti sarežģītais būvmasu kārtojums. Tāds tas ir, piemēram, arī Dzērbenes (18. gs. beigas), Pastendes (starp 1780. un 1800. gadu), Tiņģeres (1800–1804) un citu muižu kungu namiem.

Apriķu muižas kungu nams. 1745.

Valtenberģu muižas pils Mazsalacā. Pirms 1780. gada. F. A. Krubzaciuss (?).

Ozolmuižas pils. 1792. (K. G. Mellins). Atjaunota pēc 1905. V. Bokslafs.

Varakļānu pils. 1783–1789. V. Macoti.

Pastende. Muižas kungu nams. Starp 1780. un 1800. gadu.

Tiņģere. Muižas kungu nams. 1800–1804.

Kopš 1810. gada, kad klasicisms iegāja savas attīstības vēlajā jeb ampīra fāzē, kas atšķīrās ar vispārināti monumentālu, bieži vien pasausu formu valodu, visās Krievijas

² Pirang, H. *Das baltische Herrenhaus. II Teil : Die Blütezeit um 1800*. Riga: Jonck&Poliewsky, 1928. S. 14.

impērijas pilsētās drīkstēja būvēt tikai atbilstoši tā sauktajām paraugfasādēm, tas ir, jaunceļamo ēku fasādēm bija jāatbilst kādam no četros albumos publicētiem fasāžu zīmējumiem. Tos bija izstrādājuši Sanktpēterburgas arhitekti L. Ruska, V. Geste, V. Stasovs un citi. Rīgā šo kārtību ar speciālu Vidzemes civilā gubernatora rīkojumu atcēla tikai 1850. gadā. Arhitektūras vēstures pētnieki konstatējuši, ka vēl tagad Vecrīgā var atrast 77 šajā periodā tapušas ēkas, kuru fasādes joprojām vairāk vai mazāk atbilst paraugfasāžu zīmējumiem.³ Priekšpilsētās, kuras atjaunoja pēc 1812. gada nodedzināšanas, līdz 19. gadsimta vidum apbūves ainavu veidoja vienīgi paraugfasāžu zīmējumiem atbilstošas ēkas. Saskaņā ar apbūves noteikumiem tās bija tikai koka, lielākoties – vienstāva vai vienstāva ar mezonīnu, kuru vainago klasisks trīsstūra formas zelminis. Šis mantojums savā laikā tika vērtēts ne pārāk cildinoši, uzveļot atbildību Krievijai par mazo koka ēku „bezgaršīgo”, kā teicis arhitekts H. Pīrangs⁴, arhitektūru. Turpretim pēdējā laikā koka apbūve tiek uzskatīta par unikālu kultūrvēsturisku vērtību. Vismaz otras tādas lielpilsētas, kuras centrā joprojām atrodas 19. gadsimtā celtas koka ēkas, nav.

Visvairāk klasicisma perioda koka ēku ir kādreizējā Maskavas priekšpilsētā. Krietna daļa no šī mantojuma tika nopostīta 20. gadsimta septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados, kad bija pat izstrādāts speciāls koka ēku nojaukšanas plāns. Taču pa kādai 19. gadsimta pirmajā pusē celtai koka ēkai joprojām ir saglabāties faktiski jebkurā Rīgas bijušo priekšpilsētu ielā. Vietām tās veido pat veselas grupas, piemēram, Krišjāņa Valdemāra ielā 41/43 vai Lāčplēša ielā 10 un 12 un Baznīcas ielā 14. Tiesa, autentiska klasicisma perioda koka celtnē šajā ēku grupā ir tikai Baznīcas ielā 14, jo māja Lāčplēša ielā 12 ir mūra konstrukcijās realizēts senākās koka ēkas atdarinājums (1995). Starp abām atrodas vēl viena koka ēka, bet tai 1899. gadā uzbūvēts pilns otrais stāvs un fasāde izveidota eklektisma stila formās. Parasti klasicisma paraugfasāžu ēkām fasādes vienā galā veidota ieejas piebūve, bet mezonīnā ir trīs vai pieci logi. Samērā reti logu skaits mazonīnā atbilst pārskaitlim.

Rīga. Dzīvojamā ēka Jēzusbaznīcas ielā 7. 19. gs. pirmā trešdaļa.

Rīga. Dzīvojamās ēkas Krišjāņa Valdemāra ielā 41/43. 19. gs. pirmā puse.

Rīga. Dzīvojamās ēkas Lāčplēša ielā 10 un 12 un Baznīcas ielā 14. 19. gs.

Nav daudz seno koka ēku, kuras saglabājušās faktiski neizmainītā veidā, pat ar visām ieejas durvīm, kā, piemēram, Jēzusbaznīcas ielā 7/9. Bieži vien šo ēku pirmajā stāvā vēlāk iekārtoti veikali un tāpēc izveidoti lieli skatlogi. Piemēram, interesantajā piecu logu mezonīna mājā Elizabetes ielā 83/85 tādi tika izveidoti 1924. gadā. 1996. gadā ēka

³ **Holcmanis, A., Jansons, A.** Privāto ēku celtniecība Rīgas iekšpilsētā (Vecrīgā) pēc paraugfasādēm XIX gs. pirmajā pusē. *Latvijas PSR pilsētu arhitektūra*. Rīga: Zinātne, 1979, 80.–117. lpp.

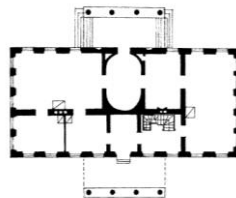
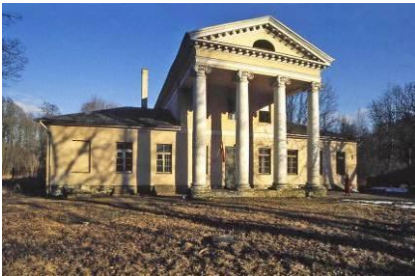
⁴ **Pīrangs, H.** Arhitektoniskās stila formas Rīgas pilsētas ainavā. *Rīga kā Latvijas galvas pilsēta*. Rīga: Rīgas pilsētas valdes izdevums, 1932, 119. lpp.

piedzīvoja vēl vienu pārbūvi ar pretenzijām uz restaurāciju, taču ieguva viltojumu – „tīrās” klasicisma formās veidotus portikus, kādi ne šai, ne jebkurai citai līdzīga rakstura ēkai pilsētas apbūvē nekad nav bijuši. Tā ir pārbūves idejas autora arhitekta P. Blūma brīva fantāzija par klasicisma laikmetā celto muižiņu tēmu.

Rīga. Dzīvojamā ēka Elizabetes ielā 83/85. 19. gs. pirmā trešdaļa. Pārveidota 1924. un 1996. gadā.
Kuldīga. Dzīvojamās ēkas Smilšu ielā 23, 25 un 27. 19. gs. pirmā trešdaļa.

Klasicisma stila pieminekļi ir lielākā daļa no Rīgas vēsturiskajām muižiņām. Kaut gan tās galvenokārt bija turīgo pilsoņu vasaras mītnes, taču daļa no tām bija pastāvīgas saimniecības. Piemēram, Bišumuižā (tagad Bauskas ielā 147a) 19. gadsimta sākumā bijušas vismaz deviņas dažādas ēkas. Starp tām izcēlās 1816. gadā būvētā dzīvojamā ēka – neliela, bet monumentāla vienstāva mūra celtnē ar mezonīnu, kuru abās celtnes pusēs ietver pārspīlēti liela mēroga joniski četrkolonnu portiki. Ēkas centrā ir klasicismam raksturīgā ovālā zāle. Līdzīga telpiskā kompozīcija ir Medema villai Jelgavā, Uzvaras ielā 55 (1818., J. G. Ā. Berlicis), Kandavas mācītājmuižas mājai Aizdzirē un daudzām citām celtnēm, piemēram, Jēkabmiesta Apriņķa skolai Jēkabpilī, Pasta ielā 1 (1820, O. Hūns). Savukārt Bloka muižiņas dzīvojamo ēku Rīgā, Vienības gatvē 27 sapārotu toskānisko kolonnu portiki apjož no trim pusēm.

Rīga. Bišumuiža Bauskas ielā 147a. 1816. Kopskats un plāns.
Rīga. Bloka muižiņa Vienības gatvē 27. 19. gs. sākums.

Jelgava. Villa Medem Uzvaras ielā 55. 1818. J. G. Ā. Berlicis. Atjaunota 1946–1954
Aizdzire. Kandavas mācītājmuiža. 19. gs. sākums.
Jēkabpils. Jēkabmiesta apriņķa skola Pasta ielā 1. 1820. O. Hūns

Četru vai sešu kolonnu portiks, kuru vainago trīsstūra formas frontons celtnes fasādes centrālajā daļā kļuva par ampīra vispārināti monumentālās, bieži vien pasausās formu valodas paradigmu. Tādi ir, piemēram, Svitenes, Vandzenes, Pilslīdenes, Padures, Liepas un citu muižu kungu namiem. Daudzu ampīra stila kungu namu centrālās daļas izceltas nevis ar portikiem, bet vienkārši ar rizalītiem, kurus rotā lielā ordera pilastru kārtojums, kas atgādina portika motīvu. Tādi ir kungu nami Aizupē, Bruknā, Jaunaucē un citur. Vairākiem kungu namiem, piemēram, Lestenē un Jaunraunā centrālā daļa izcelta vienīgi ar rizalītu, kuru vainago trīsstūra frontons. Gatartas muižā centrālo rizalītu rotā orderu elementi, sandriki, liela, klasicisma formu valodai raksturīga segmenta formas aila un citas arhitektoniskās apdares detaļas.

Svītene. Muižas kungu nams. 19. gs. sākums.

Vandzene. Muižas kungu nams. 19. gs. pirmā puse.

Liepa. Muižas kungu nams. 1815.

Aizupe. Muižas kungu nams. 1821–1823.

Brukna. Muižas kungu nams. 19. gs. sākums.

Jaunauce. Muižas kungu nams. 19. gs. sākums.

Lestene. Muižas kungu nams. 19. gs. sākums. Kopskats un interjera detaļa.

Jaunrauna. Muižas kungu nams. 19. gs. sākums.

Gatarta. Muižas kungu nams. 1823–1824.

Vairākas nozīmīgākās muižu celtnes Latvijas klasicisma arhitektūras mantojumā tapušas pēc Saksijā dzimušā arhitekta Johana Georga Ādama Berlica (1753–1837) projektiem. Tās ir Mežotnes, Elejas, Kazdangas un Durbes (Tukumā) pilis.

Mežotnes pils (1798–1802) veidota, daļēji izmantojot Sanktpēterburgas klasicisma meistara Džakomo Kvarengi skices. Telpas kārtotas anfilādē. Ēkas centrālajā daļā otrajā stāvā atrodas ar kupolu pārsegta zāle. Ar meistarīga krāsojuma palīdzību tajā radīts spēcīgs virsmas plastikas efekts. Lielākā telpa otrajā stāvā ir svinību zāle. Tās gali telpiski norobežoti ar divām kolonnām. Tā klasicisma arhitektūrā ir izplatīta šāda tipa telpu

plānojuma shēma. Pils stipri cieta Otrajā pasaules karā, bet 1971.–1979. gadā restaurēta. 2001. gadā pils vēlreiz atjaunota (arhitekti Z. Kalinka un P. Venckovičs) viesnīcas, svinību un sanāksmju telpu vajadzībām.

Kazdangas pils (1800) arhitektūrā atkārtoti Mežotnē lietotie mākslinieciskās kompozīcijas un formu valodas paņēmieni, tikai ievērojami lielākā mērogā un monumentālākā izteiksmē. Līdzīga arhitektūra bija arī Elejas pilij (1810), taču Pirmā pasaules kara laikā tā izdega un netika atjaunota. Saglabājušās tikai drupu paliekas un saimniecisko ēku apjomi, kas precīzi simetriski atrodas parādes pagalma abās malās. Nedaudz atšķirīga ir Durbes pils pie Tukuma (1891), jo tā ir senākas celtnes pārbūve. 21. gadsimtā pils ir atjaunota, un tajā atrodas Tukuma muzejs.

Mežotnes pils. 1798–1802. J. G. Ā. Berlicis.

Kazdangas pils. 1800. J. G. Ā. Berlicis. Atjaunota 1907. P. Šulce-Naumburgs.

Elejas pils. 1810. J. G. Ā. Berlicis. Izdegusi 1915. Drupas daļēji novāktas 1933. 20. gs. divdesmito gadu pastkarte.

Durbes pils Tukumā. 1821. J. G. Ā. Berlicis.

Mežotnes pils. Kupola zāle, anfilāde un svinību zāle.

Neparasts ampīra arhitektūras paraugs ir koka konstrukcijās veidotā Vārenbokas muižas kungu māja, kas pašlaik, tāpat kā kungu nami Pilsblīdenē, Padūrē un Jaunraunā ir kritiskā stāvoklī. Lestenē un Jaunaucē joprojām darbojas skolas, kuras daudzos bijušajos kungu namos iekārtoja 20. gadsimta divdesmitajos gados. Šo ēku iekštelpās (piemēram, Lestenē un Jaunaucē) saglabājušās klasiskās apdares detaļas. Unikāls ir Jaunauces apaļās zāles kupols. To rotā autentisks griestu gleznojums, kurā imitēts kasetējums.

Vārnava (Viesītes lauku teritorijā). Vārenbokas muižas kungu māja. 19. gs. pirmā puse.

Lestene. Muižas kungu nams. Joniskā kolonna priekštelpā.

Jaunauce. Muižas kungu nams. Joniskā kolonna priekštelpā, klasicisma krāsns un kupola zāle.

Preiļi. Borhu kapliča muižas parkā. 1817.

Savdabīgs ampīra tīrradnis ir grāfu Borhu kapene (1817) Preiļu muižas parkā. Celtne atgādina miniatūru Romas Panteonu. Stila formveides stereotipi izmantoti arī vairāku muižu palīgēku, nereti pat staļļu un citu saimniecisko būvju arhitektūrā. Klasiski kolonnu portiki ar trīsstūra frontoniem ir muižu staļļiem gan pašos Latvijas rietumos (Cīravā), gan vidienē (Lizumā), gan austrumos (Malnavā), bet muižas pārvaldnieku namiem tādi bija tikpat kā norma (Popē, Elejā, Gaujienā u.c.).

Malnava. Muižas staļļi. 19. gs. sākums.

Gaujiena. Muižas klēts. 1788.

Cīrava. Muižas staļļi. 19. gs. sākums.

Klasiskajos muižu ansambļos saimniecības ēkas parasti izvietoja abpus parādes pagalmam, kas pletās kungu nama priekšā. Visvairāk pēc šādas stingri organizētas shēmas veidotu muižu apbūves ansambļu ir līdzenajās vietās Zemgalē un Kurzemē (Ērberģe, Eleja, Pope, Puzenieki u. c.), bet tādi ir arī paugurainajā Vidzemē (Liepa, Jaunrauna, Ziemiņi). Virknei 19. gadsimta sākumā tapušajām muižu klētīm un staļļiem raksturīgi ir arkāžu lieveņi. Arī tie ir izplatīti visā Latvijā (Puzenieki, Kabile, Ērberģe, Vecpiebalga, Vestiena, Dzērbene, Gatarta, Burtņieki, Valtenberģi, Jaunrauna, Zvārtava u. c.). To var uzskatīt par latviešu zemnieku klēšu staboto lieveņu arhitektūras interpretācija.

Gatarta. Muižas klēts. 1824.

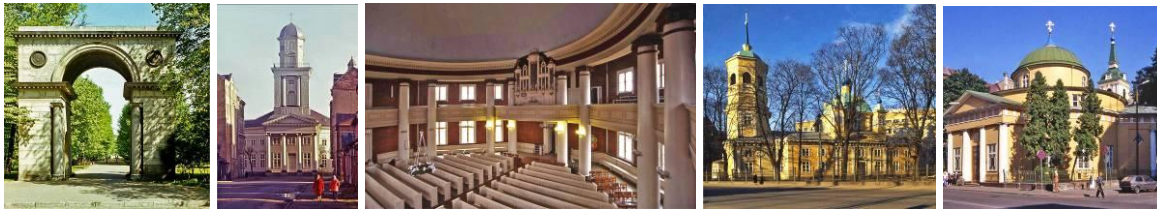
Burtņieki. Muižas klētis. 19. gs. sākums.

Mazzalve. Ērberģes muižas klēts. 19. gs. sākums.

Raksturīgs ampīra piemineklis ir Aleksandra vārti Rīgā, Hanzas ielā pie Viestura dārza. Tos uzcēla no 1815. līdz 1817. gadam par godu Krievijas uzvarai pār Franciju 1812. gada karā. Projekta autors nav zināms, bet būvdarbus veica Rīgas būvmeistara Johana Daniela Gotfrīda vadībā. Vārti veidoti pēc antīkās Romas triumfa arku parauga, taču daudz atturīgākās formās. Vārtu arkas balstu iekšējie stūri akcentēti ar joniskām kolonnām, balstus noslēdz spēcīgas dzegas, līdzīga dzega vainago atiku, kas arkas katrā pusē rotāts ar medaljonu, bet pašu arku iezīmē samērā vienkārši profilēts arhivolts. Tā faktiski ir visa arhitektoniskā apdare. Sākumā vārti atradās pie Rīgas robežas Pēterburgas

ceļā apmēram tur, kur tagad ir Gaisa tilts Brīvības ielā. 1904. gadā tos pārvietoja tālāk – apmēram pie Šmerļa ielas, bet 1936. gadā pārcēla uz tagadējo vietu.

Kulta celtnu klāstā izcils ampīra piemineklis ir Rīgas Jēzus evaņģēliski luteriskā baznīca (1818–1822, K. F. Breitreics, būvdarbus vadījis J. D. Gotfrīds). Tā ir arī viena no lielākajām koka celtnēm Latvijā. Baznīca ir plānā astoņstūraina centrālbūve ar četriem rizalītiem. Lielākais rizalīts ar četrkolonnu jonisko portiku akcentē galveno ieeju. Virs tā paceļas 37 m augsts tornis, kura augšējā pakāpe veidota kā astoņstūraina, ar nelielu kupolu vainagota laterna. Baznīcas telpnē astoņi jonisku kolonnu pāri balsta lēzenu kupolu, kura diametrs ir ap 20 m. Iekštelpās veikti vairāki pārveidojumi (1938, Pauls Kundziņš), taču tās saglabājušas klasisko formu tīrību un telpisko skaidrību. Netālu, Gogoļa ielā 9 nelielā koka dievnamā zem viena jumta atrodas divas – Rīgas Vissvētās Dievmātes pasludināšanas un Nikolaja brīnumdarītāja – pareizticīgo baznīcas (1818, Teodors Gotfrīds Šules). Rizalītus sānu fasādēs rotā joniski pilastri, bet vienkāršo iekštelpu – grezns ikonostass. Raksturīgs šī laika dievnamā ir Rīgas Svētā Aleksandra Ņevska pareizticīgo baznīca Brīvības ielā 56 (1820–1825). Tā celta, iespējams, izmantojot kādu no paraugfasāžu zīmējumiem. Apmestā koka celtnē ir plānā ideāli apaļa centrālbūve ar trim simetriski izvietotiem portikiem. Katrā no tiem četras toskāniska tipa trīsceturdaļkolonnas balsta spēcīgu dorisko antablementu un trīsstūra frontonu virs tā. Brīvstāvošais zvanutornis uzcelts 1862. gadā.

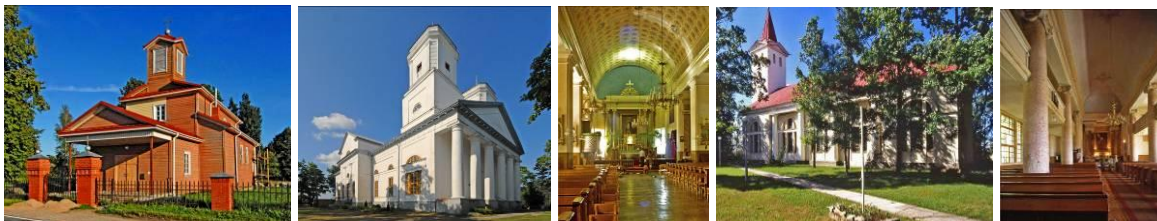
Rīga. Aleksandra vārti. 1815–1817.

Rīga. Jēzus evaņģēliski luteriskā baznīca. 1819–1820. K. F. Breitreics. Kopskats un telpne.

Rīga. Vissvētās Dievmātes pasludināšanas un Nikolaja Brīnumdarītāja baznīca. 1818. T. G. Šules.

Rīga. Svētā Aleksandra Ņevska pareizticīgo baznīca. 1820–1825.

Relatīvi „tīrā” un pat „sausā” antīkās Grieķijas klasikā sakņotā ampīra izteiksmē veidotas kulta celtnes ir visā Latvijā – sākot no nelielām koka baznīciņām (Svētās Trīsvienības katoļu baznīca Briģos, 1800) un beidzot ar monumentālām lielceltnēm. Viena no iespaidīgākajām ir Svētās Marijas katoļu baznīca Varakļānos, kas celta 18. gs. beigās vai 19. gs. sākumā (1814, arhitekts V. Macoti). Baznīcas vidusjoms pārsegts ar kasetētu cilindrisko velvi. Ar tādu pat velvi, tikai gludu, pārsegts arī Krustpils Evaņģēliski luteriskās baznīcas (1818–1820) vidusjoms.

Briģi. Svētās Trīsvienības katoļu baznīca. 1800.

Varakļāni. Svētās Marijas katoļu baznīca. 18. gs. beigas, 1814 (?). V. Macoti. Kopskats un telpne.

Krustpils. Evaņģēliski luteriskā baznīca. 1818–1820. Kopskats un telpne.

Kā antīkās būvmākslas oāze Latvijas lauku ainavā izskatās Šķeltovas Svētā Nikolaja pareizticīgo baznīca (1836). Tā ir pavisam neliela koka būve, kuras galvenais portīks šķiet it kā paņemts no kāda grieķu tempļa, vienīgi kolonnu kapitēļi izgatavoti ar namdariem viegli pieejamiem paņēmiem. Plānā kvadrātiskās celtnītes pārējās trīs fasādes, tāpat kā Rīgas Jēzus evaņģēliski luteriskajai baznīcai, rotā pilastru kārtojums, kas atgādina portīka motīvu. Pilnībā saglabājoties klasiskajai izteiksmes valodai, 19. gadsimta pirmajā pusē celtie Latgales dievnami kļuva aizvien dinamiskāki gan apjomu kārtojumā, gan arhitektoniskās apdares detaļu izvērsumā – neatkarīgi no konfesijas, kurai dievnams piederēja. Raksturīgākie šīs formu evolūcijas piemēri ir Ilzeskalna Kuļņevas pareizticīgo baznīca (1832) un Svētās Jaunavas Marijas pasludināšanas Romas katoļu baznīca Pušmucovā (1850–1852, Dominiks Parako).

Šķeltova. Svētā Nikolaja pareizticīgo baznīca. 1836.

Ilzeskalns. Kuļņevas pareizticīgo baznīca. 1832.

Pušmucova. Svētās Jaunavas Marijas pasludināšanas Romas katoļu baznīca. 1850–1852. Dominiks Parako

Precīzs, bet savdabīgi lokalizēts antīkās klasikas izteiksmes veids raksturīgs vairākām Vidzemes ampīra baznīcām – Tirzas Evaņģēliski luteriskajai baznīcai (1823, F. Zīgels), Drustu Evaņģēliski luteriskajai baznīcai (1835–1837) un Dzērbenes Evaņģēliski luteriskajai baznīcai (1839–1842). Abas pēdējās cēlis latviešu būvmeistars Mārcis Sārums (1799–1859). Tās visas ir vienjoma celtnes, kurās telpni gar sāniem un aizmuguri apjož uz klasiskām kolonnām balstīta lūka.

Tirza. Evaņģēliski luteriskā baznīca. 1823. F. Zīgels. Kopskats un telpne.

Drusti. Evaņģēliski luteriskā baznīca. 1835–1837. M. Sārums

Dzērbene. Evaņģēliski luteriskā baznīca. 1839–1842. H. fon Hageimeistars, M. Sārums

Savdabīga, dinamiski kārtota vairāku pakāpju kompozīcija ir virknei Kurzemes ampīra baznīcu, kas celtas pēc gubernas arhitekta Heinriha Dihta un viņa sekotāja Fridriha Šulca projektiem. Tās ir evaņģēliski luteriskās baznīcas Baldonē (1815–1824), Bērzē (1820–1850), Jaunsaulē (1827–1830), Vecsaulē (1833–1837), Vecumniekos (1840–1845) u. c. Visām izmantots viens un tas pat fasāžu kompozīcijas princips, katrā celtnē

dažādi variējot apdares detaļu salikumu. Līdzīga, tikai telpiski izvērstāka ir Svētā Nikolaja evaņģēliski luteriskā baznīca Ventspilī (1834–1840), kas celta pēc Rīgas kara inženiera un arhitekta Johana Eduarda de Vites projekta. Trīsjomu baznīcas priekšā ir iespaidīgs četru kolonnu portīks. Gludajām kolonnām ir joniski kapiteļi. Arī vidusjomu no sānu jomiem atdala gludas kolonnas, kurām ir līdzīgi kapiteļi. Virs sānu jomiem ir luktas, kuru margas veido klasiska balustrāde. Kanceli grezno daži festoni, kas bija viena no klasicisma ornamentālās valodas ikonām.

Baldone. Evaņģēliski luteriskā baznīca. 1815–1824. H. Dihts un F. Šulcs.

Bērze. Evaņģēliski luteriskā baznīca. 1820–1850. H. Dihts un F. Šulcs.

Jaunsaule. Evaņģēliski luteriskā baznīca. 1827–1830. F. Šulcs.

Vecumnieki. Evaņģēliski luteriskā baznīca. 1840–1845. F. Šulcs.

Ventspils. Svētā Nikolaja evaņģēliski luteriskā baznīca. 1834–1840. J. E. de Vite. Kopskats un telpne.

Ampīra izskaņas periodā Latvijas pilsētās tapušas vairākas Krievijas militārajam resoram nepieciešamās liela mēroga sabiedriskās ēkas. 1810.–1833. gadā izbūvēts Daugavpils cietoksnis, kurā atsevišķās celtnes būvēja pēc Sanktpēterburgas arhitekta Aleksandra Štauberta (1781–1843) projektiem. Viņa celto ēku fasāžu kompozīcijas veidotas atbilstoši „paraugfasāžu” zīmējumiem. Raksturīgi ir dažādu orderu elementu kombinācijas ar segmenta formas ailām. No 1829. līdz 1835. gadam pēc A. Štauberta projekta uzcēla arī grandiozo (katra spārna garums ir ap 250 m) Kara hospitāļa ēku Rīgā, Hospitāļu ielā 55. Būvdarbus vadījis J. E. de Vite. Tā ir senākā mūra celtnie tagadējā Rīgas centrālajā daļā ārpus vecpilsētas, jo bijušo priekšpilsētu teritorijā līdz 1858. gadam drīkstēja būvēt tikai koka ēkas. Hospitālis atrodas ārpus toreizējās mūra ēku aizlieguma robežas. Ēkas vidējā spārna centrālajā rīzalītā atradās hospitāļa baznīca, kuru arhitektoniski uzsver ampīra formu klišeja – joniski pilastrī un zobotām dzegām aptverts klasisks trīsstūra frontons.

No 1828. līdz 1832. gadam Vecrīgā, Torņa ielā 1 uzcēla Arsenālu – milzīgu, 135 m garu ēku, kas viena pati veido visu Jēkaba laukuma apbūves dienvidu malu. Tā celta, acīmredzot pēc Sanktpēterburgas arhitektu Džovanni (Ivans) Lukini un Aleksandra Nellingera projekta kā muitas noliktava zviedru laika arsenāla vietā. Būvdarbi veikti

Vidzemes guberņas arhitekta Juliusa Adolfa Špacīra vadībā. Vienmuļajā fasādē ritmiski mijkārtotas varenas, apaļām arkām pārsegtas noliktavu durvis un mazāka izmēra logailas, bet fasādes vidējā daļā bez jebkādas saistības ar celtnes telpisko struktūru mehāniski izcelts centrālais rizalīts. To vainago ampīra standartveida manierē konstruēta frīze, bet virs tās rizalīta vidējā daļā paceļas kulisveidīgs atīks. Var piekrist Rīgas klasicisma arhitektūras pētniekam Jurijam Vasiļjevam, ka šī būve „izceļas ar kompozicionālās uzbūves precizitāti”, taču ne viņa apgalvojumam, ka tikpat skaidra ir pilsētībūvnieciskā iecere un ka celtnē „labi ierakstās Vecrīgas apbūvē”.⁵ Faktiski tā ir tipiska krievu ampīra, kas ar savu detaļu mērogu un apjomu ir svešs vides raksturam, introducējums Rīgā. Ēkas aizmugures daļā iebūvētas pilsētas viduslaiku nocietinājumu mūra un Jaunavu torņa paliekas. Kopš 1987. gada ēka pārveidota par mākslas muzeju. Tajā atrodas arī Gētes institūts.

Daugavpils. Ēka Daugavpils cietoksnī, Aviācijas ielā. Ap 1830. A. Štauberts.

Rīga. Kara hospitālis Rīgā, Hospitāļu ielā 55. 1829–1835. A. Štauberts, J. E. de Vite.

Rīga. Arsenāls. 1828–1832. Dž. Lukini, A. Nellingers, J. A. Špacīrs.

Klasiskais kolonnu portīks ar trīsstūra frontonu bija savdabīga universāla arhitektūras vērtība. Tas joprojām bija galvenais akcents daudziem muižu kungu namiem, kas celti jau 19. gadsimta vidū un otrajā pusē, kad uzplauka nākamais stils – citu iepriekšējo vēsturisko stilu formu valodā sakņotais eklektisms. Marinzejas muižas kungu namam jeb pilij Atašienē (1848–1852) trīsstūra frontoni vainago portīkus fasādes galu rizalītos, bet virs centrālā portīka paceļas atīka. Krimuldas (1848), Zentenes (1850), Gaujienas (1860) un, it īpaši, Nogales (1874, Teodors Zeilers) pilīm atšķirībā no ampīra sterilās atturības fasāžu virsmas eklektismam raksturīgā manierē ir piesātinātas ar dažādām arhitektoniskās apdares detaļām. Vienīgi Vārkavas muižas kungu nams (1865) šo ampīra izskaņas pieminekļu klāstā atšķiras ar ortodoksāli klasisku veidolu, kurā eklektisku savdabību ienes vienīgi stāvais zelminis, kas paceļas portīka fontona fonā.

Atašiene. Marinzejas muižas kungu nams. 1848–1852

Krimulda. Muižas kungu nams. 1848.

Zentene. Muižas kungu nams. 1850.

⁵ Васильев Ю. Классицизм в архитектуре Риги. – Рига: Изд. АН Латв. ССР, 1961. – стр. 330-331.

Gaujiena. Muižas kungu nams. 1860.

Vārkava. Muižas kungu nams. 1865.

Nogale. Muižas kungu nams. 1874. T. Zeilers.

2.4. Eklektisms

Eklektisms ir 19. gadsimta otrās puses stils, kas noslēdza jauno laiku stilu sistēmu. Tā nosaukums nācis no grieķu valodas un nozīmē izvēli jeb “tādu, kas izvēlas”. Nolūkā atdzīvināt un bagātināt klasicisma vēsi akadēmisko mākslu un noplicināto arhitektūras valodu eklektisms celtņu mākslinieciskajai apdarei izmantoja visu vēsturē iepriekš pazīstamo stilu formālos izteiksmes līdzekļus, izvēloties tos atbilstoši celtnes nozīmei, vietai vai citiem apstākļiem.

Jau vairāku klasicisma meistarū – angļa Dž. Neša, vācieša K. F. Šinkeļa u.c. – daiļradē parādījās senāku vai Eiropā eksotisku stilu valodas interpretācijas. Šādu parādību veicināja gan tolaik populārās romantisma vēsmas zinātnē, filozofijā un ētikā, gan vispārējais sabiedriskās apziņas vēsturiskums kā likumsakarīgas sekas arheoloģijas, vēstures un citu zinātņu nozaru uzplaukumam. 19. gadsimta pirmajā pusē romantisma filozofijā sakņotais izvēles stils eklektisms likumsakarīgi smēla iedvesmu no viduslaiku stilu sistēmas, bet gadsimta otrajā pusē aizvien vairāk pievērsās prototipiem pats savā, jauno laiku stilu sistēmā.

Ņemot par pamatu tikai kāda viena vēsturiskā stila formas, radās dažādi eklektisma neostili – **neogotika**, **neorenesanse**, **neobaroks** utt. Tie nebija atsevišķi stili, bet vienīgi dažādu arhitektoniski dekoratīvo formu iespējamības vienotā mākslas stilā. Visbiežāk vienā celtnē vienlaicīgi izmantoja vairāku vēsturisko stilu formālos elementus. Taču nekad tā nebija akla atdarināšana vai kopēšana, tāpat kā renesanse nebija antīkās mākslas tiešs pārcēlums citā laikmetā.

Eklektisms radīja tikai sev raksturīgo mākslinieciskās izteiksmes un kompozīcijas paņēmieni kopumu – arhitektonisko formu un apdares detaļu piesātinājumu, līdzvērtīgumu, sadrumstalotību un izkārtojumu vienmērīgā ritmā. Par mākslinieciskās kompozīcijas moduli parasti kalpoja vienmērīgā ritmā kārtotas logailas. Tāpēc, lai saglabātu šo ritmu un arhitektoniski dekoratīvās apdares piesātinātību, eklektisma celtņu fasāžu tajās vietās, kur logi nemaz nav nepieciešami, bieži vien veidotas „aklas” logailas.

Izcili eklektisma stila ansambļi ir Vīnes, Parīzes, Oslo un daudzu citu Eiropas lielpilsētu centrālo daļu apbūve. Gar daudzām ielām tur virknējas galvenokārt renesanses formu izjūtā veidotas celtnes, izmantojot arī gotikas, baroka vai citu iepriekšējo stilu formu elementus. Arī Rīgas bulvāru loks ir viena no eklektisma arhitektūras pērlēm.

Vēsturiskās formas eklektisma arhitektūrā nereti izvēlējās ar noteiktu simbolisku jēgu. Tāpēc, piemēram, teātri vai muzeji atgādina tempļus. Biržu nami rosina iztēloties fantastisku bagātību uzkrājuma vietu. Kulta celtņu arhitektūrā dominēja neogotika. Gotika parasti asociējās ar senām, tradicionālām vērtībām. Daudzviet to pat uzskatīja par nacionālās kultūras simbolu. Tāpēc efektīgās neogotikas formās veidoti gan daudzie 19. gadsimtā celtie rātsnami, gan vairākas parlamentu ēkas. Mācību iestāžu arhitektūrā, atspoguļojot to humāno saturu, visbiežāk izmantoja neorenesanses izteiksmi. Virkne šajā laikā celto tiesu namu atspoguļo „trešās varas” nesatricināmību un varenību, plaši izmantojot arī simboliskus skulpturālos rotājumus. Līdzīgu simbolismu var atrast daudzās eklektisma stila celtnēs.

Visai populārs eklektisma stilistisks paņēmieni bija uzsvērts apaļloka arku lietojums ailu pārsedzēs, tā vai citādi interpretējot gan romānikas, gan Bizantijas arhitektūras, gan renesanses formālās izteiksmes elementus. Šo māksliniecisko novirzienu mēdz saukt par „**apaļloka stilu**” (vāciski *Rundbogenstil*). Daudzām eklektisma laikmeta celtnēm noteiktu savdabību piešķir konsekvents ķieģeļu kā vienīgā fasāžu apdares materiāla lietojums, gan no standartizmēra, gan speciāliem profilētiem ķieģeļiem izmūrējot figurālas dzegas

un citus arhitektoniskos elementus. Šis eklektisma mākslinieciskais novirziens, kuru mēdz saukt par „**kieģeļu stilu**”, visvairāk ir sastopams ražošanas ēku arhitektūrā.

Eklektisms, tāpat kā renesanse, klasicisms vai citi vēsturisko formu valodā sakņotie stili, bija viens no historisma paveidiem. Jēdziens historisms dažkārt tiek sašaurināts, lietojot to vienīgi eklektisma stila apzīmēšanai, taču historisms ir daudz plašāka mākslas parādība. Dažādās izpausmes formās tas sastopams jau sen pirms 19. gadsimta otrās puses un daudzējādās variācijās arī visa 20. gadsimta garumā.

Eklektisms veido vienu no apjomīgākajām pasaules arhitektūras mantojuma daļām, jo 19. gadsimts bija strauja rūpniecības uzplaukuma, pilsētu izaugsmes un pirms tam nepieredzēti aktīvas būvniecības laikmets. Tomēr ap 19. gadsimta nogali iezīmējās stila krīze, kas formālajā izteiksmē parādījās kā celtnu fasāžu pompoza pārblīvēšana ar visdažādākajiem sulīgi plastiskās, nemierīgās formās veidotiem apdares elementiem.

Pilsētu eklektisma periodā sāka uzskatīt kā sarežģītu, daudzslāņainu un kompleksu organismu. Apbūve kļuva aizvien blīvāka, bet, gluži tāpat kā atsevišķu ēku fasādes piesātināja arhitektoniskās apdares elementi, pilsētu vide kopumā ieguva gleznainu piesātinātību.

Straujajai pilsētu izaugsmei par galveno traucēkli kļuva daudzviet vēl saglabājušies renesanses laika zemesvaļņu nocietinājumi. Tie bija zaudējuši arī savu militāro nozīmi, tāpēc gandrīz visur šos nocietinājumus likvidēja. Pilsētās, kur nocietinājumi bija nojaukti līdz 19. gadsimta vidum, to vietā parasti bija izaugusi blīva, dažkārt pat diezgan haotiska apbūve. Gadsimta otrajā pusē pilsētībūvnieciskos jautājumus sāka risināt plānveidīgi, un teritorijas, kuras agrāk aizņēma zemesvaļņu nocietinājumi un to esplanādes jeb glasisi, pārveidoja pēc kompleksi izstrādātiem projektiem. Izcilākie šādu 19. gadsimta otrajā pusē realizēto pilsētībūvniecisko pārveidojumu piemēri Eiropā ir Rīga (1856), Vīne (1858) un Barselona (1859). Vairākās pilsētās veica arī tā saukto iekšējo paplašināšanu – izbūvējot jaunas plašas ielas senāko šauru ielu tīkla un nelielo zemesgabalu vietā. Raksturīgākais piemērs ir Parīzes bulvāru izbūve, ko, sākot ar 19. gadsimta vidu, realizēja pēc pilsētas prefekta Ž. E. Osmāna (*Hausmann*) projektiem.

Eklektisma Latvijas arhitektūrā sākās ar virkni **neogotisku** piļu – muižu kungu māju. Pievēršanās vispirms viduslaiku izteiksmes līdzekļiem bija likumsakarīga, jo iepriekšējā stila klasicisma noliegumam vajadzēja būt pietiekami uzskatāmam, bet to nevarēja panākt ar to pašu antīkajā kultūrā balstīto izteiksmes līdzekļu izmantošanu, kurus izmantoja gan klasicisms, gan tā priekšteči baroks un renesanse.

Šķiet, ka viena no senākajām neogotiskajām pilīm Latvijā ir Vecauces muižas pils (1839–1843, F. A. Štīlers). Galvenie telpiskās kompozīcijas elementi ir uzsvērts, dzeguļiem vainagots rīzalīts, kurā atrodas galvenā ieeja, un augsts, asimetriski novietots tornis. Arī torni vainago dzeguļi. Šī shēma lietota veselā virknē neogotisko muižu piļu – Gārsenē (1856), Bīriņos (1857–1860, F. Hess), Lizumā (19. gs. pirmā puse; pārbūve – 1864), Preiļos (1860–1864, G. Šahts un A. Beļeckis) un Alūksnē (ap 1860, P. B. Polnaus). Alūksnes pils autors ir hipotētisks pieņēmums.⁶ Apmēram vienlaikus ar Alūksnes pils celtniecību gotiskās formās pārveidota arī 1821. gadā celtā Lāzberģa pils, kas atrodas Alūksnes ezera pretējā krastā. No tās tagad saglabājušās tikai drupu paliekas. Iespējams, ka Lāzberģa pārbūves autora roka radījusi arī arhitektoniski tai stipri līdzīgo Odzianas pili. Arī tā tagad ir drupās. Abām ir ļoti augsti torņi, kopumā smagnējs tēls un vienādi risināti centrālie rīzalīti ar galveno ieeju. Asimetriski novietoti neogotiski torņi kļuva par modes atribūtu. Vairākām muižu pilīm – Dzērbenē, Bikšērē, u.c. – tādi tika mehāniski piebūvēti pie senākajām ēkām. Zemītes muižas pilij piebūvētais tornis (19. gadsimta nogale) ir drīzāk neoromānisks nekā neogotisks. „Gotizācija” skāra ne vienu vien celtni. Piemēram, no 1835. līdz 1843. gadam jaunu gotisku arhitektonisko ietērpu ieguva viduslaiku pils Ēdolē.

⁶ **Zilgalvis, J.** *Neogotika Latvijas arhitektūrā*. Rīga: Zinātne, 2005. 76. lpp.

Vecauce. Pils. 1839–1843. F. A. Štīlers.

Gārsene. Pils. 1856.

Bīriņi. Pils. 1857–1860. F. Hess

Lizums. Pils. 19. gs. pirmā puse; pārbūve – 1864.

Preiļi. Pils. 1860–1864. G. Šahts, A. Beļeckis

Alūksne. Pils. Ap 1860. P. B. Polnaus (?)

Lāzbergis. Pils. 1821–1860. 2011. gada foto (drupas) un 20. gs. sākuma foto.

Odziena. Pils. 19. gs. pirmā puse.

Sarkaņi. Biksēres jeb Libes pils. Tornis – 19. gs. vidus.

Dzērbene. Pils. Tornis – 19. gs. vidus.

19. gadsimta otrajā pusē neogotika kļuva līdzsvarotāka būvmasu kārtotā, bet daudzveidīgāka arhitektoniskās apdares detaļu klāstā. Bieži tika variēti dažādas plāna konfigurācijas un silueta rīzāli, pakāpjveida zeltiņi kombinēti ar trīsstūrīgiem un ailes ar taisnām pārsiedzēm mijkārtotas ar smailloka arkām. To visu var redzēt virknē muižu pīļu visā Latvijā. Tiek uzskatīts, ka Kurzemē vairākas pīles tapušas pēc Berlīnes arhitekta Teodora Zeilera projektiem, kaut arī dokumentāru pierādījumu tam nav. Zināms vienīgi

viņa projekts Cīravas pils pārbūvei (1868).⁷ Pils centrālajam rizalītam formās līdzīgs ir arī Rūmenes pils (1876) centrālais rizalīts, kuru vainago pakāpjveida zelminis ar dzeguļu joslām. Šāds rizalīta vainagojums bija plaši izplatīta neogotikas klišeja. Virs pils logailām ir „uzacs” formas sandriki. Arī tie ir viena no neogotikas formu klišejām. Pils atjaunota un paplašināta 2006.–2009. gadā, virs sākotnējās vienstāva ēkas sānu spārniem pēc arhitektes Zaigas Gales projekta uzceļot pilnu otro stāvu.

Cīrava. Pils. (1752, 1818–1823), 1868. T. Zeilers.

Rūmene. Pils. 1876. T. Zeilers (?). Atjaunota un paplašināta 2006–2009. Z. Gaile.

Daudzas eklektisma stila neogotiskās muižu pils tikai nosacīti dēvējamas par neogotiskām, jo to fasādēs vienmērīgā piesātinājumā līdz ar gotiska rakstura detaļām izkārtoti arī no romānikas vai renesanses formu klāsta patapināti elementi. Bieži kā mākslinieciskās izteiksmes palīgīdzeklis lietots materiāls – ķieģelis, laukakmens, apmetums vai šo materiālu kombinācijas. Viena neogotiskā pils var būt diezgan atšķirīga no citas. Tādas, piemēram, ir muižu pils Augstkalnē (Mežmuiža, ap 1870, O. Dīce), Cirstas (1886), Valdemārpilī (Jaunā pils, 1886), Zvārtavā (1881), Kalkūnē (1890–1892, V. Neimanis) un Valdekas pils Jelgavā, Rīgas ielā (19. gs. nogales pārbūve). Muižas pilij līdzīga ir arī pazīstamā Rīgas namīpašnieka Kristapa Morberga villa Jūrmalā, Dzintaru prospektā 52/54 (19. gs. otrā puse). Tā izceļas ar filigrānām arhitektoniskajām detaļām. Fasādes apšūtas ar metāla plāksnītēm. Savukārt Puikules muižas pils Brīvēznieku pagastā (19. gs. nogale) viduslaicīgajā tēlā nav nevienas gotiskas detaļas. Segmenta formas ailu pārsedes sastopamas gandrīz visos vēsturiskajos periodos, bet zelminī kāpjošās arkatūras ir raksturīga romānikas forma. Iespaidīgs vēlās neogotikas piemērs ir Rīgas pilsētas galvas G. Armitsteda medību pils Jaunmokās (1901, V. Bokslafs).

Augstkalne (Mežmuiža). Pils. Ap 1870. O. Dīce

Cirstu muižas pils. 1886.

Valdemārpils. Jaunā pils. 1886.

⁷ **Brūģis, D.** *Historisma pils Latvijā*. Rīga: Sorosa fonds – Latvija, 1996. 53. un 239. lpp.

Zvārtava. Muižas pils. 1881.

Kalkūne. Muižas pils. 1890–1892. V. Neimanis.

Jelgava. Valdekas pils. 19. gs. nogale (pārbūve).

Jūrmala. K. Morberga vasarnīca Dzintaru prospektā 52/54. 19. gs. otrā puse.

Brīvēznieku pagasts. Puikules muižas pils. 19. gs. nogale.

Jaunmokas. Medību pils. 1901. V. Bokslafs.

Muižu kungu nami jeb pilis tipoloģiskā ziņā ir dzīvojamās ēkas. Dzīvojamo ēku celtniecība eklektisma periodā sevišķi plaši izvērsās pilsētās, jo tajās strauji pieauga iedzīvotāju skaits. Lielākajās pilsētās visvairāk cēla daudzdzīvokļu īres namus. Tie lielā mērā nosaka pilsētu apbūves seju, tāpēc 19. gadsimtu nereti dēvē par īres namu laikmetu. Šīs ēkas bija jauna tipa celtnes gan sociālā nozīmē, gan arhitektoniski telpiskā plānojuma ziņā. Īres namiem nebija arī mākslinieciskā veidola prototipu, tāpēc to arhitektūrai ir visai plašs formāli stilistiskais diapazons. Nereti tiem ir neogotiskas fasādes, taču šīs stilistikas īpatsvars īres namu arhitektūrā gan nav pārāk liels. Toties neogotiskie nami ir labi pamanāmi pilsētvidē. Tie parasti izceļas ar izteiksmīgu siluetu, spēcīgi dzeguļotiem vainagojumiem un smalki izstrādātām detaļām.

Efektīgs neogotikas piemērs ir bijušais īres namš, tagad Vācijas Federatīvās Republikas vēstniecība Rīgā, Raiņa bulvārī 15 (1868, H. Šēls) Interjeru apdare veidota barokāli klasiskā izteiksmē. 1920. gadā ēku nopirka Vācija un ierīkoja tajā savu vēstniecību. 1928. gadā konstatēts, ka ēkai nepieciešams nopietns remonts. Stipri bojāti bijuši arī četri graciozie, dzeguļotie tornīši, kuri tolaik vainagoja ēkas abu rizalītu stūrus. Vācieši lūdza Rīgas būvvaldei atļauju tornīšus nojaukt, piebilstot, ka „ēkai diez’ vai vispār ir kāda mākslinieciska vērtība”. Tāpēc bez tornīšiem tās „izskats vairāk iegūs nekā zaudēs”.⁸ Būvvalde savukārt pieprasīja torņus atjaunot ar noteikumu, ka „katrā ziņā pēc labošanas torņu arhitektūrai jābūt tādai pat, kā tas tagad ir, lai nebojātu ēkas glīto izskatu.”⁹ Vācieši tomēr izdarīja pēc sava prāta. Pēc Otrā pasaules kara ēku bija okupējusi Padomju armija. Kad ēku atguva tās bijušie īpašnieki, veikta pamatīga restaurācija (1995–1997), tomēr rizalītu tornīšu zobainie vainagojumi tā arī palikuši neatjaunoti.

⁸ Latvijas Valsts centrālais vēstures arhīvs, 2761. fonds, 3. apraksts, 578. lieta, 63. lapa

⁹ Turpat, 65. lapa

Joprojām dzeguļotiem tornīšiem, pareizāk sakot, ar veselu tonīšu mežu vainagotais ģīres nams Rīgā, Pulkveža Brieža ielā 1 (1883) rotā pilsētbūvnieciski nozīmīgo Elizabetes, Pulkveža Brieža un Strēlnieku ielas sateku. Nams ir viens no pirmajiem lielākajiem tās autora – ļoti raļīgā Rīgas arhitekta Edmunda fon Trompovska – darbiem. Cits viņa projektētais neogotiskais ģīres nams Lāčplēša ielā 17 (1896) ir pirmā sešstāvu celtnes Rīgā. Tas bija maksimālais būvnoteikumos pieļautais ēku augstums. Ēkai Pulkveža Brieža ielā 1 zināmā mērā līdzīga arhitektūra ir arī ģīres namam Meža ielā 4a (1901–1904, K. Pēkšēns), tikai tam ir vēl augstāki tornīši un iespaidīgāks siluets.

Rīgas bulvāros vairākas neogotiskas ēkas tapušas pēc pirmā akadēmiski izglītotā latviešu arhitekta Jāņa Fridriha Baumaņa (1834–1891) projektiem. To vidū viena no pamanāmākajām ir ēka Kalpaka bulvārī 4 (1874), kas piederēja kādreizējam Rīgas pilsētas galvam L. Kerkoviusam. Ģīres namam Cēsis, Rīgas ielā 23 (20. gs sākums) gotisku noskaņu piešķir spēcīgi artikulētā dzega ar zobīņiem zem un dzeguļiem virs tās. Savukārt ģīres nams Liepājā, Peldu ielā 44 (1902, Maksis Teodors Berči) izceļas ar vareniem, vēlās gotikas periodam raksturīgajiem pakāpjveida zeltiņiem.

Rīga. Ģīres nams Raina bulvārī 13. 1867. H. Šēls. 20. gs. sākuma¹⁰ un 2001. gada fotoattēls

Rīga. Ģīres nams Pulkveža Brieža ielā 1. 1883. E. fon Trompovskis.

Rīga. Ģīres nams Lāčplēša ielā 17/1. 1896. E. fon Trompovskis.

Rīga. Ģīres nams Kalpaka bulvārī 4. 1874. J. F. Baumanis.

Rīga. Ģīres nams Meža ielā 4a. 1901–1903. K. Pēkšēns.

Cēsis. Ģīres nams Rīgas ielā 23. 20. gs. sākums.

Liepāja. Ģīres nams Peldu ielā 44. 1902. M. T. Berči

Gotikas formu valoda tika izmantota gandrīz vai jebkura tipa dzīvojamo un publisko ēku arhitektūrā. Firmas „Louis Lundmann & Co” vīna pagrabs un tirgotava Rīgā, Maģiņa ielā 21 (1904, A. Vite) izceļas ar īpaši impozantu veidolu. Sarkano ķieģeļu fasādi noslēdz spēcīgi artikulēta dzeguļu josla, kreisajā galā piebloķētos vārtus uzsvēr cilindrisks pinaklis, kuru vainago koniska smaile, bet apjoma centrālo daļu izceļ pakāpjveida

¹⁰ Mehlbart, H. Der Wohnbau. *Riga und seine Bauten* (Herausgegeben vom Rigaschen technischen Verein und vom Rigaschen Architekten-Verein). Riga: Jonck & Poliewsky, 1903, S. 365.

zelminis. Virs tā paceļas tēlnieka Augusta Folca (*A. Voltz*) darināta skulptūra, kas simbolizē ēkas funkciju.

Pilsētvides akcents ir arī divi pret zemesgabala vidus asi simetriski novietotie tirdzniecības nami Liepājā, Rožu laukumā 8 (20. gs. sākums). Gotisko tēlu tiem piešķir dzguļotā atika un pinakļi uz visiem apjomu stūriem. Rets neogotikas piemērs attiecīgajā ēku tipoloģiskajā grupā ir Oto Erbes metālkalšanas fabrikas kantoru ēka Rīgā, Tallinas ielā 6/10 (1899, E. fon Trompovskis).

Rīga. Vīna pagrabs un tirgotava Matīsa ielā 21. 1904. A. Vite.

Liepāja. Tirdzniecības nami Rožu laukumā 8. 20. gs. sākums.

Rīga. Kantoru ēka Tallinas ielā 6/10. 1899. E. fon Trompovskis.

Ļoti vispārinātā formu izteiksmē neogotika dažreiz sastopama mācību iestāžu arhitektūrā. Tādas, piemēram, ir pagastskolas Brenčos (1883) un Irlavā (1880). Savukārt īsta neogotikas pērle ir Biržas komercskolas, tagad Latvijas Mākslas Akadēmijas ēka Rīgā, Kalpaka bulvārī 13 (1902–1905, V. Bokslafs). Ēkas arhitektūra bija pasūtītāja – Rīgas Biržas komitejas – iecere: „kieģeļu gotikai” (vāciski *Backsteingotik*) vajadzēja atspoguļot Hanzas pilsētas vēsturiskās tradīcijas, bet „ēkas visam iekārtojumam un konstrukcijām vajag iespējami precīzi ņemt vērā jaunākās skolu higiēnas prasības”.¹¹ Arhitekts šos nosacījumus izpildījis virtuozī, radīdams funkcionāli ērtu celtni, kuras fasādēs mākslinieciski žilbinošā, bet eleganti līdzsvarotā kompozīcijā izvērstā pilna gotikas formu palete. Ēkas arhitektūrā saliedētas gan eklektisma, gan tad jau modē nākušā jūgendstila pazīmes: apjomu kārtojumā skaidri atspoguļojas iekšējā telpiskā struktūra. Mācību klases atrodas gar Krišjāņa Valdemāra ielu, kur ritmiski kārtoti klašu lielumam atbilstoši rizalīti. Savukārt Kalpaka bulvāra fasādē un skatā no Esplanādes var skaidri nojaust, kur atrodas ieeja, kur – lielā zāle, kur – kāpņu telpa un kur – skolotāju dzīvokļi. Iekšējā un ārējā apdarē izmantoti augstvērtīgi vietējie un importēti materiāli. Vairākos iekštelpu apdares gleznojumos izmantoti jūgendstila ornamentālie motīvi. Milzīgās jūgendstila vitrāžas kāpņutelpas logos izgatavotas E. Todes darbnīcā Rīgā. Laikabiedru vērtējumā ēka bija Rīgai augstākā mērā nepieciešama, turklāt „caur šo skaisto celtni pilsēta vienlaikus tiek bagātināta ar vēl vienu rotu.”¹²

¹¹ W. B. Der Neubau der Rigaer Commerz-Schule. *Illusrtierte Beilage der Rigaschen Rundschau*, 1902, Nr. 2, S. 42.

¹² n. Die Kommerzschule des Rigaschen Börsen-Komitees. *Illusrtierte Beilage der Rigaschen Rundschau*, 1905, Nr. 4, S. 26.

Brenči. Malienas pamatskola. 1883.

Irlava. Pagastskola. 1880.

Rīga. Biržas komercskola. 1902–1905. V. Bokslafs.

Atšķirīgā, vairāk angļu gotikas izteiksmē sakņotas ir divas ievērojamākās neogotikas celtnes Latvijā – Lielās, tirgotāju jeb Svētās Māras ģildes nams Rīgā, Amatu ielā 6 un Mazā, Amatnieku jeb Svētā Jāņa ģilde Amatu ielā 3/5. Lielā ģilde celta no 1853. līdz 1859. gadam pēc Sanktpēterburgas arhitekta Kārļa Beines projekta. Būvdarbus vadījis arhitekts Heinrihs Šēls. Viņš dzimis Hamburgā, studējis Sanktpēterburgā, kur vēlāk, 1862. gadā ieguvis prominentu akadēmiķa grādu, bet kopš 1853. gada visu savu raženo radošo mūžu veltījis Rīgai. Viņa nopelns ir arī senās Minsteres istabas veiksmīga saglabāšana un organiska iekļaušana jaunā ģildes nama apjomā. Minsteres istabas strukturālās loģikas ziņā perfektā gotika uzskatāmi atšķiras no blakus esošās rekreācijas telpas neogotiskās, eklektismam raksturīgās piesātinātās un sadrumstalotās arhitektoniskās apdares. Gotisko formu valoda ēkas arhitektūrā sasauucas ar tās saimnieku – viduslaiku organizācijas – vēsturisko izcelsmi. Iekštelpas pēc 1964. gada ugunsgrēka atjaunotas modernā stilā (1964–1966, J. Kārklīšs un M. Ģelzis). Tagad ēkā atrodas Filharmonijas koncertzāle. Mazā ģilde celta no 1864. līdz 1866. gadam pēc Johana Daniela Felsko projekta. Bagātīgā iekštelpu apdare ar stuka veidojumiem, sienu gleznojumiem, kokgriezumiem un vitrāžām veidota ilgākā laika posmā 19. gadsimta otrajā pusē. Vitrāžas izgatavotas Hanoverē, A. Freištatla dardnīcā (1888). Vienā no telpām ēkas otrajā stāvā ir vitrāža ar J. D. Felsko portretu. 2000. gadā ēka kompleksi restaurēta (A. Lapiņš). Tajā atrodas Rīgas kultūras un tautas mākslas centrs un Latvijas Amatniecības kamera.

Savdabīga, pārsvarā neogotikas manierē veidota publiskā ēka ir Kandavas latviešu biedrības, ko sauca par „Sadraudzīgo”, nams Kandavā, Lielajā ielā (1907–1909). Šī celtnē ir mākslinieciskās izteiksmes ziņā viena no pamanāmākajām gleznainajām mazpilsētiņā. Neogotiskie un neorenesanses motīvi ēkas fasādē mijkārtoti skaidri uztveramā jūgendstila formveides izjūtā.

Rīga. Mazā Ģilde Amatu ielā 3/5 (1864–1866, J. D. Felsko) un Lielā Ģilde Amatu ielā 6 (1853–1859, K. Beine, H. Šēls)

Rīga. Lielā Ģilde Amatu ielā 6. Rekreācijas telpa.

Rīga. Mazā Ģilde Amatu ielā 3/5. Zāle.

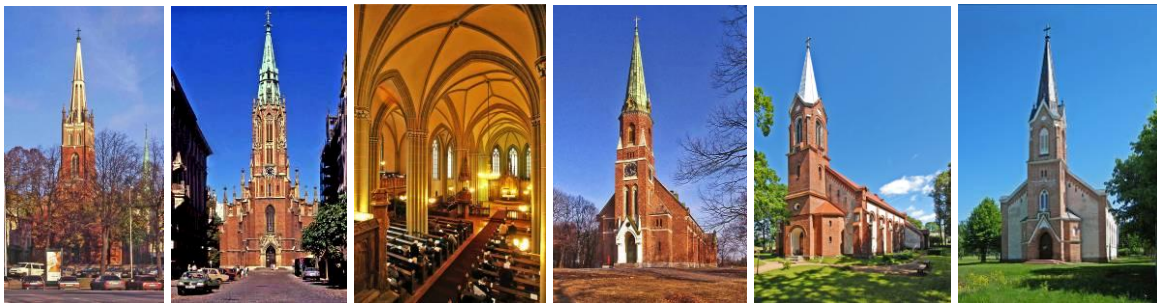
Kandava. Sadraudzīgās biedrības nams. 1907–1909.

Neogotikas stilistika sabiedrisko ēku arhitektūrā visvairāk tika izmantota, būvējot kulta celtnes, jo sabiedriskajā apziņā priekšstats par baznīcas tēlu bija nostiprinājies jau kopš viduslaikiem, kad valdīja gotika. Vairākas skaistas neogotiskas baznīcas tapušas pēc Rīgas pilsētas arhitekta J. D. Felsko projektiem. Sarkanajā ķieģelī un smilšakmenī veidotā Anglikāņu baznīca Rīgā, Anglikāņu ielā 2a (1853–1859) ir aktīvs Vecrīgas silueta elements. To uzcēla tieši pie nocietinājumu vaļņiem vēl pirms to norakšanas, tāpēc tā atrodas uz bieza uzbērtas grunts slāņa. Bagātīgā iekštelpu apdare iznīcināta 20. gadsimta sešdesmitajos gados, kad celtnē tika ierīkots studentu klubs. Baznīca atjaunota 2000.–2001. gadā.

Izcils neogotikas piemineklis un viens no krāšņākajiem J. D. Felsko celtajiem dievnamiem ir Rīgas Vecā Svētās Ģertrūdes Evaņģēliski luteriskā baznīca Ģertrūdes ielā 8 (1863–1869). Sarkano ķieģeļu celtnē daudzās filigrānās gotisko formu apdares detaļas veidotas cementa lējumā. Ar īpašu būvplastisko piesātinājumu izceļas tornis, kuru vainago kaparā tērpta piramidāla smaile. Baznīca ir trīsjomu ar transeptu. Vidusjoma un transepta krustojuma traveja ir lielāka nekā pārējās, un tās pārseguma velves balstiem ir lielāks šķērsriezums. Tas piešķir gleznainu daudzveidību visai baznīcas telpnei. Logailās ir vitrāžas, kurās attēlotas dažādas Bībeles tēmas. Vairākas no tām izgatavotas 1907. gadā Rīgas vitrāžu meistara E. Todes darbnīcā.

Rīgas Svētās Trīsvienības Evaņģēliski luteriskās baznīcas Sarkandaugavas ielā 10 (1876–1878) neogotiskajā fasāžu apdarē ar sarkano ķieģeļu virsmām kontrastē dzegas, portāls un kontrforsu iesegumi, kas veidoti no Sāmsalas gaišā kaļķakmens. Halles tipa vienjoma baznīcas ziemeļrietumu galā piebūvēts tornis, bet pretējā galā – astonstūrainā velvēta altāra apsīda. Iekštelpas pārsegums veidots koka konstrukcijā, bet gar tās sāniem iebūvētas koka luktas.

Pēc J. D. Felsko projektiem celta arī Viļķenes Evaņģēliski luteriskā baznīca (1866), Piņķu Svētās Annas (tagad Salas Sv. Jāņa jeb Babītes Svētās Annas) evaņģēliski luteriskā baznīca (1869–1870) un Piņķu Svētā Nikolaja (tagad Svētās Jāņa) evaņģēliski luteriskā baznīca (1871–1874). Salīdzinot ar neogotiskajām Rīgas baznīcām, tās ir nedaudz vienkāršākas, ar sarkano ķieģeļu torņiem un apmestām telpņu apjomu sienām.

Rīga. Anglikāņu baznīca. 1857–1859. J. D. Felsko.

Rīga. Svētās Ģertrūdes baznīca. 1865–1869. J. D. Felsko. Kopskats un telpne.

Rīga. Svētās Trīsvienības baznīca Sarkandaugavas ielā 10. 1876–1878. J. D. Felsko.

Viļķene. Evaņģēliski luteriskā baznīca. 1866. J. D. Felsko.

Piņķi. Svētā Nikolaja (tagad Sv. Jāņa) baznīca. 1871–1874. J. D. Felsko.

Starp daudzajiem Latvijas neogotiskajiem dievnamiem ar detaļu piesātinātību izceļas Liepājas Svētās Annas baznīca. Vispirms, 1872.–1873. gadā pēc Liepājas pilsētas arhitekta Paula Makša Berči projekta tās vietā esošajai senākajai baznīcai piebūvēja jaunu, no sarkaniem ķieģeļiem veidotu torni, bet vēlāk, 1890.–1893. gadā uzcēla jaunu trīsjomu telpni. Tā pārsegta ar krusta velvēm, kuras balsta slaidi un optiski viegli saišķu pīlāri. Baznīcā atrodas iepriekšējais, N. Sefrensa jaunākā darinātais altāra retabls, kas ir Latvijā lielākais šāda veida darinājums manierisma stilā.

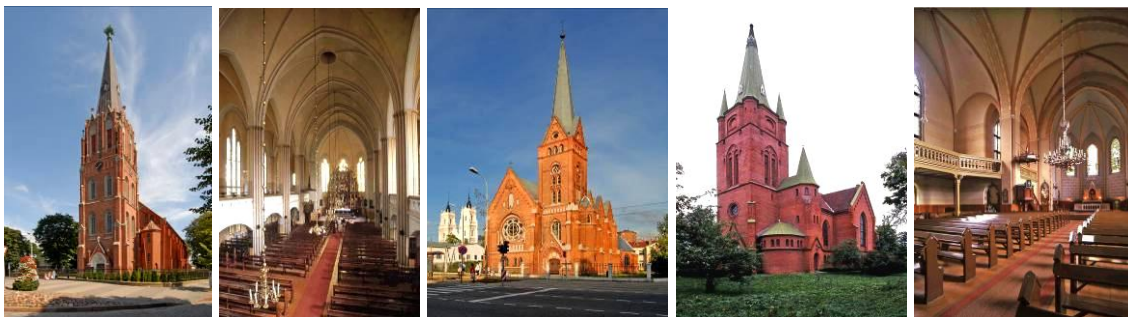
Ziemeļu zemēs jēdziens „gotika” galvenokārt asociējas ar viduslaiku baznīcas, kas celta no sarkaniem ķieģeļiem, tēlu. 19. gadsimta nogalē un 20. gadsimta sākumā daudz dievnamu celts tieši no šī būvmateriāla. Pavirši uzlūkojot, tie visi šķiet līdzīgi, taču pat viena un tā paša arhitekta izpildījumā katrs ir atšķirīgs. Piemēram, pēc arhitekta Vilhelma Neimaņa projekta celtā Mārtiņa Lutera luterāņu draudzes baznīca Daugavpilī (1891–1893) ir asimetriska, apjomu kārtojumā nedaudz sadrumstalota celtnē ar smalki detalizētu fasāžu virsmas plastiku un ailojumu. Savukārt Latviešu Svētās Annas evaņģēliski luteriskā baznīca Kuldīgā (1899) ir vispārīgāki monumentāla, ar atturīgi apvaldītu izteiksmi, kaut arī celtnes saskaldītais būvmateriāls kārtojums ir tuvāks romānikas nekā integrētajam gotikas tēlam. Dienvidrietumu stūrī piebūvētais ģērbkambars apjoms, kura fasāžu augšpusē apjož apaļloka arkām pārsegta logailu virkne, pilnīgi atspoguļo romānikas formu valodu. Daugavpils baznīcai sānu joms ir tikai vienā pusē, kas atbilst funkcionāli ērtam plānojumam, jo nodrošina labu kanceles redzamību no jebkuras vietas baznīcā, bet Kuldīgas baznīca ir trīsjomu. Virs sānu jomiem abās celtnēs ir luktas, kuru margas balsta nelielu kolonniņu arkāde. Arciņas ir gotiskas – smailloka.

Trīs iespaidīgas sarkano ķieģeļu neogotiskās baznīcas – Viļakā, Rēzeknē un Rīgā – celtas pēc būvinženiera Floriana fon Viganovska projektiem. Visām, atbilstoši katoļu baznīcu celtniecības tradīcijām, ir divi torņi. Gan Viļakas, gan Rīgas baznīcas rietumu fasādē ir apaļais logs jeb „roze”, stilizēti vimpergi virs ieeju portāliem, smailloka arkām pārsegta ailes un citi gotikas formu valodas atribūti. Viļakas Vissvētā Jēzus sirds Romas katoļu baznīca (1884–1891) ir trīsjomu halle. No sarkanajiem ķieģeļiem mūrēti, smalki profilēti saišķu pīlāri balsta krusta velves ar ķieģeļu ribām. Halles tipam līdzīga ir arī Jēzus vissvētās sirds Romas katoļu baznīca Rēzeknē (1892–1902), taču sānu jomi tajā ir nedaudz zemāki. Faktiski tā ir tā sauktā neīstā bazilika. Velves balstītas uz plānā taisnstūrainiem, gludi apmestiem pīlāriem, kurus vainago klasiska profila dzegas. Nedaudz smagnējās celtnes siluetu uzirdina mazāki piramidāli tornīši, kas izvietoti torņu smaīļu pamatņu visos stūros. Tie atgādina gotiskās fiāles. Rīgas Svētā Franciska Romas katoļu baznīcas Katoļu ielā 16 (1889–1892) rietumu fasādes kompozīcija atgādina Viļakas dievnamu. Arī šī ir velvēta trīsjomu halles tipa baznīca. Cokolis mūrēts no plēstiem laukakmeņiem, ārsienas – no sarkaniem ķieģeļiem, bet logu spraišļojumi – no dzelteniem fasonķieģeļiem. Savdabīgi interpretēta gotiska noskaņa valda baznīcas iespaidīgi varenajā telpnē, kuras apdarē mijkārtoti dažādu toņu glazēti ķieģeļi. Kancele veidota no monolīta dzelzsbetona (tā laika terminoloģijā – pēc Monjē sistēmas).

Virkne neogotisko baznīcu celtas nevis no sarkanajiem, bet citas tonalitātes ķieģeļiem. Tāda, piemēram, ir Ķemeru Evaņģēliski luteriskā baznīca (1897–1898, Heinrihs Šēls), Svētā Pāvila baznīca (1885–1887, Gustavs un Hermanis Hilbigi) un Lutera baznīca (1888, Johans Kohs) Rīgā u. c. Rīgas Svētā Pāvila Evaņģēliski luteriskā baznīcas Augusta Deglava ielā 10 fasādes apdarinātas dzeltenā ķieģelī ar cementa lējumā veidotām

arhitektoniskām detaļām. Šeit, tāpat kā J. D. Felsko celtajā Sarkandaugavas baznīcā, vienjoma telpni apjož luktas, bet kora daļa ir velvēta. Baznīcas koka griestos stilizēti angļu vēlās gotikas formu motīvi. Arī Rīgas Lutera baznīca Torņakalna ielā 3/5 ir vienjoma, ar koka pārsegumu, velvētu kori un koka konstrukcijās veidotām luktām gar telpnes sāniem. Dzeltenu ķieģeļu fasāžu apdarē izmantoti arī sarkano ķieģeļu ielikumi un balta apmetuma laukumi.

Efektīgs neogotikas paraugs ir Svētā Jura Romas katoļu baznīca Jelgavā, kas celta 1906. gadā pēc Liepājā praktizējušā zviedru arhitekta Kārļa Eduarda Strandmaņa projekta. Pēc Otrā pasaules kara baznīca bija smagi izpostīta, bet tika atjaunota. Torņa smaili tā atguva tikai 21. gadsimtā. Cits neogotikas paraugs Jelgavā ir svētā Jāņa baznīca, kuras telpne celta 1845.–1847., bet tornis – 1881.–1882. gadā. Viena no Austrumlatvijas neogotikas pērlēm ir Svētās Sirds Romas katoļu baznīca Līksnā (1909–1912).

Liepāja. Svētās Annas baznīca. Tornis: 1872–1873. Telpne: 1890–1893. P. M. Berči. Kopskats un telpne. Daugavpils. Mārtiņa Lutera luterāņu draudzes baznīca. 1891–1893. V. Neimanis. Kuldīga. Latviešu Svētās Annas evaņģēliski luteriskā baznīca. 1899. V. Neimanis.

Viļaka. Vissvētā Jēzus sirds Romas katoļu baznīca. 1884–1891. F. fon Viganovskis. Rēzekne. Jēzus vissvētās sirds Romas katoļu baznīca. 1892–1902. F. fon Viganovskis. Rīga. Svētā Franciska Romas katoļu baznīca. 1889. F. fon Viganovskis. Kopskats un telpne. Ķemeri. Evaņģēliski luteriskā baznīca. 1897–1898. H. Šēls

Rīga. Svētā Pāvila baznīca. 1885–1887. G. un H. Hilbigi. Rīga. Lutera baznīca. 1888. J. Kohs. Kopskats un telpne. Jelgava. Svētā Jura Romas katoļu baznīca. 1906. E. Strandmanis. Līksna. Svētās Sirds Romas katoļu baznīca. 1909–1912. Kopskats un telpne.

Atšķirīga neogotikas izteiksme ir daudziem samērā vienkāršiem dievnamiem, kuru ārsienas sedz gaiši balsināts apmetums. Kurzemē izplatītais baznīcu tips ar vienjoma telpni un tai rietumu galā piebūvēto torni, kuru parasti sedz lēzens piramidāls jumts, pēctecīgi un nemainīgi saglabājās jau kopš 16. gadsimta. Vidzemes vidienē viens no iespaidīgākajiem neogotikas pieminekļiem ir Jaunpiebalgas Svētā Toma evaņģēliski luteriskā baznīca, kas celta 1801.–1804. gadā, bet pilnīgi pārbūvēta 1871.–1873. gadā pēc arhitekta Johana Matiasa fon Holsta, kas kādu laiku praktizēja Rīgā, projekta.

Savdabīga ir plānā krustveidīgā Smiltenes Evaņģēliski luteriskā baznīca, kuru no 1857. līdz 1859. gadam cēlis viens no pirmajiem vēsturē zināmajiem latviešu būvmeistariem Mārcis Sārums. Tā noslēdz Vidzemē kādreiz populārā centrālveidīgā būvtipa lietošanu.¹³ Daudzi senāki dievnami 19. gadsimtā tika pārbūvēti un ieguva jaunus neogotiskus torņus, piemēram, Svētā Jāņa baznīca Cēsīs (1853, M. Sārums) Bērzaunes baznīca (1894–1895, Heinrihs Rūdolfs Cirkvics, atjaunota 2009. gadā), Krimuldas baznīca (1902–1905, Augusts Reinbergs) u. c.

Jaunpiebalga. Svētā Toma evaņģēliski luteriskā baznīca. Pārbūvēta 1871–1873. J. M. fon Holsts.
 Smiltene. Evaņģēliski luteriskā baznīca. 1857–1859. M. Sārums. Kopskats un telpne.
 Bērzaune. Evaņģēliski luteriskā baznīca. Tornis – 1894–1895. H. R. Cirkvics. Atjaunota 2009.

Patī lielākā luteriešu baznīca Latvijas laukos ir Cesvaines Evaņģēliski luteriskā baznīca, kas celta no 1875. līdz 1879. gadam pēc P. M. Berči projekta. Tajā ir vietas 2500 dievlūdzējiem. Baznīcas sienas ir plēstu laukakmeņu mūris. Ailu apmales, dzegas, stilizētie arkbutāni un vimpergi ieeju portālos izmūrēti no sarkaniem ķieģeļiem. Baznīcai ir iespaidīgu izmēru šķērsjoms, kas Latvijas sakrālajā arhitektūrā ir samērā liels retums.

Būvveids, kombinējot plēstu laukakmeņu mūri ar sarkanu ķieģeļu joslām, kulta celtņu arhitektūrā 19. gadsimta nogalē kļuva samērā izplatīts. Parasti ar sarkanajiem ķieģeļiem uzsvērtas arī būvapjomu šķautnes un starpdzegas, ieklāti fasāžu virsmu atsevišķi laukumi vai arī no tiem izmūrētas torņu augšdaļas. Tādas, piemēram, ir arī Vidsmuižas Romas katoļu baznīca Galēnos (1910–1912) un Velēnas evaņģēliski luteriskā baznīca (1896–1898, cēlis Jānis Brauns), kuru mēdz uzskatīt par vienu no skaistākajām Vidzemē. Velēnas baznīcas rietumu fasādes arhitektoniskā uzbūve zināmā mērā ir līdzīga Cesvaines baznīcai.

¹³ **Kampe, P.** Centrālveidīgais būvtyps Vidzemes baznīcu celtniecībā no XVII gadsimteņa vidus līdz XIX gadsimteņa vidum. *Senatne un Māksla*, 1938, Nr.2, 131.–147. lpp.

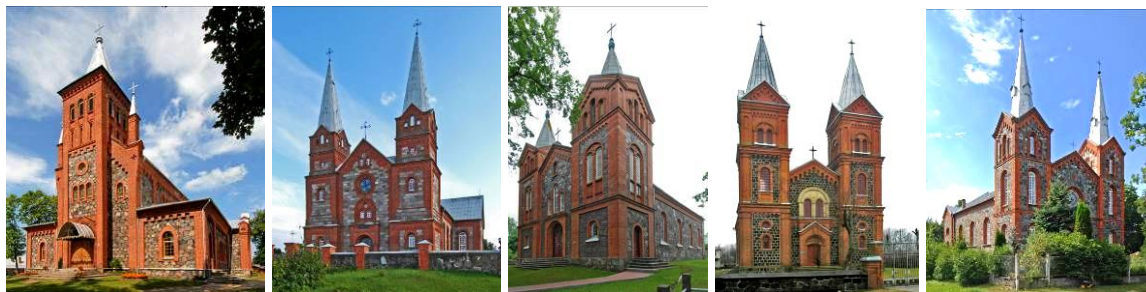

Cesvaine. Evaņģēliski luteriskā baznīca. 1875–1879. P. M. Berči. Projekta perspektīvas zīmējums un kopskats.

Velēna. Evaņģēliski luteriskā baznīca. 1896–1898. J. Brauns.

Galēni. Vidsmuižas Romas katoļu baznīca. 1910–1912.

Vairums dievnamu, kas līdzīgi Cesvaines, Velēnas, Vidsmuižas un citām baznīcām mūrēti no laukakmeņiem kominācijā ar sarkanajiem ķieģeļiem, tomēr veidoti nevis gotisko, bet gan romānisko formu valodā. **Neoromānika** kļuva īpaši populārs neostils 19. gadsimta nogalē. Eklektisma stila šī formālā novirziena saknes sniedzas vēl dziļāk viduslaikos, un to pēc daudzu desmitu gadu ilgas neogotikas izplatības acīmredzot uzskatīja par jaunu un svaigu arhitektūras valodu. Viena no šādām laukakmeņu un sarkano ķieģeļu kulta celtnēm, kuras 19. gadsimtā pārnestajā viduslaicīgajā arhitektūras noskaņā izpaliek gotikas formu klišejas, ir Romas katoļu baznīca Preiļos (1886). Vairākas šī tipa neoromānikas baznīcas Latgalē – Svētās Annas Romas katoļu baznīca Izvaltā (1896), Romas katoļu baznīca Nīdermuižā jeb Niedrumuižā (1901), Svētā Laurencija katoļu baznīca Stirnienē (1907–1914) un Svētā Franciska katoļu baznīca Riebiņos (1907) – ir, šķiet, viena un tā paša meistara rokas radītas.

Preiļi. Romas katoļu baznīca. 1886.

Izvalta. Svētās Annas Romas katoļu baznīca. 1896.

Nīdermuiža (Niedrumuiža). Romas katoļu baznīca. 1901.

Stirniene. Svētā Laurencija katoļu baznīca. 1907–1914.

Riebiņi. Svētā Franciska katoļu baznīca. 1907.

20. gadsimta sākumā sāka celt vairākas iespaidīgas baznīcas, kuras samūrētas vienīgi no laukakmeņiem. Svētā Jāņa Kristītāja Romas katoļu baznīca Višķos būvēta 1908.–1915. gadā pēc K. E. Strandmaņa projekta. Ailas pārsegtas ar romāniskajām apaļloka arkām, arī diferencētais būvājumu salikums atbilst romānikas telpveides principiem, taču baznīcas kopumā smagnējā tēlā jaušams arī kaut kas no jūgendstila gaisotnes. Varenās celtnes būvniecība pabeigta jau pēc Pirmā pasaules kara – 1918.–1930. gadā. Līdzīga būvvestures hronoloģija ir arī Jaunavas Marijas Pasludināšanas Romas

katoļu baznīcai Baltinavā. Tā celta 1909.–1914. gadā, bet celtniecība pabeigta 1919.–1931. gadā. Šīs halles tipa baznīcas visi trīs jomi pārsegti ar smagām, romāņu stilam raksturīgām cilindriskām velvēm. Ļoti vēls „tīras” neoromānikas piemērs ir Sāpju Dievmātes Romas katoļu baznīca Atašienē (1930, arhitekti B. Leilands, Pāvils Pavlovs).

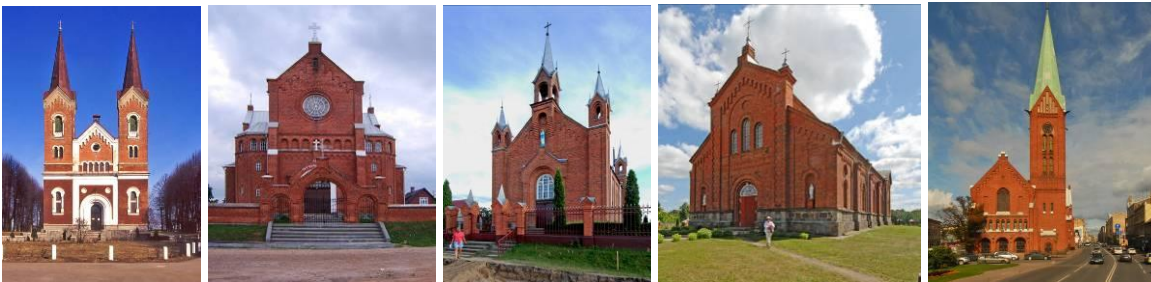

Višķi. Svētā Jāņa Kristītāja Romas katoļu baznīca. 1908–1915, K. E. Strandmanis. 1918–1930.
Baltinava. Jaunavas Marijas Pasludināšanas Romas katoļu baznīca. 1909–1914, 1919–1931. Kopskats un telpne.
Atašiene. Sāpju Dievmātes Romas katoļu baznīca. 1930. B. Leilands, P. Pavlovs.

Virkne neoromānisko, tāpat kā neogotisko baznīcu ir sarkanu ķieģeļu būves. Viens no pašiem agrākajiem šāda veida „tīras” neoromānikas paraugiem kulta celtnu arhitektūrā ir Svētā Mārtiņa Evaņģēliski luteriskā baznīca Rīgā, Slokas ielā 34. Baznīca šeit uzcelta jau 1851. gadā pēc J. D. Felsko projekta. Pašreizējo izskatu tā ieguvusi 1887. gadā, kad pēc Heinriha Šēla projekta tai piebūvēta rietumu daļa ar diviem torņiem, priekštelpa un arī altāra apsīda, kuru puslokā aptver plašs, zemākā apjomā izvietots ģērbkambaris.

Raksturīgas sarkano ķieģeļu neoromānikas baznīcas ir Vissvētākā Altāra Sakramenta Romas katoļu baznīca Kalupē (1861–1882), Romas katoļu baznīca Grīvā (1881–1889, V. Neimanis) un Pustiņas katoļu baznīca Robežniekos (1897–1899). Raksturīgākie romānikas elementi visām ir kāpjošās apaļloka arkatūras zelmiņos.

Spožs neoromānikas paraugs ir Jaunā Svētās Ģertrūdes Evaņģēliski luteriskā baznīca Rīgā, Brīvības ielā 125 (1900–1907). Šis latviešu draudzes dievnams celts pēc projektu konkursā augstāko prēmiju ieguvušā Rīgas Politehniskā institūta profesora Vilhelma fon Strika projekta. Celtnes fasāžu apdare veidota viduslaicīgā garā, izmantojot arī dažus gotisku formu elementus, bet kopējais tēls līdzīgi Mārtiņa Lutera draudzes baznīcai Daugavpilī izceļas ar neparastu, asimetrisku apjomu kārtojumu un dinamisku izteiksmi. Tāds pat ir arī interjers.

Rīga. Svētā Mārtiņa Evaņģēliski luteriskā baznīca. 1851, J. D. Felsko. 1887, H. Šēls
Kalupe. Vissvētākā Altāra Sakramenta Romas katoļu baznīca. 1861–1882.
Grīva. Romas katoļu baznīca. 1881–1889. V. Neimanis
Robežnieki. Pustiņas katoļu baznīca. 1897–1899.
Rīga. Jaunā Svētās Ģertrūdes baznīca. 1900–1907. V. fon Striks

Vienīgi no dzelteniem ķieģeļiem uzsvērti izteiktās romānikas formās veidota Rīgas Mateja Baptistu baznīca Matīsa ielā 50b (1900–1902, Oskars Bārs un Harijs Mēlbarts) fasāde. Dievnams celts kā Latviešu baptistu lūgšanu nams. Ļoti savdabīga ir Svētā Jāzepa Romas katoļu katedrāle Liepājā, Rakstvežu ielā 13, kas arī būvēta no dzelteniem ķieģeļiem. Tā celta no 1894. līdz 1900. gadam, kad pēc arhitektu Luija Melvila un K. E. Strandmaņa projekta tika paplašināta senāka, 18. gadsimta vidū būvēta baznīciņa, kura tika iekļauta jaunbūvē kā jaunās, daudz lielākās baznīcas šķērsjoms. Tas atrodas ieejas galā. Ar to izskaidrojams dievnama neparastais dažādo torņu izvietojums un telpu orientācija: altāris ir dienvidu galā.

Skaidri uztverama romānikas formu valoda ir arī vairākiem šķietami vienkāršiem, gludi apmestiem dievnamiem, piemēram, evaņģēliski luteriskajām baznīcām Vallē (1871–1875) un Kabilē (1904–1907, V. Neimanis). Valles baznīcai romāniski elementi atturīgā, bet visai izteiktā formā lietoti arī iekštelpas apdarē (ērģeļu luktas balsti un margas).

Rīga. Baptistu lūgšanu nams Matīsa ielā 50b. 1900–1902. O. Bārs, H. Mēlbarts
Liepāja. Svētā Jāzepa Romas katoļu katedrāle. 1894–1900. L. Melvils un K. E. Strandmanis. Kopskats un telpne.

Valle. Evaņģēliski luteriskā baznīca. 1871–1875.
Kabile. Evaņģēliski luteriskā baznīca. 1904–1907. V. Neimanis

Sakrālajā arhitektūrā Latvijā retāk sastopams neostils ir **neobaroks**. Ar šo stilu vairāk saistās priekšstats par katoļu baznīcu, jo tradicionāli katoliskajā Latgalē ievērojamākie dievnami ir 18. gadsimta baroka baznīcas ar diviem torņiem. Tieši tādas ir skaistākās neobaroka celtnes – Svētā Staņislava Kostkas Romas katoļu baznīca Dvietē (1864) un Vissvētākās Jaunavas Marijas bezvainīgās ieņemšanas Romas katoļu baznīca Daugavpilī (1905, V. Neimanis). Trīsjomu bazilika ar diviem torņiem ir arī Rīgas Svētā Alberta Romas katoļu baznīca Liepājas ielā 38 (1901, J. Kohs un V. Bokslafs). Tās neobarokālajā arhitektūrā izmantoti arī atsevišķi klasisko formu motīvi. Baznīcas

vidusjoms pārsegts ar cilindrisku, bet sānu jomi – ar krusta velvēm. Savdabīgs neobaroka piemērs ir Nautrēnu Jaunavas Marijas bezvainīgās ieņemšanas Romas katoļu baznīca Rogovkā (1901–1914). Celtnes fasādes veidotas vienīgi no sarkanajiem ķieģeļiem. Filigrāni izmūrēti gan vairākslāņu pilastrī, gan daudzās dzegas, gan sadriki, gan citas detaļas. Ar celtnes ārpusi efektīgi kontrastē majestātiski cēlā, gaišos toņos ieturētā telpne.

Dviete. Svētā Staņislava Kostkas Romas katoļu baznīca. 1864. Kopskats un telpne.

Daugavpils. Vissvētākās Jaunavas Marijas bezvainīgās ieņemšanas Romas katoļu baznīca. 1905.

V. Neimanis. Kopskats un telpne.

Rīga. Svētā Alberta Romas katoļu baznīca Liepājas ielā. 1901. J. Kohs, V. Bokslafs.

Rogovka. Nautrēnu Jaunavas Marijas bezvainīgās ieņemšanas Romas katoļu baznīca. 1901–1914. Kopskats un telpne.

Grieķu ortodoksu jeb pareizticīgo baznīcas lielākoties veidotas tā **sauktā krievu-bizantiešu stila** formās. Pareizticības ieviešana pilnīgi atbilda Krievijas cara valdības īstenotajai pārkrievošanas politikai, un tieši 19. gadsimta otrajā pusē, kas sakrita ar eklektisma uzplaukumu, tika uzcelts vairums pareizticīgo baznīcu. Latvijā lielākie un ievērojamākie pareizticīgo dievnami ir Rīgas Kristus piedzimšanas Katedrāle, Svētās Trīsvienības pareizticīgo sieviešu klosterā katedrāle Rīgā un Karostas Svētā Nikolaja pareizticīgo jūras katedrāle Liepājā.

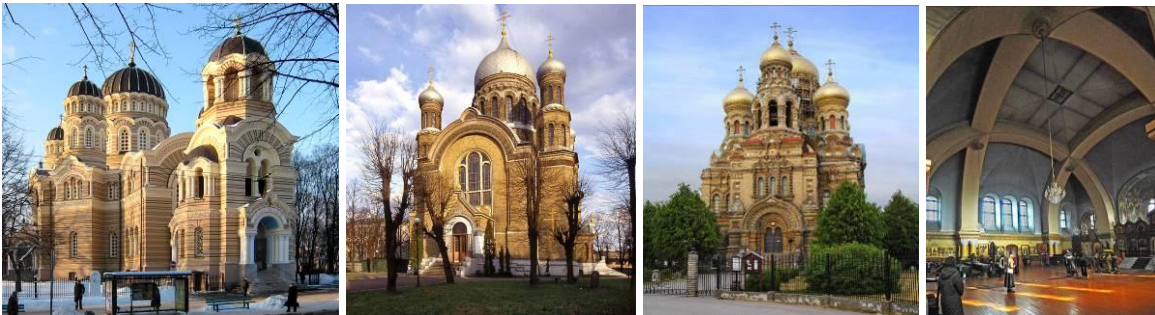
Rīgas Kristus piedzimšanas Katedrāle atrodas Esplanādē, Brīvības bulvārī 23 un ir viena no vispamanāmākajām celtnēm Rīgā, jo tās arhitektūra ir diezgan atšķirīga no visa pārējā, kas veido vides tēlu pilsētas centrā. 1875. gadā notika šīs celtnes projektu konkurss, kurā uzaicināja trīs prominentus Rīgas arhitektus – akadēmiķi Heinrihu Šēlu, Jāni Fridrihu Baumanī un akadēmiķi Robertu Pflūgu. Pēdējā projekts tika atzīts par labāko. Būvdarbus uzsāka 1876. un pabeidza 1884. gadā. Celtnē tika atzinīgi novērtēti: „Katedrāles būvdarbi veikti visai rūpīgi, izturīgi, tīri un no labākās kvalitātes materiāliem. Šī Katedrāle pievērš uzmanību ne tikai ar savu skaistumu, bet arī ar racionālu apkures, vēdināšanas un pārējā aprīkojuma izveidojumu, piemēram, ar to, ka te ir ievilkts ūdens un starp sienām aiz altāra

ierīkoti ūdensklozeti, mazgājamie galdi un krāsnis, kas īpaši pielāgotas kristīšanai nepieciešamā ūdens sasildīšanai.”¹⁴ Slavinošs raksts par katedrāli atrodams arī kādā Maskavas avīzē. Cita starpā tajā teikts: „Katedrāles ārējais izskats... ir ārkārtīgi dižens un ļoti skaists. Ārsienu virsmas apšūtas ar citrondzeltenas krāsas ķieģeļiem (vietējā ražojuma), un tās šķērso tumši sarkanbrūnas horizontālas joslas no cementa plātnītēm. Dzegas, joslas, ornamentu, kolonnas un logu ārējie rāmji veidoti no betona, tos atlejo formās un saglabājot dabisko pelēko toni. Pieci kupoli segti ar lokšņu dzelzi un nokrāsoti zili, ribas un kupolu galotnītes apzeltītas, kupolus vainago ugunī zeltīti bronzas krusti. Zvanutornā kupols segts ar baltu skārdu.”¹⁵

Sākot ar Pirmā pasaules kara laiku, sarežģīta vēsture ir bijusi Katedrāles iekārtai. Padomju laikā dievnāmā tika iekārtots planetārijs, tomēr celtnes ārējais izskats palika nemainīts. Pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas Katedrāle atjaunota kā dievnams. Raksturīgākie no Bizantijas arhitektūras patapinātie motīvi ir kupoli, apaļloka arkas un sienu dalījums horizontālās joslās, kas atbilst bizantiešu būvniecības paņēmienam sienās mijkārtot akmens un ķieģeļu joslas.

Svētās Trīsvienības pareizticīgo sieviešu klostera katedrāle Rīgā, Krišjāņa Barona ielā 126 celta no 1900. līdz 1907. gadam. Projekta autori arhitekti Konstantīns Pēkšēns un Aleksandrs Vanags šīs kulta celtnes arhitektūrā atkārtējuši atsevišķus apdares paņēmienus un motīvus, kuri izmantoti Kristus piedzimšanas Katedrālē.

Liepājas Karostas Svētā Nikolaja pareizticīgo jūras katedrāle, kas celta no 1900. līdz 1903. gadam pēc Sanktpēterburgas būvinženiera Vasīlija Kosjakova projekta, ir detaļās piesātinātāka un izskatā „krieviskāka” celtnē. Tās arhitektoniskajā apdarē atveidoti mazāk Bizantijas, bet vairāk 17. gadsimta krievu baroka arhitektūras motīvi. Ar visai historizēto celtnes tēlu krasi kontrastē iekštelpa, kurā dominē celtnes unikālā konstrukcija – divi pāri savstarpēji krustojošos dzelzsbetona arku, kuras balsta visu no ārpuses redzamo tradicionālo būvmasu salikumu. Tiesa, iekštelpas oriģinālā apdare iznīcināta padomju laikā, kad dievnāmā bija ierīkots armijas jūrnieku klubs.

Rīgas Kristus piedzimšanas Katedrāle Brīvības bulvārī 23. 1876–1884. R. Pflūgs.

Rīga. Svētās Trīsvienības Pareizticīgo sieviešu klostera baznīca Krišjāņa Barona ielā 126. 1900–1907.

K. Pēkšēns un A. Vanags.

Liepāja. Karostas Svētā Nikolaja pareizticīgo jūras katedrāle. 1900–1903. V. Kosjakovs

Pēc arhitekta R. Pflūga projekta tipiskās bizantiešu arhitektūras formās 1879. gadā uzcelta Marijas pasludināšanas pareizticīgo baznīca Pokrova kapos (Mēness ielā). Pēc viņa

¹⁴ Krievijas Centrālais Valsts vēstures arhīvs, 1293. fonds, 113. apraksts, 82. lieta, 184. lapa.

¹⁵ Новый Кафедральный собор в Риге. *Московский Вестник*, 1884, 30. октября.

projektiem Latvijā pavisam uzceltas 11 pareizticīgo baznīcas.¹⁶ Kā visi šīs konfesijas dievnami, tās ir centrālbūves, kuras vainago parasti neliels sīpolveida kupols virs cilindriskā zemkupola veltņā. Virs centrālā apjoma stūriem lielākoties ir vēl četri mazāki kupoliņi, bet ieejas pusē tam piekļaujas priekštelpa ar zvanu torni virs ieejas daļas. R. Pflūga celtajām baznīcām ir samērā izstieptas priekštelpas. Tāda, piemēram, ir Svētā Apustuļa Jāņa Teologa pareizticīgo baznīca Kalsnavā (1873) un Svētās Dievmātes Patvēruma pareizticīgo baznīca Salacgrīvā (1871–1873). Līdzīga plānojuma shēma ir daudzām jo daudzām pareizticīgo baznīcām visā Latvijā. Vairākām ir vienkāršāka uzbūve – virs centrālā apjoma ir tikai viens kupoliņš, kā, piemēram, nelielajai, no koka būvētajai Svētās Dievmātes piedzimšanas pareizticīgo baznīcai Vertulovā (1862–1866), Kristus Piedzimšanas pareizticīgo baznīcai Kolkā, kas celta 1890.–1892. gadā pēc Rīgas Eparhijas arhitekta Apoloniusa Ēdelsona projekta, Kristus Piedzimšanas Pareizticīgo baznīcai Alojā (1895), Skulberģu (Skaņkalnes) pareizticīgo baznīcai Mazsalacā (1897–1898) u. c.

Rīga. Marijas pasludināšanas pareizticīgo baznīca Pokrova kapos. 1879. R. Pflūgs.
 Salacgrīva. Svētās Dievmātes Patvēruma pareizticīgo baznīca. 1871–1873. R. Pflūgs.
 Kalsnava. Svētā Apustuļa Jāņa Teologa pareizticīgo baznīca. 1873. R. Pflūgs.
 Kolka. Kristus Piedzimšanas pareizticīgo baznīca. 1890–1892. A. Ēdelsons.

Vismaz 12 pareizticīgo baznīcas Latvijā celtas pēc pirmā akadēmiski izglītotā latviešu arhitekta Jāņa Fridriha Baumaņa (1834–1891) projektiem, tostarp Skujenē, Vietalvā, Mārcienā, Bērzaunē, Dzelzavā, Nītaurē, Valmierā un Bauskā. Viņa celtās baznīcas ir samērā kompaktas. 1871.–1872. gadā vairākas celtas pēc viena un tā paša projekta. Tādas, piemēram, ir Bērzaunes baznīca (drupās), Svētā Alekseja pareizticīgo baznīca Mārcienā (atjaunota 2010. gadā) un Ežu (Māļu) Debesbraukšanas latviešu pareizticīgo baznīca Skujenē. Centrālā telpa tajās pārsegta ar klostera velves tipa poligonālu kupolu, kura augšdaļā ir atvērums. Virs tā paceļas vainagojošā kupoliņa zemkupola veltņis. Izvērstāka telpiskā kompozīcija un detalizētāka arhitektoniskā apdare ir Svētā Radoņežas Sergija Pareizticīgo baznīcai Valmierā (1875–1878) un it īpaši – Svētā Georga Pareizticīgo baznīcai Bauskā (1878–1881). J. F. Baumanis izstrādāja arī projektu Svētās Trijādības Pārdaugavas pareizticīgo baznīcai Rīgā, Meža ielā 2, taču tā tika uzcelta jau pēc arhitekta aiziešanas viņšaulē pēc Vidzemes guberņas arhitekta Vladimira Lunska un būvinženiera Borisa Epingeras projekta. Šī baznīca ir veseliem deviņiem sīpolveida kupoliem vainagota centrālbūve ar augstu zvanu torni. Sarežģītās apjomu kompozīcijas arhitektoniskajā apdarē

¹⁶ **Skrābāns, R.** Arhitekta J. Baumaņa celtās pareizticīgo baznīcas. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1936., Nr. 12., 682.–683. lpp.

arī šeit, tāpat kā neskaitāmās citās pareizticīgo baznīcās, izmantoti 17. gadsimta krievu baroka motīvi. Ar īpaši smalku un piesātinātu šāda veida arhitektonisko apdari izceļas Svētā Aleksandra Ņevska pareizticīgo baznīca Stāmerienā (1902–1904).

Mārciena. Svētā Alekseja pareizticīgo baznīca. 1871–1872. J. F. Baumanis.

Skujene. Ežu (Māļu) Debesbraukšanas latviešu pareizticīgo baznīca. 1872. J. F. Baumanis. Kopskats un telpne.

Dzelzava. Bučauskas Svētā Nikolaja pareizticīgo baznīca. 1874. J. F. Baumanis.

Valmiera. Svētā Radonežas Sergija pareizticīgo baznīca. 1875–1878. J. F. Baumanis.

Bauska. Svētā Georga Pareizticīgo baznīca. 1878–1881. J. F. Baumanis.

Rīga. Svētās Trijādības Pārdaugavas Pareizticīgo baznīca. 1891–1893. V. Lunskis, B. Epingers.

Stāmeriena. Svētā Aleksandra Ņevska pareizticīgo baznīca. 1902–1904.

Viens no savdabīgākajiem eklektisma mākslinieciski formālajiem paveidiem, kurā vienotā mākslinieciskā sistēmā sauga gan no Bizantijas arhitektūras, gan romānikas, gan renesanses formālās valodas patapināti elementi, bija tā sauktais **apaļloka stils** (vāciski *Rundbogenstil*). Tas sastopams visdažādākās nozīmes sabiedrisko, dzīvojamo un rūpniecības ēku arhitektūrā. Nereti šajā stilistikā veidotas mācību iestāžu ēkas. Arī Baltijas valstīs senākās augstākās tehniskās mācību iestādes Rīgas Politehnikuma, kas kopš 1896. gada saucās par Rīgas Politehnisko institūtu, plenārkonference, spriežot par jauncelamās ēkas arhitektūru, nolēma, ka šai iestādei „atbilstošāks un cienīgāks” būšot apaļloka stils, nevis, piemēram, gotika.¹⁷

Politehnikuma ēka Raiņa bulvārī 19, ka ir viena no ievērojamākajām un nozīmīgākajām monumentālbūvēm Rīgas bulvāru ansablī, celta vairākās kārtās, sākot ar 1866. gadu. Tad pēc Politehnikuma Arhitektūras fakultātes dekāna Gustava Hilbiga projekta uzcēla ēkas apjomu gar Raiņa bulvārī. Tam sekoja spārni Merķaļa ielā (1876–1878, G. Hilbigs), Inženieru ielā (1883–1885, G. Hilbigs), kam trešo stāvu uzcēla 1900. gadā (O. Hofmanis), un, visbeidzot, Arhitektu ielā (1909, O. Hofmanis). Visās būvniecības kārtās ēkas fasāžu stilistika palikusi nemainīga. Kompozīcijai, kurā dominē

¹⁷ Hoffmann, O. Das Polytechnische Institut. *Riga und seine Bauten* (Herausgegeben vom Rigaschen technischen Verein und vom Rigaschen Architekten-Verein). Riga: Jonck & Poliewsky, 1903, S. 216.

apaļloka arkām pārsegto logailu ritms, kopumā ir neoromānikas raksturs, bet dzelteno ķieģeļu virsmā iestrādātās gleznainās, tumši violeto glazēto ķieģeļu joslas ir no bizantiešu arhitektūras patapināts arhitektoniskās apdares paņēmieni. Galveno fasādi rotā cinka lējuma ciļņi ar trīs Baltijas guberņu – Igaunijas, Vidzemes un Kurzemes vabeņiem un deviņiem alegoriskiem augstskolas mācību priekšmetu atveidojumiem. Tie izgatavoti pēc Politehnikuma zīmēšanas profesora Džona Klarka skicēm. Ēkas cokols veidots no Bornholmas granīta, logailu apmales – no iedzeltena akmens, kas ievests no Anglijas. Pirmās kārtas būvei arī ķieģeļus ievada no Anglijas, bet nākamajām tie ir vietējā ražojuma. Kopš 1919. gada ēkā darbojas Latvijas Universitāte. Iekšpagalmā izbūvēta studentu ēdnīca un garderobe (1930–1931, E. Štālbergs) un virs tām – lielā aula (1931–1936, E. Štālbergs). Vēl viens raksturīgs tā sauktā apaļloka stila piemērs ir Pilsētas reālgimnāzijas, tagad Rīgas valsts 1. ģimnāzijas ēka Raiņa bulvārī 8 (1874, J. D. Felsko). Laikabiedru vērtējumā ēkas mākslinieciskais veidols radīja patīkamu iespaidu un bija „atbilstošs mērķim, kam celtne domāta, mierīgi, vienkārši un cienīgi izturēts..., ar staltu, izteiksmīgu fasādi, kurai pakļaujas tādās pašās mierīgās formās veidotās sānu fasādes”.¹⁸ Šai stilistikai zināmā mērā tuvā manierē veidota arī bijusī garīgā semināra ēka Rīgā, Kronvalda bulvārī 9 (1877, H. Šēls), V. Rīges nams Liepājā, Krišjāņa Valdemāra ielā 16 (1876, P. M. Berči) u. c. celtnes. Savukārt vairāku ēku, kuru fasādēs visas ailes ir pārsegtas vienīgi apaļloka arkām, arhitektūru vienlīdz korekti raksturojama gan kā apaļloka stils, gan arī kāds cits stilistisks novirziens. Piemēram, Kuldīgas Jaunā Rātsnama (1868, O. Dīce) veidols tuvs neogotikai, vannu iestādes Rīgā, Vaļņu ielā 10 (1887, K. Felsko) fasāde ir Florences tipa neorenesanses, bet Īres nama Rīgā, Krišjāņa Valdemāra ielā 7 (1875, J. M. Holsts) – tā dēvētā ķieģeļu stila paraugs.

Rīga. Politehnikums Raiņa bulvārī 19. 1866–1869, 1876, 1883, 1900, 1909. G. Hilbigis, O. Hofmanis.

Rīga. Reālgimnāzija Raiņa bulvārī 8. 1874. J. D. Felsko.

Rīga. Pareizticīgo garīgais seminārs Kronvalda bulvārī 9. 1877. H. Šēls.

Liepāja. V. Rīges nams Krišjāņa Valdemāra ielā 16. 1876. P. M. Berči.

Kuldīga. Jaunais Rātsnams. 1868. O. Dīce.

Rīga. Vannu iestāde Vaļņu ielā 10. 1887. K. Felsko.

Rīga. Īres nams Krišjāņa Valdemāra ielā 7. 1875. M. Holsts.

¹⁸ M. G. Das Real-Gymnasium. *Rigascher Almanach*, 1868, S. X.

Terminu „ķieģeļu stils” nereti lieto, lai apzīmētu vienu no eklektisma formāli stilistiskajiem novirzieniem, kas uz vispārējā apbūves fona atšķiras ar savām lielākoties vienīgi ķieģeļu mūrī veidotajām fasādēm, kurām parasti ir figurāli izmūrētas dzegas. Tādas ir gandrīz visas rūpnīcu celtnes, kas 19. gadsimtā vai 20. gadsimta sākumā kuplā skaitā uzceltas visapkārt Rīgas vēsturiskajam centram, Jaunliepājā, Līgatnē u. c., piemēram, bijusī Ķimmeļa alus fabrika Rīgā, Bruņinieku ielā 2 (1898, F. Zeiberlihs), Kuncendorfa alus fabrika Rīgā, Matīsa ielā 4 (1872, F. Hess), , virkne fabriku Liepājā, tostarp eļļas fabrika „*Kieler & Co*” Sliežu ielā (1888, P. M. Berči), Vagonu un mašīnu fabrika “Fēnikss” Rīgā, Brīvības gatvē 201 (1895, K. Felsko) u. c.

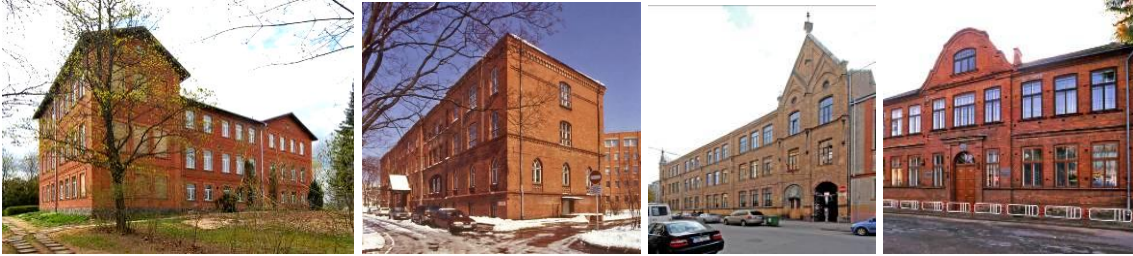
Rīga. Kuncendorfa alus fabrika Matīsa ielā 4. 1872. F. Hess.

Liepāja. Eļļas fabrika „*Kieler & Co*” Sliežu ielā. 1888. P. M. Berči.

Rīga. Vagonu un mašīnu fabrika “Fēnikss” Brīvības gatvē 201. 1895. K. Felsko.

„Ķieģeļu stilā” būvēja ne tikai rūpniecības ēkas, bet arī veselības aprūpes iestādes, skolas, kazarmas, administratīvās ēkas (policijas iecirkņus, tiesu namus, pašvaldības iestāžu ēkas u. c.), komunālās saimniecības būves (noliktavas, tramvaju depo, sūkņu stacijas u. c.), tirdzniecības iestādes, kā arī dzīvojamās ēkas. Šī stilistika, kuru dažkārt dēvēja par „kroņa stilu”, sastopama visā Latvijā, gan lielākās un mazākās pilsētās, gan lauku vidē. Citu starpā šī „stila” piemēri ir Pagastskola Dzērbenē (1858), bijusī Evangēliski-luterisko žēlsirdīgo māsu iestāde (*Marien-Diakonissen-Anstalt*) Rīgā, Miera ielā 45 (1904, O. Hofmanis), kura tagad ir viena no ēkām Dzemdību nama kompleksā, Ķeizara Pētera I reālskola (tagad Rīgas Tehniskās universitātes Enerģētikas un elektrotehnikas fakultāte) Rīgā, Kronvalda bulvārī 1 (1889, N. Kīzelbašs), Žīdu amatniecības skola (tagad Rīgas dzelzceļnieku skola) Rīgā, Abrenes ielā 2 (1904, P. Mandelštams), Žīdu pamatskola (tagad Ukrainu vidusskola) Rīgā, Visvalža ielā 4 (1903–1905, V. Neimanis), Žīdu pamatskola (tagad mūzikas skola) Kuldīgā, Smilšu ielā 8 (1914), Meiteņu ģimnāzija Ventspilī, Kuldīgas ielā 1 (1907, Mitrofans Mihailovs), tā sauktie sarkanie spīķeri Rīgā, Spīķeru ielā 1 un 8 (1868, F. Hess), Maskavas ielā 4 un 6 (1880, R. Pflūgs), un Maskavas ielā 10, 12 un 14 (1879, K. Felsko), kā arī dzīvojamais īres nams ar veikaliem Rīgā, Pulkveža Brieža ielā 2 (1883, F. fon Viganovskis). Pēdējās arhitekts ir bijis arī ēkas īpašnieks. Ar saviem apjomīgajiem balkoniem, erkeriem, zelmiņiem un citām arhitektoniskajām detaļām tā ir viena no imponantākajām šīs stilistikas celtnēm. Galvenokārt sarkanajā ķieģelī apdarinātajā fasādē brīvi stilizēti viduslaiku arhitektūras motīvi. Iespaidīgi „ķieģeļu stila” piemēri dzīvojamo ēku arhitektūrā, ir piemēram, īres nami Kandavā, Sabiles ielā 1 (19. gadsimta beigas), Cēsīs, Pils ielā 6 (19. gadsimta beigas), Daugavpilī, Institūta ielā 1/3 (20. gs. sākums) u. c. Liepājā turienes pilsētas arhitekta P. M. Berči daiļradē pārsvarā ir tieši sarkanas „ķieģeļu stila” ēkas. Arī vairums

Rīgas pilsētas arhitekta Reinholda Šmēlinga projektēto daudzo publisko ēku veidotas „ķieģeļu stilā”. Tādas, piemēram, ir Rīgas Pilsētas I slimnīcas sieviešu klīnika (1902), Nedziedināmi slimo patversme Telts ielā 1 (1903), bērnu patversme Sparģeļu ielā 2 (1905), Artilērijas brigādes kazarmas Rūdolfā ielā 5 (1903), Pilsētas nekustamo īpašumu pārvaldes ēka Abrenes ielā 3 (ap 1902), vairākas policijas iecirkņu ēkas, Žīdu lūgšanu nams Stabu ielā 63 (1899), kā arī virkne skolu, piemēram, Pilsētas pamatskola Brāļu Skrindu ielā 1 (1902–1903).

Dzērbene. Pagastskola. 1858.

Rīga. Evanģēliski-luterisko žēlsirdīgo māsu iestāde Miera ielā 45. 1904. O. Hofmanis.

Rīga. Žīdu pamatskola Visvalža ielā 4. 1903–1905. V. Neimanis

Kuldīga. Žīdu pamatskola Smilšu ielā 8. 1914.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Pulkveža Brieža ielā 2. 1883. F. fon Viganovskis.

Rīga. Kandava. Īres nams Sabiles ielā 1. 19. gadsimta beigas.

Cēsis. Īres nams Pils ielā 6. 19. gadsimta beigas.

Daugavpils. Īres nams Institūta ielā 1/3. 20. gs. sākums

Rīga. Žīdu lūgšanu nams Stabu ielā 63. 1899. R. Šmēlings.

Rīga. Pilsētas I slimnīca. Sieviešu klīnika. 1902. R. Šmēlings.

Rīga. Nedziedināmi slimo patversme Telts ielā 1. 1903. R. Šmēlings.

Rīga. Bērnu patversme Sparģeļu ielā 2. 1905. R. Šmēlings.

Rīga. Artilērijas brigādes kazarmas Rūdolfā ielā 5. 1903. R. Šmēlings.

Rīga. Pilsētas nekustamo īpašumu pārvaldes ēka Abrenes ielā 3. Ap 1902. R. Šmēlings.

Rīga. Pilsētas pamatskola Brāļu Skrindu ielā 1. 1902–1903. R. Šmēlings.

Kaut arī „ķieģeļu stils” bija visai izplatīta un noturīga stilistika, daudzo 19. gadsimta otrajā pusē celto mācību iestāžu arhitektūrā izplatītākā tomēr ir vispārinātās formās traktēta **neorenesanse**. Tā kā renesanse savā laikā uzplauka līdz ar humānisma ideju attīstību, idejiski tēlainā uztverē šī stila formu valoda bija visai atbilstoša celtnēm, kurās cilvēki iegūst izglītību.

Rīgas bulvāros ir vairāk nekā desmit mācību iestāžu ēku, piemēram, Aleksandra ģimnāzija, tagad Latvijas Mūzikas akadēmijas ēka Krišjāņa Barona ielā 1 (1870–1975, J. F. Baumanis). Tā veidota itāļu renesanses izteiksmē, bet fasāžu apdarē iekomponēts arī barokāla rakstura korintisko pilastru kārtojums, kas apjož ēkas visas trīs ielas fasādes. Šis motīvs vizuāli it kā “izkūst” raksturīgajā eklektisma stila arhitektoniskās apdares vienmērīgajā piesātinājumā. Skaists un stilistiski viengabalains neorenesanses stilistikā veidots mācību iestāžu ansamblis ir Pilsētas reālskola, tagad Rīgas 2. vidusskola Krišjāņa Valdemāra ielā 1 (1876–1879, J. D. Felsko) un Pilsētas meiteņu skola, tagad 17. vidusskola Krišjāņa Valdemāra ielā 2 (1881–1884, R. Šmēlings). Abas ēkas, kas atrodas viena otrai pretī, ir arī simbolisks pieminēklis abiem Rīgas galvenajiem arhitektiem pilsētas augstākajā uzplaukuma periodā: Johans Daniels Felsko šajā amatā bija no 1844. līdz 1879., bet Reinholds Šmēlings – no 1879. līdz 1915. gadam. Citas raksturīgākās neorenesanses stilistikā veidotās skolu ēkas ir bijusī Amatu biedrības skola Rīgā, Aspazijas bulvārī 34 (1876, J. D. Felsko), Ķeizara Nikolaja I ģimnāzija, tagad Rīgas Valsts tehnikums Krišjāņa Valdemāra ielā 1c (1891, N. Kīzelbašs), Rīgas Politehniskā institūta dabas zinību laboratoriju ēka Kronvalda bulvārī 4 (1898–1901, J. Kohs), kurai augšējais stāvs uzbūvēts vēlāk (1937, A. Krūmiņš), Reālskola (tagad Jelgavā, Svētes ielā 18 (1900, A. Kīzelbašs), Baltijas Skolotāju seminārs (tagad Tehnoloģiju un tūrisma profesionālā vidusskola) Kuldīgā, Liepājas ielā 31 (1879) u. c.

Rīga. Aleksandra ģimnāzija Krišjāņa Barona ielā 1. 1870–1975. J. F. Baumanis.

Rīga. Pilsētas reālskola Krišjāņa Valdemāra ielā 1. 1876–1879. J. D. Felsko.

Rīga. Pilsētas meiteņu skola Krišjāņa Valdemāra ielā 2. 1881–1884. R. Šmēlings.

Rīga. Ķeizara Nikolaja I ģimnāzija Krišjāņa Valdemāra ielā 1c. 1891. N. Kīzelbašs.

Jelgava. Reālskola Svētes ielā 18. 1900. A. Kīzelbašs.

Kuldīga. Baltijas Skolotāju seminārs Liepājas ielā 31. 1879.

Pirmās lielās renesanses izteiksmē veidotās eklektisma celtnes Rīgā parādījās jau pirms cietokšņa vaļņu nojaukšanas. No 1852. līdz 1855. gadam, nojaucot vairākas senākās ēkas, pēc Sanktpēterburgas arhitekta Haralda Boses projekta tika uzcelts Biržas nams Doma laukumā 6. Ēkas piesātināti greznajā fasāžu arhitektūrā atveidotas Venēcijas renesanses pils formas. Acīmredzot tā nav nejaušība: Venēcija vienmēr saistās ar priekšstatu par fantastiskām bagātībām – tieši to, kam jābūt biržā. Tā bija eklektisma radošā metode – ar izvēlētajiem mākslinieciskās izteiksmes līdzekļiem simbolizēt noteiktu ideju, kas atbilst celtnes saturam. Fasādes bagātīgi rotā alegoriskas, dažādas tautsaimniecības jomas simbolizējošas skulptūras un citi būvnieciskie veidojumi, kurus no terakotas darinājis Sanktpēterburgā praktizējušais dāņu izcelsmes tēlnieks Dāvids Jensens.¹⁹

Pirmajā stāvā atrodas velvēta biržas zāle. 1979. gadā tika pabeigta īpaši krāšņo svētku zāļu, kas atradās otrajā stāvā, restaurācija, taču tūlīt pat tās pilnīgi gāja bojā ugunsgrēkā. 2009.–2011. gadā celtni atjaunota (arhitekts Liesma Markova). Tajā ierīkots mākslas muzejs Rīgas Birža. Fasādes, it kā vēsturiskās patiesības vārdā un neņemot vērā pašreizējo pilsētņēmniecisko situāciju, nokrāsotas monohromā, bāli brūnā tonī.

Gandrīz vienlaikus ar neorenesanses stilistikā veidoto Biržu tapa arī Bruņniecības, tagad Latvijas Republikas Saeimas nams Jēkaba ielā 11. To no 1863. līdz 1867. gadam pēc arhitektu Roberta Pflūga un Jāņa Fridriha Baumaņa projekta cēlusi Vidzemes bruņniecība – vācu dižciltīgo muižnieku publiski tiesiska apvienība, kura šajā namā noturēja savas sanāksmes jeb landtāgus. Rezentablais nams veidots Florences renesanses pils formās, kas saistās ar priekšstatu par aristokrātiskās Mediči dzimtas valdīšanas laiku – nama cēlāju tajā laikā zināmā mērā joprojām dzīvu sabiedriskās hierarhijas ideālu. 20. gadsimta sākumā pārveidots nama austrumu spārns gar Jēkaba ielu (1902–1903, V. Neimanis). 1921., 1927. un 1932. gadā veiktas iekštelpu pārbūves (E. Laube), tās pielāgojot Latvijas Saeimas vajadzībām. Telpu restaurācija un pārveidojumi izdarīti arī septiņdesmito gadu beigās un deviņdesmitajos gados.

Florences renesanses formās, bet ieejas daļā tuvāk Venēcijas renesanses izteiksmei veidota Valsts bankas ēka Rīgā, Krišjāņa Valdemāra ielā 2a (1901–1905, Augusts Reinbergs). Acīmredzot, arī šeit arhitektūras valoda simbolizē varenumu un bagātību. Krievijas valsts bankas nodaļas nams Liepājā, Teātra ielā 3 (1898, P. M. Berči) veidots monumentāli vispārinātās renesanses formās.

Rīga. Birža Doma laukumā 6. 1852–1856. H. Bosse.

Rīga. Bruņniecības nams Jēkaba ielā 11. 1863–1867. R. Pflūgs, J.F. Baumanis.

Rīga. Valsts banka Krišjāņa Valdemāra ielā 2a. 1901–1905. A. Reinbergs.

¹⁹ Spārītis, O. Rīgas biržas fasāžu tēlniecība un to satura interpretācija. *Mākslas muzejs Rīgas Birža*. Rīga: Jumava, 2011, 45.–51. lpp.

Kādreizējā Pankūku bastiona vietā Rīgā, Aspazijas bulvārī 3 paceļas monumentālais Pilsētas pirmā jeb vācu teātra, tagad Latvijas Nacionālās operas nams. Tā bija pirmā lielā sabiedriskā ēka, kuru tūlīt pēc pilsētas nocietinājumu vaļņu nojaukšanas uzcēla ārpus Vecrīgas (1860–1863, Sanktpēterburgas arhitekts profesors Ludvigs Bonštets). Būvdarbus vadīja Rīgas arhitekti H. Šēls un F. Hess. Teātris ir mākslas templis, un to simbolizē arī ēkas arhitektūras klasiskā formu valoda. Tā atspoguļo 19. gadsimta pirmās puses tradicionālo priekšstatu par teātra ēkas tēlu kā mākslas templi. Ēkas stilu var nosaukt arī kā ļoti vēlu klasicismu.

Galvenajā fasādē seškolonnu joniskā portika frontonu rotā skulpturāla grupa, kas simbolizē dzeju un mūziku. Tās centrā stāv dziesmu dievs Apolons. Skulptūrā virs frontona „drāmas ģēnijs” savalda mežonīgu fantāziju simbolizējošo panteru. Savukārt virs galvenās dzegas abpus līrai novietoti divi sieviešu tēli, kas attēlo traģēdiju un komēdiju. Cinkā atlietās pilniskulptūras izgatavotas Vācijā. Ornamentālie ciļņi, vāzes un citas arhitektoniskās detaļas ir betona lējumi. 19. gadsimta septiņdesmitajos gados skatuves galā piebūvēta dekorāciju noliktava (R. Šmēlings). 1882. gadā gāzes apgaismošanas iekārtas bojājuma dēļ teātris pilnīgi izdega. Ēku atjaunojot (1885–1887, R. Šmēlings), tika saglabāts tās ārējais veidols, bet kanālmalas pusē uzcelta mašīnu telpa un elektrostacija ar skursteni. Tika paaugstināta skatītāju zāle un izveidota pilnīgi jauna iekštelpu apdare (tēlnieks Augusts Folcs). Atsevišķi remontdarbi un pārbūves bijušas 1922. un 1938. gadā. 1993.–2001. gadā Opera restaurēta un paplašināta (arhitekti Imants Jākobsons, Indra Grietēna, Juris Gertmanis, Māris Dakteris u.c.).

Rīgas pilsētas otrā jeb krievu, tagad Latvijas Nacionālā teātra ēka Kronvalda bulvārī 2 (1900–1902, Augusts Reinbergs) arhitektūra, atbilstoši eklektisma estētikai, ir plastiski izvērsta, grezna un detaļām piesātināta. Ēkas kopumā barokālajā kompozīcijā izmantoti gan renesanses, gan klasicisma arhitektoniskie elementi un detaļas. Pēc arhitekta ieceres vairākas no tām atgādina raksturīgus Rīgas 18. gadsimta beigu arhitektūrā lietotos izteiksmes līdzekļus. Tādi, piemēram, ir stilizētie triglifi virs pilastriem un dzegu profili, kuriem līdzīgus var redzēt vairākās K. Hāberlanda celtnēs. Celtnes bagātīgo skulpturālo ietērpu veidojis A. Folcs, bet grezno iekštelpu apdari – tēlnieki Sigismunds Otto un Osvalds Vasils. Ēkas apjoma ziemeļrietumu galā uzcelta teātra darbnīcu un noliktavu piebūve (2001–2002, Ruta Krūskopa, Pēteris Strancis u. c.).

Tāpat kā teātris, arī muzejs ir mākslas templis, tāpēc tempļa tēls jaušams gandrīz visu eklektisma periodā celto muzeju arhitektūrā. Tāds ir arī Rīgas Pilsētas mākslas muzejs, tagad Nacionālais Mākslas muzejs Rīgā, Krišjāņa Valdemāra ielā 10a (1903–1905, V. Neimanis). Majestātiski cēlā ēka ir viens no pēdējiem eklektisma stila pieminekļiem Rīgas 20. gadsimta sākuma arhitektūrā. Kaut pats arhitekts teicis, ka muzeja fasāžu arhitektonisko veidolu ir lūkots saistīt ar vācu 18. gadsimta vēlo renesansi, kas attīstīta modernā garā²⁰, ēkas stilistiku citādi kā par neobaroku nosaukt grūti. Iespaidīgo četrkolonnu jonisko portiku vainago frontons ar A. Folca darinātu simbolisku skulpturālo grupu.

²⁰ Neumann, W. Das neue städtische Kunstmuseum zu Riga. *Illustrierte Beilage der Rigaschen Rundschau*, 1903, Nr. 7, S. 50.

Rīga. Pirmais pilsētas teātris Aspazijas bulvārī 3. 1860 – 1863. L. Bonštets.

Rīga. otrais pilsētas teātris Kronvalda bulvārī 2. 1900–1902. A. Reinbergs.

Rīga. Pilsētas mākslas muzejs Krišjāņa Valdemāra ielā 10a. 1903–1905. V. Neimanis.

Pilsētībūvnieciskās novietnes nozīmīguma ziņā viena no ievērojamākajām sabiedriskajām ēkām ir Apgabaltiesas nams Rīgā, Brīvības bulvārī 34. Ēkas pirmo projektu izstrādāja J. F. Baumanis 1887. gadā, ēkai paredzot samērā neitrālu, vienmērīgi ritmizētu galveno fasādi, kuru vainago trīs barokāli kupoli. Projektu saskaņojot Iekšlietu ministrijā Sanktpēterburgā, tika aizrādīts: „fasādi vajadzētu mainīt, novācot neīstos kupolus, kas ēkai nepiešķir īpašu savdabību un rada neproduktīvus izdevumus”.²¹ J. F. Baumanis izstrādāja jaunu projektu, kurā fasādei bija neitrāls siluets ar uzsvērtu galveno dzegu un bez jebkādiem kupoliem, bet dubultoto pilastru kārtojums neorenesanses celtnei piešķīra zināmā mērā barokālu noskaņu. Nākamajā gadā šo projektu apstiprināja bez iebildēm, un saskaņā ar to ēku arī uzcēla, tikai ar visiem kupoliem. Tādējādi arhitekts nodemonstrējis izcilu vides konteksta izjūtu: konkrētajā situācijā, kurā celtne uztverama no pietiekami liela attāluma, mākslinieciskās izteiksmības nodrošināšanas nolūkā tai, ir nepieciešams izteikts siluets. Tiesas nama siluets turklāt lieliski harmonē ar netālo, kupoliem vainagoto Kristus piedzimšanas Katedrāli.

Skaidrās un precīzās renesanses formās, bet ar vieglu klasicisma pieskārienu (frontons virs centrālā rīzalīta) veidots Apgabaltiesas nams Liepājā, Rožu ielā 6 (1889–1891, P. M. Berči). Savukārt vispārējā renesanses estētikā sakņotā Viesīgās biedrības nams Tukumā, Lielajā ielā 1 (1902) ar vienmērīgi ritmisko un piesātināto fasāžu apdares detaļu kārtojumu pārstāv to eklektisma neorenesanses variantu, kas ir visizplatītākais masveidā celto dzīvojamu ēku, it īpaši pilsētu īres namu arhitektūrā.

Rīga. Apgabaltiesas nams Brīvības bulvārī 34. 1888. J. F. Baumanis.

Liepāja. Apgabaltiesas nams Rožu ielā 6. 1889–1891. P. M. Berči.

Tukums. Viesīgās biedrības nams Lielajā ielā 1. 1902.

²¹ Krievijas Centrālais Valsts vēstures arhīvs Sanktpēterburgā, 1293. fonds, 85. apraksts, 33. lieta, 6. lapa

Īres nami bija tipisks 19. gadsimta produkts, un tie ir eklektisma stila mantojuma visapjomīgākā daļa. Raksturīgie neorenesanses nami viegli atpazīstami ar dzegu, joslu un starpdzegu, pilastru, sandriku un dažādu citu orderu elementu ritmisku piesātinājumu ēku fasādēs. Virsmu apdarē parasti lietots apmetumā atdarināts akmens mūra rustojums, kas ir spēcīgāks un rupjāk fakturēts apakšējos, bet gludāks – augšējos stāvos. Arī arhitektoniskās apdares detaļu klāsts augšējos stāvos, kurus no ielas telpas uztver ne tik aktīvi kā apakšējos, parasti ir vienkāršāks un atturīgāks.

19. gadsimta otrajā pusē tapušajā Rīgas bulvāru ansamblī eklektisma stila īres nami nosaka pilsētvides tēlu. Ievērojamais arhitektūras vēstures pētnieks Pauls Kampe savulaik ir teicis, ka „bulvāru namu arhitektoniskajam apstrādājumam piemīt daudzkārt kaut kas vienmuļīgs, ko labprāt apzīmē par akadēmiski garlaicīgu”.²² Taču tajā pat laikā viņš bulvāru apbūvi ir novērtējis kā „gatavi noslēgtu”, atzīmējot, ka, piemēram, Merķeļa ielā „daudzkārt nopeltās „kazarmu” fasādes, pateicoties savam ritmiskam, lai gan arī vienmuļīgam logu sadalījuma asu atkārtojumam, tomēr piedod ielai mierīgu un noslēgtu izskatu”, turklāt „būves korpusa arhitektoniskais izveidojums un ielas fasādes laukuma noskaņojums bulvāros ir lielpilsētas augstajiem namiem daudz pareizāk uztverts nekā priekšpilsētās. Atsevišķā būve bulvāros piemērojas pa lielākai daļai it labi kaimiņu namam un tālākā nozīmē visai ielas frontei; apmēram vienādie namu augstumi dod vairāk vai mazāk sakarīgu galveno dzegu, kas noslēdz ielas sienu.”²³ Tādējādi P. Kampe ir diezgan precīzi raksturojis eklektisma stila mākslinieciskās izteiksmes un kompozīcijas paņēmienus.

Rīgas bulvāru ansamblī 54 ēkas, kas ir vairāk nekā trešā daļa no šī rajona apbūves, ir J. F. Baumaņa darbi. 19 bulvāru ēku autors ir Kārlis Felsko, 13 – H. Šēls, bet 12 – R. Pflūgs. Interesantākie J. F. Baumaņa celtie īres nami Rīgas bulvāros ir Basteja bulvārī 2 (1878), 10 (1876) un 12 (1878), Merķeļa ielā 2 (1876), 5, 7 (abi 1883), 9 (1880), 10 (1879), 12 (1881), 17 un 17/19 (abi 1872), Krišjāņa Barona ielā 2, 4 (abi 1881), 6, 8 un 10 (visi 1879), Alfrēda Kalniņa ielā 3 (1879), 6 un 8 (abi 1884), Elizabetes ielā 18 (1885) un 20 (1886), Antonijas ielā 4 (1887), 5 (1883), 6 (1889), 7 (1885) un 9 (1891), 6 (1879) un 8 (1881), Raiņa bulvārī 2 (1880), 3 (1881), 4 (1880), 11 (1867), 27 (1874), 31 un 33 (abi 1884), Kalpaka bulvārī 5 (1878;), 6 (1881), 7 un 9 (abi 1874), Brīvības bulvārī 19, 21 (abi 1876) un 30 (1867) un citur. Šo namu stilistika lielākoties ir orderu elementiem piesātināta neorenesanse, bet tikai atsevišķos gadījumos, piemēram, Merķeļa ielā 12 un 17/19, Kalpaka bulvārī 5, Raiņa bulvārī 33, Basteja bulvārī 10 un Krišjāņa Valdemāra ielā 8 – neogotika.

Lielai daļai no visiem Rīgas bulvāru īres namiem ir „T” burtam līdzīga plāna konfigurācija. Katrā šādā ēkā simetriski izvietoti divi daudzistabu dzīvokļi. Gar ielas fronti katrā dzīvoklī atrodas parādes rakstura dzīvojamo telpu anfilāde, bet ielas apjomam perpendikulārajā pagalma spārnā stiepjas pustumšs gaitenis, gar kuru savirknētas guļamistabas, labierīcības, virtuve, un kalpotāju telpas. Ēkas centrā parasti ir neliela gaismas aka, no kuras skopu gaismu saņem gaiteni, labierīcības un galvenā kāpņu telpa.

²² **Kampe, P.** Arhitekts Jānis Fridrihs Baumanis 1834–1891 : Viņa dzīve un viņa mūža darbs. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1927, 1. burtn., 2. lpp.

²³ **Kampe, P.**, Op. cit.

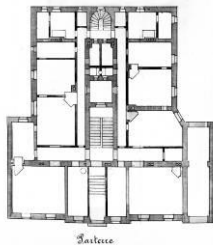
Pagalma spārna galā ir otras tā sauktās melnās kāpnes, no kurām ir tieša ieeja virtuvēs. Šāds ēku plānojums deva iespēju zemesgabalu apbūvēt iespējami blīvi, atstājot brīvu tikai būvnoteikumu pieprasīto pagalmu, kurš nedrīkstēja būt mazāks nekā 20 kvadrātasis (ap 91 m²) un kuram vajadzēja būt vismaz 4 asis (8,52 m) platumam.

Rīga. Īres nami Krišjāņa Barona ielā 2 un 4. 1881. J. F. Baumanis. 1926. gada fotogrāfija.

Rīga. Īres nams Brīvības bulvārī 21. 1876. J. F. Baumanis. 1926. gada fotogrāfija.

Rīga. Īres nami Merķeļa ielā 5, 7 un 9. 1880–1883. J. F. Baumanis. 1926. gada fotogrāfija.

Rīga. Īres nams Antonijas ielā 5. 1883. J. F. Baumanis. Projekta plāns.

Rīga. Īres nams Antonijas ielā 6. 1876. J. F. Baumanis.

Rīga. Īres nams Antonijas ielā 4. 1872. J. F. Baumanis.

Rīga. Īres nami Raiņa bulvārī 2, 3, 5 (1880–1881, J. F. Baumanis), 5 (1875, V. de Grabe) un 6 (1881, H. Ēmke).

Līdz ar lielajiem īres namiem Rīgas bulvāros tika uzceltas arī virkne lielāku vai mazāku vienģimenes dzīvojamo ēku. Bez saimnieka apartamentiem daudzās no tām bija arī vairāki kalpotāju dzīvokļi vai papildus dzīvokļi izīrēšanai. Šo ēku neorenesanses garā veidotā stilistika lielākoties neatšķiras no īres namiem, bet parasti tām ir izvērstāka apjomu plastika un sulīgāka arhitektoniskā apdare. Starp tām viena no lielākajām un iespaidīgākajām ir bagātā Rīgas tirgotāja Jakša nams Antonijas ielā 2 (1879, J. D. Felsko), kurā tagad atrodas Krievijas Federācijas vēstniecība. Tā, izbūvējot pseidobarokālās formās veidoto vīzu daļu, kādreizējo stali un saimniecības ēku zemesgabala dziļumā paplašinājusi līdz ielai, pārkāpjot šajā vietā noteikto apbūves līniju.

Vairākas šāda rakstura ēkas, piemēram, Jura Alunāna ielā 5 (1876) un 7 (1883) būvētas pēc akadēmiķa Heinriha Šēla projektiem. Starp tām izceļas arhitekta personīgais nams Krišjāņa Valdemāra ielā 11a (1873), kas ir viena no greznākajām dzīvojamām ēkām ar priekšdārziņu Rīgas bulvāru ansamblī. 20. gadsimta sākumā, bieži mainoties īpašniekiem, ēka piedzīvojusi vairākas pārbūves, bet nav zaudējusi sākotnējo tēlu un arhitektūras kvalitāti. Tagad ēkā atrodas Latvijas Republikas Kultūras ministrija. Ar sevišķi izkoptu un piesātinātu, franču renesanses formās veidotu arhitektonisko apdari izceļas N. E. Mencendorfas nams Raiņa bulvārī 9 (1872–1876, J. F. Baumanis), kurā tagad atrodas Francijas Republikas vēstniecība.

Greznākā dzīvojamā ēka Rīgas bulvāros ir Pfāba nams Krišjāņa Barona ielā 12, kurš plašāk pazīstams kā Benjamiņu nams, jo 1928. gadā to savā īpašumā ieguva populārā žurnāla „Atpūta” un laikraksta „Jaunākās ziņas” izdevēji un sabiedriskie darbinieki Emīlija un Antons Benjamiņi. Mākslinieciski izteismīgā un arhitektoniskās apdares ziņā augstvērtīgā celtnē veidota Florences renesanses formās. Tā būvēta 1876. gadā pēc Berlīnes arhitektu Hermaņa Endes un Vilhelma Bekmaņa projekta. Cokolstāvā un pagalma spārnā bija saimniecības telpas, pirmajā stāvā – saimnieka apartamenti, bet augšējos – īres dzīvokļi. Ēkai piekļaujas terase ar pergolu un dārzs. Skulpturālos rotājumus veidojis pazīstamais tēlnieks Augusts Folcs. Viņš ieradās no Vācijas, lai strādātu pie Pfāba nama, bet palika Rīgā visu savu raženo radošo mūžu. Iekštelpu dekoratīvā apdare pamatīgi pārveidota Benjamiņu laikā. Padomju laikā ēkā atradās laikrakstu redakcijas un Latvijas Rakstnieku savienība. Tagad tajā izbūvēta viesnīca „Europa Royale” (2006, Juris Poga).

Rīga. Jakša nams Antonijas ielā 2. 1879. J. D. Felsko.

Rīga. Jansena nams Jura Alunāna ielā 5. 1876. H. Šēls.

Rīga. Šēla nams Krišjāņa Valdemāra ielā 11a. 1873. H. Šēls.

Rīga. Pfāba nams Krišjāņa Barona ielā 12. 1876. H. Ende un V. Bekmanis.

Īres nami ar neorenesanses veida fasāžu arhitektūru ir daudzās Latvijas pilsētās. Tādas celtnes ir, piemēram, Jelgavā, Zemgales prospektā 4, Smiltēnē, Baznīcas laukumā 4, Liepājā, Lielajā ielā 6, Tukumā, Pils ielā 14 un daudzas citas. Līdzīga rakstura ēkas var atrast arī Ventspilī, Kuldīgā, Bauskā, Cēsīs, Limbažos, Daugavpilī un citur. Visai savdabīgi ir vairāki eklektisma stila īres nami Kuldīgā. Šo ēku apjomu stūros vai galā ir torņveidīgi rīzalīti. Mākslinieciskajā izteismē tie sasaucas ar 19. gadsimtā populārijiem neogotiskajiem torņiem pie muižu pilīm. Tādas ir 19. gs. nogalē celtās ēkas Kalna ielā 17, Liepājas ielā 35/37 un Pils ielā 2.

Jelgava. Īres nams Zemgales prospektā 4. 19. gs. beigas – 20. gs. sākums.

Smiltene. Īres nams ar veikalu Baznīcas laukumā 4. 19. gs. beigas – 20. gs. sākums.

Tukums. Īres nams Pils ielā 14. 1904.

Liepāja. Īres nams ar veikaliem Lielajā ielā 6. 19. gs. beigas – 20. gs. sākums.

Kuldīga. Īres nams Kalna ielā 17. 19. gs. nogale.

Kuldīga. Īres nams Liepājas ielā 35/37. 19. gs. nogale.

Kuldīga. Īres nams Pils ielā 2. 19. gs. nogale.

19. gadsimta beigās un it īpaši 20. gadsimta sākumā celto Īres namu fasādes it kā atdzīvojās, kļuva nemierīgākas, sulīgākas, reljefākas un arhitektoniskās apdares elementiem piebļīvētākas. Šķiet, ka akadēmiski solīdajā, rāmajā stila attīstības guļņē kāds būtu iemetis akmeni. Ēkām sāka veidot dažādus tornīšus, zelmiņus, erkerus, balkonus un rizalītus. Izmantoja ne tikai tradicionālās orderu vai viduslaiku arhitektūras formas, bet arī eksotiski austrumnieciskus un citus neparastākus motīvus. Tikpat kā par normu kļuva torņi, kas akcentē kvartālu stūrus. Šāda pompoza eklektisma stila ēkas ir, piemēram, Rīgā, Vīlandes ielā 1 (1898, R. Cirkvics), Brīvības ielā 52 (1902, A. Ašenkampfs), Marijas ielā 9 (1899, K. Pēkšēns), Marijas ielā 11 (1897, K. Pēkšēns), Krišjāņa Barona ielā 11 (1901, K. Pēkšēns) u.c.

Rīga. Īres nams Vīlandes ielā 1. 1898. R. Cirkvics.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Brīvības ielā 52. 1902. A. Ašenkampfs.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Marijas ielā 11. 1897. K. Pēkšēns.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Krišjāņa Barona ielā 11. 1901. K. Pēkšēns.

Ar īpaši reljefu un gleznainu būvplastisko apdari izceļas virkne arhitekta Kārļa Felsko celto ēku Rīgā, piemēram, Baznīcas ielā 25 (1897), Elizabetes ielā 3 (1899), Ģertrūdes ielā 39 (1899), Lāčplēša ielā 36 (1900), Smilšu ielā 12 (1897), Krišjāņa Valdemāra ielā 27/29 (1901) u. c. Pēdējā piederēja pazīstamajam latviešu būvuzņēmējam un mūrnieku amata meistaram Krišjānim Ķergalvim. Ķergalvja nama augšējo stāvu rotā vesela rinda varenu skulpturālu atlantu. Tos veidojis A. Folcs, kura darbnīca atradās kaimiņu zemesgabalā Krišjāņa Valdemāra ielā 31. Vienu no ailstarpēm ēkas stūra erkerī rotā cilnis, kurā attēlots trīsstūris un cirkulis – celtniekam tik tuvās arhitekta profesijas darbarīki. Nepārprotama arhitektūras simbolika ir šajā cilnī atveidotais joniskais kapitelis.

Līdzīgi cilņi ar trīsstūri un cirkuli ir vēl vairāku Rīgas ēku fasādēs – Krišjāņa Valdemāra ielā 4 (1877, R. Pflūgs), Dzirnavu ielā 60 (1892, R. Šmēlings), Citadeles ielā 2 (1898, E. fon Trompovskis) un Stabu ielā 18 (1900, Harijs Mēlbarts). Visas šīs ēkas projektējuši arhitekti, kuri bija arī to īpašnieki.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Smilšu ielā 12. 1897. K. Felsko.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Lāčplēša ielā 36. 1900. K. Felsko.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Krišjāņa Valdemāra ielā 27/29. 1901. K. Felsko. Kopskats un fasādes detaļa.

Eklektisma periodā ne viena vien senāka celtne ieguva jaunus, stila estētikai atbilstošus vaibstus – gluži tāpat kā no modes izgājušu rotaslietu vietā uzliekot modernākas. Rīgā tādā veidā vairākas pēc paraugfasāžu zīmējumiem celtās klasicisma laika koka mājiņas tika „eklektizētas”, klasiskos trīsstūra frontonus virs mezonīniem nomainot ar horizontālām balustrādēm, pilastriem vai stūriem uznaļojot tā sauktos briljanta rustus, un ar dažādām citām detaļām bagātinot visu fasādes arhitektonisko apdari. 1889. gadā šādi pārveidojot 19. gadsimta pirmajā pusē celtu koka mājiņu Rīgā, Aleksandra un Romanova ielas stūrī (tagad Brīvības ielā 47), arhitekts K. Felsko izstrādājis ne tikai jaunās fasādes projektu, bet uzzīmējis arī toreiz vēl esošās ēkas fasādi. Stilistiski pārveidotā ēka pēc nepilniem divdesmit gadiem atdeva savu vietu jaunam daudzstāvu mūra namam. Arī koka Īres nams ar veikaliem Rīgā, Tērbatas ielā 47 ir senākā šajā vietā esošās klasicisma stila koka ēkas paplašināšana un „eklektizācija”, 1902. gadā pēc arhitekta Juliusa Pfeifera projekta uzbūvējot pilnu otro stāvu un izveidojot ar orderu elementiem piesātinātu arhitektonisko apdari. Raksturīga ir balustrāde fasādes centrālajā daļā virs dzegas. Skatlogi pirmajā stāvā izveidoti 1925. gadā (būvinženieris Parsivāls Miežis). Šai ēkai iepretim, Tērbatas ielā 48 saglabājusies pēc klasicisma „paraugfasāžu” shēmas celta koka ēciņa. Šai shēmai atbilstošs apjomu kārtojums, bet tipiski eklektiskā arhitektoniskās apdares valodā, ir ēkai Rīgā, Avotu ielā 6 (1868, arhitekts Hugo Vills).

Rīga. Ēka Brīvības ielā 47. Fasādes izskats pirms 1889. gada un fasādes pārbūves projekta zīmējums. 1889. K. Felsko.

Rīga. Ēka Tērbatas ielā 47. 1902. J. Pfeifers.

Rīga. Ēka Avotu ielā 6. 1868. H. Vills.

Koka ēkas ir Latvijas arhitektūras mantojuma ievērojama daļa. Tautas tradicionālās celtniecības pieminekļi lauku vidē ir gandrīz vienīgi tikai koka celtnes. Tām līdzīgas dzīvojamās ēkas veido vides tēlu arī daudzās mazpilsētās, piemēram, Kuldīgā un Aizputē. Īpaša tēma koka ēkas ir Rīgā. Jau kopš 13. gadsimta tās nedrīkstēja celt toreizējā Iekšpilsētā (Vecrīgā). 1860. gadā, līdz ar cietokšņa vaļņu norakšanu šis aizliegums tika noteikts visā bijušajā esplanādē, kur izveidojās Rīgas bulvāru ansamblis. 1885. gadā tika publicēts būvnoteikumu papildinājums, ar kuru jaunas koka ēkas aizliedza celt jau līdz Bruņinieku ielai, bet 1904. gadā jaunie būvnoteikumi aizliedza loka ēkas visā teritorijā, ko iekļauj dzelzeļa loks, kā arī daļā no Maskavas priekšpilsētas un Klīversalā Daugavas kreisajā krastā. Tomēr Rīga šodien lepojas ar savām koka ēkām, kuru ir gandrīz tūkstoš. Lielākā to daļa ir eklektisma stila pieminekļi. Lielākoties tās ir divstāvu ēkas (saskaņā ar būvnoteikumiem koka ēkām nedrīkstēja būt vairāk nekā divi stāvi) ar stila formu valodai raksturīgu, samērā piesātinātu arhitektonisko apdari, kura principā daudz neatšķiras no mūra namiem raksturīgās. Arhitektam Harijam Mēlbartam varbūt tāpēc savulaik bija „ar lielu nožēlu jākonstatē, ka tikpat kā nekur neparādās īsts koka būvju stils”, un pat labākās koka ēkas, kas rada pietiekami reprezentablu iespaidu, „tomēr patiesībā diemžēl ir tikai vairāk vai mazāk izdevies mūra ēku atdarinājums”.²⁴ Koka ēkas pēc izskata tomēr grūti sajaukt ar mūra namiem, un ne jau tikai izmēru dēļ. Tieši koka ēku arhitektūrā eklektisms izrādījās visai noturīgs: Rīgas būvpraksē 1901. gadā vēl pilnīgi valdīja šis stils, 1904. gadā uzcēla tikai dažus, 1906. gadā – vienu, bet pēc tam vairs nevienu eklektisku daudzstāvu mūra namu, toties eklektiskas koka ēkas tapa arī ap 1910. gadu un pat vēl vēlāk.

Tipiskas divstāvu eklektisma stila ēkas Rīgā ir, piemēram, Ziemeļu ielā 23 (1899), Ziemeļu ielā 25 (1906–1909), Priežu ielā 13 (1908, visas pēc būvtehniķa Indriķa Devendrusa projektiem), Bišu ielā 1 (1911, arhitekts Jānis Alksnis) un simtiem citu. Līdzīgas ēkas ir arī citās Latvijas pilsētās, piemēram, Tukumā, pils ielā 9 (19. gadsimta beigas). Unikāls šādas stilistikas piemineklis koka ēku arhitektūrā lauku vidē ir Bērvircavas muižas kungu nams (19. gs. otrā puse).

Rīga. Īres nams Ziemeļu ielā 23. 1899. I. Devendruss.

Rīga. Īres nams Ziemeļu ielā 25. 1906–1909. I. Devendruss.

Rīga. Īres nams I. Devendruss.

²⁴ **Mehlbart, H.** Der Wohnbau. *Riga und seine Bauten* (Herausgegeben vom Rigaschen technischen Verein und vom Rigaschen Architekten-Verein). Riga: Jonck & Poliewsky, 1903, S. 375, 376.

Rīga. Īres nams Bišu ielā 1. 1911. J. Alksnis.
Tukums. Īres nams Pils ielā 9. 19. gs. beigas.
Bērvircava. Muižas kungu nams. 19. gs. otrā puse.

Eklektisms neorenesanses veidolā ir atstājis spēcīgas pēdas arī muižu kungu namu arhitektūrā. Ēku tipoloģijas izpratnē šīs celtnes ir dzīvojamās ēkas, un pilsētu Īres namu fasāžu arhitektoniskais veidols atspoguļojās arī daudzos muižu kungu namos. Ērberģes (1868, J. Helds) un Igates (ap 1880, H. R. Cirkvics) muižu kungu nami jeb pilis veidoti cēli atturīgās, samērā vienkāršās formās. Ļoti līdzīga Igates pilij ir Palsmanes muižas kungu māja, kas uzcelta 1880. gadā. Iespējams, kas arī tā ir arhitekta H. R. Cirkvica darbs. Tagad šajā ēkā atrodas speciālā internātpamatskola. Aumeistaru muižas pārvaldnieka māja jeb “Sarkanā māja” (1896) ir tuvāka Nīderlandes renesanses izteiksmei. Raksturīgi ir gaišie rūsējumi uz apjoma stūriem, kas izceļas uz sienu sarkanā ķieģeļa fona. Līdzīgas ir muižu pilis Bebreņē (1896, J. L. Markoni) un Taurenē (Nēķina muižā, 19. gadsimta deviņdesmitie gadi, R. G. Šmēlings).

Ērberģe. Muižas pils. 1868. J. Helds.
Igate. Muižas pils. Ap 1880. H. R. Cirkvics.
Palsmane. Muižas pils. 1880. H. R. Cirkvics (?)

Aumeistari. Muižas pārvaldnieka māja (“Sarkanā māja”). 1896.
Bebrene. Muižas pils. 1896. J. L. Markoni. Trešais stāvs – 20. gs. sešdesmitie gadi.
Taurene. Nēķina muižas kungu māja. 19. gs. deviņdesmitie gadi. R. G. Šmēlings.

Iespaidīgs franču neorenesanses paraugs ar gleznainu būvapjomu salikumu ir Stāmerienas muižas pils Vecstāmerienā (1852). 1905. gadā tā nodedzināta. 1908. gadā celtni atjaunojot, tās torņi papildināti ar piramidālām smailēm un pinakļiem, bet centrālās daļas dzega nomainīta ar dzeguļotu joslu, tādējādi uzslāņojot pilij arī neogotisku formu

piedevu. Viena no visiespaidīgākajām celtnēm Latvijas lauku vidē ir Cesvaines pils. Tā celta 1896. gadā pēc Berlīnes arhitektu Augusta Dinklages un Hansa Grīzebaha projekta. Ēkas arhitektūrā nedalāmā vienībā sakausēti viduslaiku stilu un renesanses formu izteiksme. 2002. gadā pilī notika postošs ugunsgrēks. Pēc tā pils daļēji atjaunota.

Grezni piesātināt neorenesanses arhitektoniskā apdare ir Remtes muižas pilij (ap 1880) un Reņģes muižas pilij Rubas pagastā (1881–1882, O. R. fon Zīverss, M. Šervinskis). Šīs stilistikas paraugs ir arī Pelču muižas pils (1903–1904, V. Neimanis), kaut arī to nereti min kā jūgendstila piemēru muižu arhitektūrā. Jūgendstila formālās iezīmes šīs ēkas arhitektūrā saskatāmas tikai dažās detaļās (sīkrūšu dalījums logu augšdaļās).

Vecstāmeriena. Stāmerienas muižas pils. 1852, 1908. Priekšas un aizmugures fasāde.
Cesvaine. Muižas pils. 1896. A. Dinklage, H. Grīzebahs.

Remte. Muižas pils. Ap 1880.
Rubas pagasts. Reņģes muižas pils. 1881–1882. O. R. fon Zīverss, M. Šervinskis .
Pelči. Muižas pils. 1903–1904. V. Neimanis.

Vēlais pompozais eklektisms, lai cik krāšņs un izsmalcināti efektīgs tas arī nebūtu, bija nonāci tālākas attīstības strupceļā. Ap 19. un 20. gadsimta miju sevi aizvien skaļāk pieteica nākamais vēsturiskais stils – jūgendstils, kas ievadīja jaunu, mūsdienu stilu sistēmu.

3. Mūsdienu sistēmas stili

3.1. Jūgendstils un neoklasicisms

Jūgendstils radās 19. gadsimta deviņdesmitajos gados kā pretstats eklektismam un arhitektūrā guva masveida izplatību 20. gadsimta sākumā. Daudzās zemēs jūgendstilu dēvē atšķirīgi. Vācu valodā tas ir *Jugendstil*, angļu un franču – *Art Nouveau*, krievu – *стиль модерн*, itāļu – *liberty*, poļu – *secesja*, spāņu – *modernismo*, kataloņu – *modernisme*, portugāļu – *arta nova* utt.

Arhitektūrā jūgendstilu dažkārt joprojām uztver vienīgi kā ēku dekoratīvā ietērpā nomaiņu, retrospektīvo eklektisma formu vietā liekot jaunus, citās vizuālajās mākslās tolaik jau izkoptos dekoratīvos rotājumus – „plūstošas un viļņotas organiskas un dinamiskas formas, naturālistisku ornamentu, stingri

izvairoties no vēsturiskām iezīmēm.”²⁵ Jūgendstila celtnes tik tiešām viegli pamanīt to oriģinālās, savdabīgās un tēlaini izteiksmīgās apdares dēļ. Īpaši piesātināta un bagāta tā bija stila attīstības sākumposmā. Tā laika ēku fasādes bieži vien rotā līdz tam neredzēti, vijīgi saspringtu līniju mudžekļi, stilizēti eksotisku augu motīvi, smejošas vai – gluži pretēji – baismīgās grimasēs saviebtas maskas, pāvu, gulbju, dažādu rāpuļu, suņu, kaķu, vilku, lāču un citu dzīvū radību ciļņi vai arī pavisam vienkāršu ģeometrisku formu atveidojumi. Savdabīgās ģeometriskās formās nereti izveidoja arī durvju un logu aillas, nereti apspēlējot atslēgas cauruma motīvu. Tā bija tradicionāla durvju forma senajos ķīniešu tempļos, bet jūgendstils smēlās iedvesmu tālos un eksotiskos avotos.

Ornamenti tomēr nenosaka jūgendstila būtību. Jūgendstils bija konceptuāli antihistorisks. Tajā par arhitektūras izejas punktu kļuva funkcionāli ērts telpu izkārtojums un atbilstošu būvmateriālu un konstruktīvo paņēmieni lietojums, no tā atvasinot celtnes apjomu un māksliniecisko tēlu. Stila radošā metode bija būvmākslas darinājuma lietišķās sākotnes mākslinieciski izteiksmīgs traktējums. Tādējādi tieši ar jūgendstilu sākās jauna, mūsdienu arhitektūras stilu sistēma. Jūgendstila vienīgā atšķirība no tā, ar ko šodienas arhitektūrā parasti saistās jēdziens „moderns”, bija lieliski saglabātā arhitektūras specifiski mākslinieciskā izpratne un spēja sakausēt nedalāmā kopumā daudzus vizuālo mākslu veidus.

Viens vienīgs priekšraksts vai recepte, kā izpildāma jūgendstila mākslinieciskā programma, nebija un arī nevarēja būt. Tāpēc šis stils ir ļoti daudzveidīgs – no piesātināti dekoratīvām kompozīcijām līdz atturīgiem un pavisam vienkāršiem darbiem. Vairākas jūgendstila celtnes jau ir tieši nākamā stila – funkcionālisma – formu valodas priekšvēstneši. Jūgendstila saknes sniedzas gan 19. gadsimta Anglijā populārajā „Mākslu un arodu” (*Arts and Crafts*) kustībā, gan atsevišķu tēlotājas mākslas meistarū daiļradē. Stila izplatību veicināja arī virkne publikāciju un citu teorētisku darbu, starp kuriem izceļas universālā flāmu arhitekta un mākslinieku Henrija van de Veldes (*Henry van de Velde*) raksti un grāmatas.

Dažādās zemēs un vietās jūgendstilam ir stipri atšķirīgi vaibsti. Tam var būt gan izteiktas vietējās iezīmes, gan spilgtas atšķirības katra atsevišķa arhitekta izpildījumā. Jūgendstila radošā metode deva iespēju izpausties katra meistara personīgajam radošajam rokrakstam.

Pati pirmā jūgendstila celtnē ir inženiera Tasela nams Briselē. Tas uzcelts 1893. gadā pēc arhitekta Viktora Hortas (*Victor Horta*) projekta. Šajā namā, tāpat kā arhitekta daudzos citos darbos, ir izvērsts, savstarpēji saplūdināts telpu kārtojums. Metāls un citi jauni materiāli lietoti vienlaikus konstruktīvā un dekoratīvā nolūkā, bet efektīgi jūgendstila rotājumi meistarīgi iekļauti gan celtnū fasāžu, gan iekštelpu arhitektūrā. V. Hortas kompozīcijas izceļas ar mīksti plastiskām, piesātinātām un mākslinieciski izteiksmīgām formām. Jūgendstila ornamentālajai paletei raksturīgo ieliekti-izliekto līniju arhitekts nosauca par „pātagas cirtieni”, kas, viņaprāt, atspoguļo laikmeta saspringto dabu.

Ārpus jūgendstila dzimtenes Briseles tikpat kā nav šī stila celtnū, kuras būtu uzceltas pirms 1898. gada, bet plašāka to celtniecība izvērās tikai 20. gadsimta sākumā. V. Hortas mākslai tuvā manierē strādāja franču jūgendstila celmlauzis Ektors Gimārs (*Hector Guimard*). Pazīstamākie viņa darbi ir daudzās Parīzes metro stacijas, kuras celtas tieši 19. un 20. gadsimta mijā. Hortas ietekme jūtama gan pazīstamās Nansī skolas meistarū lietišķi dekoratīvās mākslas darbos, gan daudzu arhitektū daiļradē visā Eiropā.

Ar savdabīgi skulpturālu veidolu izceļas kataloņu arhitekta Antoni Gaudi (*Antoni Gaudí*) dekoratīvi piesātinātās ēkas Barselonā. Nozīmīgs jūgendstila attīstības centrs ir Vīne. Turienes arhitektūras skolas galvenā persona bija Oto Vāgners (*Otto Wagner*). Tāpat kā O. Vāgnera celtās pilsētas dzelzceļa stacijas, emblemātisks jūgendstila piemineklis Vīnē ir „Secesiona” mākslinieku biedrības paviljons, kuru veidojis viņa audzēknis Jozefs Marija Olbrihs (*Joseph Maria Olbrich*). Olbriha radošās darbības ražīgākais posms pagāja Matildes augstienes mākslinieku kolonijā Darmštātē – pilsētā, kuru mūsdienās uzskata par Vācijas jūgendstila centru. Cita O. Vāgnera audzēkņa Jozefa Hofmaņa (*Josef Hoffmann*) darbi atšķiras ar racionāli lietišķu gludu plakņu estētiku. Vēl radikālāks bija austriešu arhitekts Ādolfs Loos (*Adolf Loos*), pasludinādams lozungu „Ornaments – noziegums”. Viens no pazīstamākajiem jūgendstila meistariem, kura darbos valda eleganta atturība un taisns leņķis, bet atsevišķi izsmalcināti un atturīgi ornamentālie elementi pakļauti spēcīgai plakņu un apjomu plastikai, ir nereti par modernisma pionieri dēvētais skotu arhitekts Čārlzs Renī Makintošs (*Charles Rennie Mackintosh*).

²⁵ **Burden, E.** *Illustrated Dictionary of Architectural Preservation*. New York, Chicago, San Francisco, Lisbon, London, Madrid, etc.: McGraw-Hill, 2004. P. 14 (Art Nouveau architecture).

Kopumā jūgendstils tā agrākajā attīstības fāzē pārsvarā bija ornamentāli piesātināts, arhitektonisko dekoru ēku fasādēs nereti izkārtojot vēl 19. gadsimta eklektismam tipiskajā vienmērīgi ritmizētajā kompozīcijā. Līdz ar to šīs ēkas iztālēm grūti atšķirt no iepriekšējā stila celtnēm. Šāda **eklektiski dekoratīva jūgendstila** piemēri atrodami visā Eiropā, taču vairāk – antīkās kultūras spēcīgāk caurstrāvotajās dienvidu zemēs. Taču tādā pašā manierē ir veidots, piemēram, Dramatiskais teātris Stokholmā, kurš celts no 1901. līdz 1908. gadam pēc arhitekta Fredrika Liljekvista (*Fredrik Lilljekvist*) projekta, vai Pilsētas nams Prāgā. Šajā ēkā, kas, iespējams, ir pati lielākā jūgendstila celtnē pasaulē, zem viena jumta atrodas koncertzāle, daudzi veikali, restorāni, izstāžu zāles un virkne citu sabiedrisko telpu.

Starp jūgendstila formālās izteiksmes dažādajiem novirzieniem viens no savdabīgākajiem un spilgtākajiem ir **nacionālais romantisms**. Tas bija vienas vai otras tautas mēģinājums savu nacionālo tīpatību iemūžināt arhitektūrā. Krievijā, piemēram, tas izpaudās 17. vai senāku gadsimtu sakrālās arhitektūras formu paraugu interpretācijās tā sauktā jaunkrievu stila (*неорусский стиль*) veidā, bet Vācijā – idealizēta vācu tradicionālās mājas tēla atveidojumos, kas ieguva „dzimtenes stila” (*Heimatsstil*) nosaukumu. Taču nacionālais romantisms visspēcīgāk uzplauka lielo impēriju nacionālajās nomalēs, kuras ekonomiskās un kultūras attīstības ziņā nereti pārspēja savas metropoles. Tādas, piemēram, bija Somija un Latvija Krievijā, Slovākija, Čehija un Slovēnija Austroungārijā un Katalonija Spānijā.

Ziemeļeiropas zemēs nacionālā romantisma celtnes ir it kā pirmatnīga spara un lietišķības apdvēstas. Tās atšķiras ar zināmu formu smagnējību, monumentālu cēlumu un stāviem jumtiem. Īpaša vērtība veltīta īstu, dabisku būvmateriālu lietojumam ēku ārējā apdarē. Ornamentālie rotājumi, ja tādi vispār ir, izmantoti visai atturīgi. Kā iedvesmas avoti kalpoja etnogrāfiski motīvi, tautas lietišķā māksla un tautas koka celtniecības paraugi. Nacionālā romantisma celtnēm raksturīgās logailas ar noslīpinātām augšdaļām asociējas ar lauku māju trapecveidīgajām jumtgalēm. Dažkārt šo jūgendstila novirzienu sauc par „ziemeļnieku stilu” vai „ziemeļu jūgendstilu”, un dažādi tā paveidi sastopami gan visās Skandināvijas zemēs, gan Sanktpēterburgā Krievijā. Šī stilistika pārsvarā jūtama arī nelielajā Norvēģijas pilsētiņā Olesundē (*Ålesund*). Tās centra apbūvi veido vienīgi jūgendstila ēkas, kuras uzcēla pēc tam, kad 1904. gada janvārī postošs ugunsgrēks pilsētas vietā bija atstājis pelniem piekaisītu tukšumu.

20. gadsimta pirmās desmitgades nogalē sāka izplatīties **stāniskais jūgendstils** – stilistisks novirziens, kurā ēku māksliniecisko veidolu nosaka uzsvērti vertikāli fasāžu kompozīcijas elementi. Tie ir spēcīgi artikulēti erkeri un reljefas, no pamatplaknes izvīzītas līzēnas vai cita profila joslas, kas paceļas vairāku stāvu augstumā. Ornamentālie rotājumi aizņem ailstarpes starpstāvu pārsegumu līmeņos, pilnīgi iekļaujoties fasāžu arhitektoniskajā pamatformā un vienlaikus izceļot kompozīcijas vertikālītāti. Vācijā šādā stilistikā tika uzcelta vesela virkne daudzstāvu tirdzniecības namu, tāpēc tur to dažkārt dēvēja par “Universālveikalu stilu” (*Waarenhausstil*).

Ap 1910. gadu iezīmējās noteikta pievēršanās klasisko formu valodai. Tas bija **neoklasicisms**, kas radās gan kā pretsvars jūgendstila dažkārt vēl nepārvarētajam pārmērīgajam dekoratīvismam, gan kā atspoguļojums zināmai tieksmei pēc reprezentatīvas monumentalitātes. Tāpēc neoklasicisms visbiežāk redzams daudzo tolaik celto banku namu vai arī citu reprezentabla rakstura sabiedrisko ēku arhitektūrā.

Jūgendstila periods pilsētībūvniecībā galvenokārt iezīmējās ar nākotnes urbāno vīziju meklējumiem un pievēršanos pilsētu apbūves sanitāri higiēniskās kvalitātes uzlabošanai. Daudzviet tika realizēta kompleksa kvartālu apbūve, veidojot plašus, apzaļumotus pagalmus, kuri nodrošināja pietiekami labu izgaismojumu, izsauļojumu un vēdināmību ēku iekštelpās. Pētījumi par veselīga izmitināšanas veidu noveda pie pirmajiem dārzu pilsētas jeb pilsētas-dārza idejas īstenojumiem. To īpaši veicināja angļu pilsētībūvnieka Ebanīzera Hovarda (*Ebeneser Howard*) darbība. 1898. gadā viņš publicēja grāmatu „Rīt dien: mierīgs ceļš uz reālu reformu” (*To-Morrow: a Peaceful Path to Real Reform*). Drīz vien, 1902. gadā ar nosaukumu „Rīt dienas dārzu pilsētas” (*Garden cities of to-morrow*), to izdeva atkārtoti. Par pirmo dārzu pilsētu uzskata Lečvortu (*Letchworth*), kuru sāka veidot 1903. gadā 51,5 km uz ziemeļiem no Londonas. Vēl agrāk – 1901. gadā – sāka veidot Mežaparku (toreiz to sauca par Ķeizarmežu) Rīgā.

Vairumā zemju jūgendstila attīstību pilnīgi pārtrauca Pirmais pasaules karš, taču, piemēram, Itālijā, Spānijā un Portugālē, atsevišķi tā uzdzirkstījumi vērojami vēl divdesmitajos gados. Tajā pat laikā gan Francijā, gan Itālijā joprojām parādījās arī ēkas, kuru arhitektūra faktiski ne ar ko neatšķīrās no 19. gadsimta nogales eklektisma.

Jūgendstils Latvijas arhitektūrā lielākoties saistās ar Rīgu, taču šī stila celtnes atrodamas gandrīz visās valsts lielākajās pilsētās un arī vienā otrā mazpilsētā vai pat lauku

vidē. Ievērojams jūgendstila arhitektūras mantojums ir Liepājā. Tomēr Rīgas arhitektūrā tam ir īpaša nozīme, jo tieši jūgendstila arhitektūra ir galvenā vērtība, kuras dēļ pilsētas vēsturiskais centrs, kas aizņem vairāk nekā 420 ha, 1997. gadā tika iekļauts UNESCO pasaules kultūras mantojuma sarakstā: „Ir vispāratzīts, ka Rīgā ir Eiropā augstvērtīgākā jūgendstila ēku koncentrācija.”²⁶

Jūgendstila uzplaukumu Rīgā nodrošināja pilsētas sprādzienvēidīgā attīstība 20. gadsimta sākumā. Nepieredzētā apjomā pieauga iedzīvotāju skaits un izmainījās arī to nacionālais sastāvs. Strauji auga latviešu īpatsvars. Šo procesu, kurš sākās jau 19. gadsimtā, tēlaini atspoguļojis Augusts Deglavs.²⁷ Ārkārtīgi rosīgā būvniecība līdz ar faktu, ka pēc 1904. gada Rīgā vairs neuzcēla nevienu eklektisma stila ēku, izskaidro neparasto jūgendstila celtnu sablīvējumu pilsētas centrā. Šī stila ēkas veido gandrīz trešo daļu no visas centra apbūves. Tādā koncentrācijā un arī mākslinieciskajā kvalitātē kā Rīgā jūgendstils nav nevienā citā pasaules pilsētā. Rīga ir īsta jūgendstila metropole.

Spēcīgs impulss jūgendstila attīstībai bija Rīgas 700 gadu jubilejas izstāde, kuru 1901. gada vasarā izveidoja Esplanādes laukumā. Tajā viss – sākot ar daudzo paviljonu arhitektūru un beidzot ar izstāžu stendiem un tajos izstādītajiem priekšmetiem – bija iespaidīgs jaunā stila formu spēles demonstrējums. Pazīstamais publicists un mākslas kritiķis Jānis Asars 1904. gadā atzīmēja: „... kas pa Rīgas ielām staigā vaļējām acīm, nevar palikt nemanījis tās lielās pārmaiņas, kādas pa beidzamiem gadiem notikušas viņas ārējā izskatā”, norādot, ka tās skāruša apgērbus, jauncelto namu fasādes, preces tirgotavu logos, mēbeles, tapetes, traukus, grāmatu vākus, plakātus utt., un piebilstot: “Šī garša, kura Rīgā tikusi pie vārda īpaši ar 1901. g. jubilejas izstādi, ir tiešām kas jauns.”²⁸ Turpat J. Asars precīzi noformulēja jūgendstila mākslinieciski radošo metodi: „... būve nav jākonstruē no ārienes uz iekšieni kā agrāk darīja, kad rūpējās tikai par impozantu fasādi, lai iekštelpu kārtība iznāktu kāda iznākdama, bet ir jākonstruē no iekšienes uz ārieni, jāierīko iekštelpas pilnīgi lietderīgas un daiļas, un to kārtībai tad jāpiemēro nama ārējais veids. Iekštelpām un nevis fasādei ir jābūt par izejas punktu nama konstrukcijai no īstā mākslas stāvokļa.”²⁹

Kaut arī attīstības agrākajā fāzē jūgendstilam vairāk bija raksturīgi dažādi, nereti pārbagāti dekoratīvie rotājumi, tomēr jau no pašiem pirmsākumiem šis stils kopumā bija skaidri racionāls, tas ir, saprātīgs, pat lietišķi atturīgs. Tāda, it īpaši salīdzinot ar vienu otru jūgendstila ekstravaganci, ir arī pati pirmā jūgendstila celtnē Rīgā – Īres nams ar veikaliem Audēju ielā 7 (1899, Alfrēds Ašenkampfs un Maksis Šervinskis). Ēka ir senākas celtnes kapitāla pārbūve, kurā pilnīgi izmainīta gan tās telpiskā uzbūve, gan ārējais izskats. Visai nozīmīgs ir ēkas tapšanas gada skaitlis, jo visā Eiropā nav daudz jūgendstila ēku, kuras uzceltas vēl 19. gadsimtā.

Ēkas fasādes rotā reljefas līnijas, aplī un augu stilizējumi jūgendstila ornamentālajai valodai raksturīgās formās, to visu eleganti iekļaujot ēkas arhitektoniskajā pamatformā. Tā ļauj skaidri nojaust, ka divos apakšējos stāvos ir veikali un biroji, bet augstāk – dzīvokļi. Fasāžu dalījumā vairs nav iepriekšējam vēsturiskajam stilam –

²⁶ ICOMOS News [International Council on Monuments and Sites]. 1997, December, Vol. 7, N° 3, p. 25.

²⁷ Deglavs, A. *Rīga*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951. 1136 lpp. Skat. arī: *Rīgas kultūrvidē 19. gadsimtā : A. Deglava romāns „Rīga”* [Latvijas Universitātes zinātniskie raksti]. Rīga: Pētergailis, 1999. 144 lpp.

²⁸ Asars, J. Mākslas amatniecība. *Kopoti raksti*. Rīga, 1910. 1. sēj., 3. burtn. 3. lpp.

²⁹ Turpat, 26. lpp.

eklektismam – raksturīgās vienmērīgās ritmikas. Sarežģītais logailu kārtojums atbilst ērtam iekštelpu izveidojumam un kopējam plānojumam. Ēkas apjomu plastiku izceļ neliels erkens. Dzegu balsta metāla konsoles. Augšējais stāvs veidots kā mansards, kuru apjož izteismīgas metāla margas. Tās veidotas izskatīgi, mērķtiecīgi un racionāli, pasargājot gājējus no iespējamām sniega vai ledus lavīnām. 20. gadsimta sešdesmito gadu beigās ēka pārbūvēta projektēšanas institūta vajadzībām, iznīcinot daudzus iekštelpu apdares elementus, taču fasādes ir restaurētas un saglabājušas autentisko veidolu.

Pat izteikti racionāli veidotas jūgendstila celtnu fasādes parasti tomēr rotā eleganti, formās izkopti un arhitektoniskajā pamatformā integrēti būvplastikas veidojumi. Šai ziņā raksturīgs piemērs ir viens no Rīgas jūgendstila arhitektūras šedevriem – Īres nams Smilšu ielā 2. Tas celts 1902. gadā pēc arhitekta Konstantīna Pēkšēna projekta. Strukturāli skaidrā fasāde ir neparasti krāsaina gan vārda tiešā, gan pārnēstā nozīmē. Tās apdarē izmantoti dažādi atšķirīgas tonalitātes materiāli, bet mākslinieciskā kompozīcija dzirkstī jūgendstila ornamentālo ciļņu un skulpturālo veidojumu tēlainā daudzveidībā. Fasādi rotā pāvs, pūces, vilku galvas, teiksmainu tēlu maskas un citi jūgendstila dekoratīvo formu simboli. Katra otrā un trešā stāva logailas apmale ir atšķirīga. Herma zem erkera tiek uzskatīta par skaistāko sievietes tēlu Rīgas jūgendstila būvplastikā. Plašie veikalu skatlogi pirmajā stāvā izveidoti 1909. gadā (arhitekts Pauls Mandelštams).

Rīga. Īres nams ar veikaliem Audēju ielā 7. 1899. A. Ašenkampfs, M. Šervinskis. Kopskats un fasādes fragments.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Smilšu ielā 7. 1902. K. Pēkšēns. Kopskats un fasādes fragments.

Izcils jūgendstila simboliskās tēlainības piemērs ir Īres nams Rīgā, Tallinas ielā 23. Ēku sāka celt 1901. gadā pēc arhitekta K. Pēkšēna projekta, saskaņā ar kuru tai bija paredzēta tradicionālā eklektisma stilā veidota, ar pilastriem, sandrikiem un citiem vēsturiskajiem arhitektoniskajiem elementiem vienmērīgi piesātināta fasāde. Būvdarbu gaitā Eižens Laube, toreiz vēl arhitektūras students, ēkas šauru fasādi, kurai katrā stāvā ir tikai trīs logi, pilnīgi pārveidoja. Kompozīcijas pamatā likts krāsu un virsmas faktūru kontrasts, izmantojot dažādus apdares materiālus – sarkano ķieģeli, gaišu un gludu vai tumšāku un rustotu apmetumu, metālu un tumši pelēku dabisko šiferi. Vidū izveidots erkens, bet augšējais stāvs iebūvēts mansarda jumtā. Meistarīgi līdzsvarotajā apjomu un laukumu spēlē iekļauti vairāki dekoratīvi ciļņi un skulpturāli veidojumi. Ēkas ieeja atgādina fantastiska nezvēra muti ar milzīgiem ilkņiem, kuri balsta erkeri. Ieejas portāla forma atgādina arī milzīgu atslēgas caurumu. Cilnī uz erkera starp stilizētiem ziediem pastaigājas putni, bet augstāk, cilnī uz zelmaņa attēlota lapotne ar putnu būri. Erkeri

vainago balkons, uz kura sānu parapetiem gozējas teiksmaini reptiļi. Skulpturālajās galvās dzegu galos, iespējams, portretēts pats E. Laube. Visi skulpturālie rotājumi veidoti būvtēlniecības firmā „Lotze & Stoll”. Sākotnēji fasādes apmestās virsmas bijušas gaiši zaļā, bet metāla elementi – tumši zaļā krāsā. Zaļā krāsa tolaik skaitījies ļoti moderna. Trīsdesmitajos gados E. Laubes vērtējums par šo ēku gan esot bijis stipri izmainījies – viņš to nosaucis par savu jaunības dienu kļūdu.

Tāpat kā Tallinas ielā 23 ieejas portāls atslēgas cauruma formā ir arī vienai no agrākajām jūgendstila celtnēm Rīgā – ģimes namam Vīlandes ielā 11 (1899, arhitekts H. R. Cirkvics). Šī ailas forma bija viens no jūgendstila modes elementiem. Ģimes namā Rīgā, Kalēju ielā 23 (1903, arhitekts Pauls Mandelštams) apkārt taisnstūrainas formas ailai tas atveidots kā cilnis zeltītas, starojošas saules veidā. Savukārt Rīgā, Teātra iela 9 (1903, arhitekti H. Šēls un F. Šefels) ēkas stūra daļas augšējā stāva loga augšpuse ieaudzināta krāsainām keramikas flīzēm iesegtā aplī, kuru apjož reljefa ornamenta loks. Vairāki šādi risinājumi – vai nu veidojot pašu ailu atslēgas cauruma formā, vai arī ailu ierāmējot ar reljefu apli – sastopami atsevišķās koka ēkās, piemēram, Rīgā, Kristapa ielā 2/4 (1904, A. Ašenkampfs), Bauskā, Kalna ielā 8 un Liepājā, Leona Paegles ielā 18 (abas – 20. gadsimta sākums). Blakus pēdējai ēkai Liepājā, Dzintaru ielā 18 (1903) atrodas trīsstāvu mūra ģimes nams, kuram atslēgas cauruma formu atgādina atvērums augšējā stāva lodžijas ārsienā.

Rīga. Ģimes nams ar veikaliem Tallinas ielā 23. 1902. K. Pēkšēns, E. Laube Kopskats un fasādes fragments.

Rīga. Ģimes nams Vīlandes ielā 11. 1899. H. R. Cirkvics. Fasādes fragments.

Rīga. Ģimes nams ar veikaliem Kalēju ielā 23. 1903. P. Mandelštams. Fasādes fragments.

Rīga. Ģimes nams ar veikaliem Teātra ielā 9. 1903. H. Šēls un F. Šefels. Fasādes fragments.

Rīga. Ģimes nams Kristapa ielā 2/4. 1904. A. Ašenkampfs. Fasādes fragments.

Bauska. Ģimes nams Kalna ielā 8. 20. gs. Sākums. Fasādes fragments.

Liepāja. Dzīvojamā ēka Leona Paegles ielā 18. 20. gs. sākums. Fasādes fragments.

Liepāja. Ģimes nams dzintaru ielā 18. 1903. Fasādes fragments.

Stilizēta atslēgas cauruma forma sastopama ne tikai jūgendstila celtnu durvju un logu ailās, bet arī dažnedažādos fasāžu arhitektoniskā un dekoratīvā noformējuma elementos. Ļoti izplatītas ir sieviešu masku kombinācijas ar apliem un līnijām. Rīgā var atrast simtiem šī motīva variāciju. Ļoti dažādi savās celtnēs, piemēram, Īres namos Brīvības ielā 110 (1902), Krišjāņa Barona iela 13/15 (1904), Matīsa ielā 43 (1905), Matīsa iela 44 (1907) u. c. tās apspēlējis arhitekts Jānis Alksnis. Pēdējās celtnēs šis motīvs jaušams nedaudz pastarpinātā veidā. Nereti tas kombinēts ar vēl vienu jūgendstila tipisko ornamentālo rotājumu – trim vai piecām lizēnām vai rievtekām, no kurām vidējā parasti ir garāka, bet dažkārt arī īsāka. Šis ornaments redzams, piemēram, Īres namu Rīgā, Brīvības ielā 105 (1904, Augusts Vīte), Brīvības ielā 141 (1903, P. Mandelštams), Strēlnieku ielā 6 (1902, K. Pēkšēns un Aleksandrs Vanags), Ģertrūdes ielā 10/12 (1902, H. Šēls un F. Šefels, tēlnieki Sigismunds Oto un Osvalds Vasils), Krišjāņa Valdemāra iela 20 (1907, Hermanis Hartmanis) u. c. ēku fasādēs.

Rīga. Īres nams Brīvības ielā 110. 1902. J. Alksnis. Fasādes fragments.

Rīga. Īres nams Krišjāņa Barona ielā 13/15. 1904. J. Alksnis. Fasādes fragments.

Rīga. Īres nams Eduarda Smiļģa ielā 10. 1904. J. Alksnis. Fasādes fragments.

Rīga. Īres nams Tallinas ielā 88. 1905. J. Alksnis. Fasādes fragments.

Rīga. Īres nams Matīsa ielā 44. 1907. J. Alksnis. Fasādes fragments.

Rīga. Īres nams Brīvības ielā 105. 1904. A. Vīte. Fasādes fragments.

Rīga. Īres nams Brīvības ielā 141. 1903. P. Mandelštams. Fasādes fragments.

Rīga. Īres nams Strēlnieku ielā 6. 1902. K. Pēkšēns un A. Vanags. Fasādes fragments.

Rīga. Īres nams Ģertrūdes ielā 10/12. 1902. H. Šēls un F. Šefels. Fasādes fragments.

Rīga. Īres nams Krišjāņa Valdemāra ielā 20. 1907. H. Hartmanis. Fasādes fragments.

Rīgas jūgendstila ēku fasādēs triju vai piecu vertikālo līniju saišķa ornaments parasti ir samērā grezns un lietots kombinācijā ar dažādiem skulpturāliem cilņiem vai citiem rotājumiem. Parasti vienkāršākā izpildījumā šo jūgendstila modes zīmi var redzēt arī Latvijas citās pilsētās, piemēram, Īres nama ar veikaliem Daugavpilī, Saules ielā 55 (20. gadsimta sākums), vasarnīcas Jūrmalā, Strēlnieku prospektā 55 (20. gadsimta

sākums), ģīres namu ar veikaliem Ventspilī, Pils ielā 30 (1905, arhitekts Rūdolfs Frišs), Kuģinieku ielā 2 (20. gadsimta sākums), Kuldīgas ielā 6 (20. gadsimta sākums) un Kuldīgas ielā 17 (1911, mūrniekmeistars E. Vitomskis), bankas ēkas Ventspilī, Kuldīgas ielā 3 (1910–1911), darījumu ēkas Ventspilī, Kuģinieku ielā 9 (20. gadsimta sākums), veikalu ēkas Ventspilī, Pils ielā 18 (1910, E. Vitomskis) u. c. celtņu fasāžu arhitektoniskajā apdarē. Šis ornaments gan kombinācijā ar reljefu vainagu, gan pavisam „plikā” veidā rotā arī Ventspils Latviešu biedrības nama Ventspilī, Maiznieku ielā 11 fasādi. Šī ēka celta 1911.–1912. gadā, iespējams, pēc mūrniekmeistara E. Baula projekta. 2009.–2010. gadā ēka atjaunota un paplašināta, iekārtojot tajā Jaunrades namu (arhitektes Anda Kursiša un Baiba Rutkovska).

Daugavpils. Ģīres nams ar veikaliem Saules ielā 55. 20. gs. sākums. Fasādes fragments.
 Jūrmala. Vasarnīca Strēlnieku prospektā 55. 20. gs. sākums. Fasādes fragments.
 Ventspils. Ģīres nams ar veikaliem Pils ielā 30. 1905. R. Frišs. Fasādes fragments.
 Ventspils. Ģīres nams ar veikaliem Kuģinieku ielā 2. 20. gs. sākums. Fasādes fragments.

Ventspils. Ģīres nams ar veikaliem Kuldīgas ielā 17. 1911. E. Vitomskis. Fasādes fragments.
 Ventspils. Bankas ēkas Kuldīgas ielā 3. 1910–1911.
 Ventspils. Darījumu ēka Kuģinieku ielā 9. 20. gadsimta sākums.
 Ventspils. Latviešu biedrības nams Maiznieku ielā 11. 1911–1912. E. Bauls (?). Fasādes fragments.

Atslēgas cauruma formas ailas un triju vai piecu lizēnu saišķi ir tikpat kā neiztrūkstošas detaļas gandrīz visās būvinženiera Mihaila Eizenšteina celtnēs Rīgā. To nav pārāk daudz, kāds nepilns ducis, toties dekoratīvās greznības ziņā to fasādes pārspēj jebkuru citu celtni. Eizenšteina veidotās fasādes burtiski mutuļo pārspīlēti bagātos dažādu neparastu dekoratīvo veidojumu ņudzekļos.

Divas M. Eizenšteina celtās ēkas atrodas Strēlnieku un Alberta ielas stūrī. Tā ir bijusī privātskola Strēlnieku ielā 4a (1905) un ģīres nams Alberta ielā 13 (1904). Skolas ēka Strēlnieku ielā 4a padomju laikā tika izmantota kā kopmītne. No 1993. līdz 1994. gadam tā pārveidota Rīgas Ekonomikas skolas vajadzībām, restaurējot fasādi, bet iznīcinot iekštelpu

apdari, no kuras saglabātas tikai atsevišķas detaļas. Gan šīs ēkas, gan stilistiski līdzīgā kaimiņu nama Alberta ielā 13, kas atrodas kvartāla stūrī, fasādes iztālēm daudz neatšķiras no 19. gadsimta eklektismā ierastajām, vienmērīgi sadrumstalotajām un piesātinātajām kompozīcijām un neizceļas ar īpašām novitātēm vai oriģinalitāti, kas ir tik raksturīga jūgendstilam kopumā. Taču tuvplānā šīs **eklektiski dekoratīvā jūgendstila** celtnes burtiski apžilbina ar rotājumu pārbagātību, kurā tradicionālo vēsturisko stilu formu kārtotību caurauž visdažādākajās kombinācijās savietoti jūgendstila motīvi.

Alberta ielā 13 abu fasāžu centrālos rizalitūs virs dzegas vaiņago skulpturāliem ciļņiem piesātināti vairākpakāpju zelmiņi, kas aizpildīti ar visdažādāko izteiksmju maskām, pūķiem, kartušām, taisnām un liektām līnijām, apliem un citām ģeometriskām figūrām. Centrālā maska ar starojošo diadēmu ir brīvības, saules vai uzvaras simbols. Elastīgi liekto līniju un formu salikumi kompozīcijas stūros atgādina lapu atspere. Acīmredzot ar to M. Eizenšteins atgādinājis par savu pamatprofesiju – viņš bija Vidzemes guberņas valdes Satiksmes ceļu nodaļas priekšnieks.

Starp daudzajiem būvplastikas elementiem fasāžu apdarē atspoguļojumu guvis arī Rīgas jūgendstilā īpaši izplatītais daiļuma simbola sievietes motīvs. Tas ir gan pilniskulptūrās virs atika dzegas, gan vairākās lielās un mazās maskās, gan krūšutēlos virs galvenās dzegas, gan glorificējoša patosa apdvestajā cilnī ēkas stūra vainagojumā, gan spārnotajās hermās virs ieejas portāla Alberta ielā. Dažos ciļņos sejas ir sapņaini aizdomājušās, citas valšķīgi smeļ, bet vēl citas šausmu kļiedzienā rokām satvērušas galvu. Virs divām milzīgām, kļiedzošām maskām ēkas Alberta ielas fasādē izveidoti apgāzta konusa formas, ciļņiem klāti apjomi, kas balsta erkerus atika stāvā. Kreisajā pusē cilnis ar sievietes tēlu simbolizē daiļumu vai paradīzi. Savukārt cilnī labajā pusē attēlots vīrietis ar zirga kājām. Tas simbolizē velnu vai elli. Arī viduslaiku kulta celtnu sižetiskajos ciļņos elle ir labajā pusē, jo Jēzus Kristus uz to norāda ar kreiso roku. Velns kopā ar sievietes - ganes cilni pa kreisi asociējas ar teiksmu par Panu un Sīringu.

Daudzveidīgajos ciļņos atveidots gan izplatītais jūgendstila krāšņuma simbols pāvs ar izplestu asti, gan bruņinieku galvas, gan ziedu un ģeometrisku formu kārtotībā ievītas jūgendstila liekti saspriegto līniju rakstam atbilstošas čūskas – uzmanības un viltības simbols. Tipiskā jūgendstila līniju rakstā veidotas arī balkonu metālā kaltās margas. Visa šī skulptūru bagātība, bija ilgi nekopta un nonākusi kritiskā stāvoklī. Jo padomju laikā ēkā atradās militāra iestāde. No 1999. līdz 2002. gadam ēka atjaunota un pārveidota Rīgas juridiskajās augstskolas vajadzībām. Ēkā atrodas arī citas iestādes.

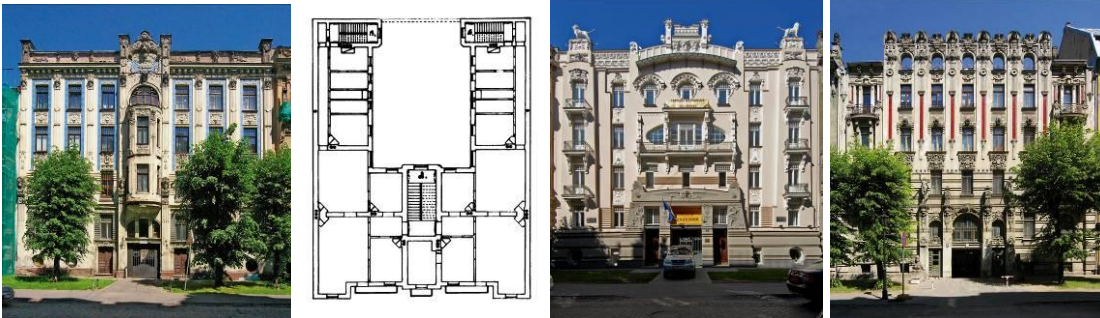

Rīga. Īres nams Alberta ielā 13 un skola Strēlnieku ielā 4a. 1905. M. Eizenšteins. Skats Strēlnieku ielā un Alberta ielas fasādes fragmenti.

Īsts jūgendstila ornamentāli dekoratīvo formu panoptiks ir piecu pēc M. Eizenšteina projektiem celto ģres namu virkne Alberta ielā 8 (1903), 4, 6 (abas 1904), 2 un 2a (abas 1906). Visām ēkām ir analogs plāns burta „U” konfigurācijā. Katrā stāvā simetriski izvietoti divi dzīvokļi. Gar ielas fasādi tajos izkārtotas greznākās dzīvojamās telpas, bet pagalma spārnos gar pretuguns mūriem paralēliem tumšiem gaitenīem – guļamistabas, labierīcības, „meitas istabas” un virtuves ar tiešu izeju no tām uz otrām, tā sauktajām melnajām kāpnēm, kas atrodas pagalma spārnu galos. Pagalmu fasādes visām ēkām ir kails, neapmests ķieģeļu mūris.

Lielākajai daļai šo ēku ielas fasāžu kompozīcija veidota eklektismam raksturīgā piesātinātā vienmērīgā ritmā. Ar oriģinālāku māksliniecisko kompozīciju izceļas ēka Alberta ielā 4. Vairākas logailas veidotas atslēgas cauruma vai burta „T” konfigurācijā. Aiz milzīgā ovālā loga trešajā stāvā atrodas divu atsevišķu dzīvokļu trīs atsevišķas telpas. Samērā grezna apdare ir arī kāpņu telpās un dzīvokļos. Visu dzīvokļu lielākajās zālēs ir reljefas griestu ieloces un ornamentālu ciņņu vinjetes, kas ierāmē griestu spoguļus. Vinjetēs lielākoties izmantotas jūgendstilam raksturīgās saspriesti liektās līnijas, stilizēti augi un maskas. Lielākajās telpās atrodas arī greznākās krāsni vai kamīni. Kopā tur ir 20 dažāda veida krāšņu.

Fasādei Alberta ielā 2a izveidots lieks stāvs, kas nepieciešams vienīgi dekoratīvo elementu izvietošanai. Šajā ēkā 1993. gadā restaurēti griestu un sienu gleznojumi ieejas hallē un kāpņu telpā. Sākot ar deviņdesmito gadu vidu, atsevišķās Alberta ielas ēkās veikti restaurācijas darbi.

Rīģa. ģres nams Alberta ielā 8. 1903. M. Eizenšteins.

Rīģa. ģres nams Alberta ielā 6. 1904. M. Eizenšteins. Augšēģo stāvu plāns.

Rīģa. ģres nams Alberta ielā 4. 1904. M. Eizenšteins.

Rīģa. ģres nams Alberta ielā 2a. 1906. M. Eizenšteins.

Rīģa. ģres nams Alberta ielā 4. 1904. M. Eizenšteins. Krāsns 4. stāvā, istaba 4. stāvā un ieeģas halle.

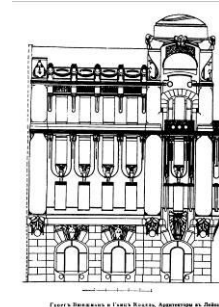
Rīģa. ģres nams Alberta ielā 2a. 1906. M. Eizenšteins. Ieeģas halle.

Rīģa. ģres nams Elizabetes ielā 10b. 1903. M. Eizenšteins. Ieeģas halle.

Divi M. Eizenšteina projektēti nami viens otram blakus atrodas Rīgā, Elizabetes ielā 10a un 10b (1903). Tie veido vienu no visatraktīvākajām eklektiski dekoratīvā jūgendstila celtņu grupām Rīgā.

Būvprojektu ēkai Elizabetes ielā 10a tipiskās eklektisma formās bija izstrādājis K. Pēkšēns. Jau būvdarbu laikā M. Eizenšteins tās fasādi ietērpa neparasti bagātīgā un krāšņā jūgendstila ornamentu rotā, bet augšējā stāvā izveidoja lielu, efektīgu ailu atslēgas cauruma formā. Tikpat bagāta ornamentālā būvplastika fasādes apdarē ir arī ēkai Elizabetes ielā 10b. Sevišķi izceļas masku, pāvu, skulpturālo galvu un ģeometrisku figūru kompozīcija fasādes vainagojumā, kā arī ar zilajām keramikas plātnītēm iesegtie fasādes laukumi augšējos stāvos. Šī fasāde projektēta, pārkopējot un nedaudz papildinot Leipčigas arhitektu Georga Vinšmaņa (*Georg Wünschmann*) un Hansa Kocela (*Hans Kozel*) fasādes skici, kas publicēta kādā „jaunā stila” fasāžu zīmējumu krājumā.³⁰ Ēkas fasāde un bagātīgi rotātā kāpņu telpa restaurēta 2000. gadā.

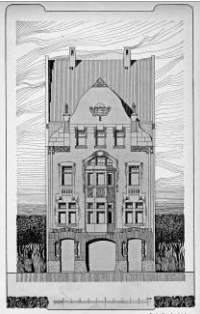
Dažādu ornamentu paraugu un ēku fasāžu abstraktu vīziju skiču publikācijas 20. gadsimta sākumā bija visai populāras un nereti tika arī praktiski izmantotas. Arī Daugavpilī ir šāds piemērs: Īres nama ar veikaliem Saules ielā 41 fasāde diezgan tieši atgādina skici, kas publicēta Leipčigas arhitekta Franca Roha (*Franz Roch*) izdotajā zīmējumu apkopojumā „Moderni fasāžu projekti : Jaunākā laika ievirzē veidotu fasāžu krājums.”³¹

Rīga. Īres nama Elizabetes ielā 10a. 1903. M. Eizenšteins.

Rīga. Īres nama Elizabetes ielā 10b. 1903. M. Eizenšteins. Kopskats un fasādes projekta zīmējums.

Īres nama fasādes skice. 1901. G. Vinšmanis un H. Kocels (Leipčiga).

Daugavpils. Īres nama ar veikaliem. Saules ielā 41. 20. gs. sākums.

Fasādes skice. 1904. F. Rohs (Leipčiga).

³⁰ Бродерсен, Г. *Архитектурные фасады в новом стиле*. Санктпетербург, 1902. Стр. 14.

³¹ Roch, F. *Moderne Fassadenentwürfe : Eine Sammlung von Fassaden in neuzeitlicher Richtung*. Leipzig, 1904, Tafel 1.

Eklektiski dekoratīvie jūgendstila darbi ilgu laiku bija savdabīgs jūgendstila simbols. Ar tiem tika identificēts viss stils, kurš jau tā radītāju paaudzes laikā izraisīja pret sevi vērstu skaļu kritiku. 20. gadsimta trīsdesmitajos gados jūgendstilu dēvēja par „mākslas norietu”, „mijkrēsli” un „dekadenci”. Gan atzīstot, ka „jūgendstils nolīdzināja ceļu modernai mākslai”, tā patiesā nozīme tomēr netika novērtēta: „Tas nevaldīja ilgi un nav arī atstājis Rīgā daudz pēdu. Tikai nožēlojamā Alberta iela ir visa tam kritusi par upuri.”³² Vēl vairāk, 20. gadsimta sākuma mantojums un tā laika arhitektu veikums palika tikpat kā nepamanīts: „...latviešu arhitekti atturējās aizrauties no Rietumos tanī laikā liesmojošā secesioniskā modernisma (tas ir, jūgendstila – *autora piezīme*), ko Rīgas Alberta ielā tik kupli iedēstīja civilais inženieris Eizenšteins.”³³ Tagad Alberta iela ir viena no tūristu apmeklētākajām vietām, taču tā nemaz nav raksturīga Rīgai un Rīgas jūgendstila arhitektūrai kopumā.

Jūgendstila uzplaukuma sākuma posmā jauno stilu dažkārt tomēr joprojām uztvēra vienīgi kā ēku dekoratīvā ietērpa nomainīgu, retrospektīvo eklektisma formu vietā liekot jaunus, citās vizuālajās mākslās tolaik jau izkoptos ornamentālos rotājumus, bet fasāžu apdarē saglabājot eklektismam raksturīgo piesātinātību un vienmērīgi ritmizēto kompozīciju. Vairākas šāda eklektiski dekoratīva jūgendstila celtnes – Īres nami ar veikaliem Rīgā, Tērbatas ielā 86 (1900), Ģertrūdes ielā 10/12 (1902), Smilšu ielā 8 (1902), Teātra ielā 9 (1903) un, iespējams, Nometņu ielā 45 (ap 1903) uzceltas pēc arhitektu Heiriha Šēla un Fridriha Šefela projektiem. Visu šo ēku fasāžu apdarē pārsvarā lietoti jaunmodīgie jūgendstila dekoratīvās izteiksmes līdzekļi – dažādas maskas, stilizēti augu motīvi, liekti saspriestas līnijas, ģeometriskas figūras utt.. Ģertrūdes ielā 10/12 un Smilšu ielā 8 bagātīgos skulpturālos rotājumus fasādēs veidojuši tēlnieki Sigismunds Oto un Osvalds Vasils, bet efektīgo apdari iekštelpās – M. Loce. Ieejas gaitenis ar izteiksmīgajām sievietu figūrām, kā arī ziedu gleznojumiem un ciļņiem Smilšu ielā 8 ir stila ornamentālo formu rotaļas meistardarbs. Analogi figurālie ciļņi ieejas gaitenī ir arī ēkā Brīvības ielā 110 (1902, J. Alksnis).

Rīga. Īres nami ar veikaliem Ģertrūdes ielā 10/12. 1902. H. Šēls un F. Šefels

Rīga. Īres nami ar veikaliem Nometņu ielā 45. Ap 1903. H. Šēls un F. Šefels (?)

Rīga. Īres nami ar veikaliem Smilšu ielā 8. 1902. H. Šēls un F. Šefels. Kopskats un ieejas gaitenis.

Rīga. Īres nami ar veikaliem Brīvības ielā 110. 1902. J. Alksnis. Ieejas gaitenis.

³² **Pirangs, H.** Arhitektoniskās stila formas Rīgas pilsētas ainavā. *Rīga kā Latvijas galvas pilsēta.*

Rīga: Rīgas pilsētas valde, 1932, 119. lpp.

³³ **Rutmanis, J.** Latviešu arhitektūra 19. un 20. gs. *Mākslas vēsture (V. Purvīša visp. red.).* Rīga: Grāmatu Draugs, 1934, 1. sēj., 255. lpp.

Eklektiski dekoratīvas jūgendstila celtnes atrodamas arī vairāku citu pazīstamu Rīgas arhitektūras meistarū – Konstantīna Pēkšēna, Jāņa Alkšņa, Kārļa Felsko u.c. – darbu klāstā. Tādi, piemēram, ir ģres nami ar veikaliem Rīgā, Brīvības ielā 105 (1904, Augusts Vīte) un Krišjāņa Barona ielā 13/15 (1904, J. Alksnis). Dažas šādas celtnes ir arī citviet Latvijā. Tādi, piemēram, ir ģres nami ar veikaliem Ventspilī, Pils ielā 30 (1905, R. Frišs) un Liepājā, Lielajā ielā 5 (1906, arhitekts Luiss Melvils). Liepājā šādā stilistikā veidotas arī vairākas publiskās ēkas – Pētertirgus Kuršu ielā 7/9 (1907–1909, L. Melvils un inženieris Georgs Malms), Meiteņu ģimnāzija Ausekļa ielā 9 (1907–1912, L. Melvils) un Krievijas Austrumāzijas kuģniecības kantoris Kūrmājas prospektā 2/4/6 (1908–1911). Arī šī ēka, kurā tagad izvietojušās tiesas iestādes, visticamāk, celta pēc L. Melvila projekta. Ēkā labi saglabājušies vairāki iekštelpu apdares elementi.

Rīga. Ģres nams ar veikaliem Brīvības ielā 105. 1904. A. Vīte.

Rīga. Ģres nams ar veikaliem Krišjāņa Barona ielā 13/15. 1904. J. Alksnis.

Liepāja. Meiteņu ģimnāzija Ausekļa ielā 9. 1907–1912. L. Melvils.

Liepāja. Krievijas Austrumāzijas kuģniecības kantoris Kūrmājas prospektā 2/4/6. 1908–1911. L. Melvils (?). Kopskats, kāpņu telpa un vējtveris.

Daudzās jo daudzās jūgendstila celtnēs ir dažādi apspēlēta un „moderni” interpretēta romantiskā Nīderlandes vai Vācijas renesanses zelmiņu, atsevišķos gadījumos arī barokālu zelmiņu forma. Parasti šādi zelmiņi vainago erkerus vai citas arhitektoniski uzsvērtas ēku daļas, veidojot izteiksmīgu siluetu. Šāda romantizēta jūgendstila formu valoda bija diezgan izplatīta Vācijā, kur renesansi uzskatīja tikpat kā par nacionālo stilu. Latvijas vēsturisko arhitektūru vienmēr pietiekami jūtami iespaidojusi Vācijas kultūra, turklāt 20. gadsimta sākumā daudzi vietējie vācbaltiešu arhitekti pēc Rīgas Politehniskā institūta absolvēšanas savas profesionālās prasmes papildināja Vācijā. Tas viss arī ir šīs **romantiski orientētās jūgendstila** formālās ievirzes cēlonis.

Viens no raksturīgākajiem romantizētu neorenesanses formu izmantošanas piemēriem un agrākajiem jūgendstila pieminekļiem Rīgā ir ģres nams ar veikaliem

Brīvības ielā 55 (1900, V. Neimanis, izmantojot Berlīnes arhitekta A. Gīzekes skices). Vairākiem zelmiņiem vainagotās nama fasādes rotātas ar vismaz 20 atšķirīgu formu maskām un citiem reljefiem ornamentiem. Padomju laikā ēkā atradās armijas štābs, un militāristu saimniekošanas laikā nodegušais stūra tornis nav atjaunots.

Formu valodā ar ēku Brīvības ielā 55 vienotu ansambli veido ielu krustojuma pretējā stūrī esošā ēka Brīvības ielā 68 (1903, Aleksandrs Šmēlings). Ēkas kāpņu margas un liftu durvis izgatavotas A. Bīblera (A. *Biebler*) metālkalumu fabrikā Rīgā. Abu ēku arhitektonisko veidolu nosaka arhitektonisko elementu plastika – apjomīgie erkeri un iepriekš tikpat kā neredzēts, sarežģīts logailu ritms. To noteicis iekštelpu izkārtojums un ērts, racionāls plānojums.

Romantizētās vācu renesanses formās veidoti zelmiņi vainago arī īres namu Rīgā, Krišjāņa Valdemāra ielā 23 (1903, H. Šēls un F. Šefels). Ēkas pērbūvē 2006. gadā (arhitekti A. Ģelzis un O. Salputra) iznīcināti vairāki iekštelpu apdares autentiskie elementi. Pastarpināta renesanses formu atskaņa jaušama īres nama Antonijas ielā 8 (1903, K. Pēkšēns) zelmiņī, kas paceļas virs vienkāršajā, bet elegantajā jūgendstila fasādē spēcīgi izvirzīta erķera. Zem tā atrodas ieeja, kuru akcentē spārnoti drakoni. Par puslīmeni nobīdītās logailas erķerā atspoguļo ēkas iekšējo telpisko struktūru: aiz šīm ailām atrodas kāpņu staplaukumiņi. Atturīgo skulpturālo rotājumu klāstā bez ieejas drakoniem ir arī dažādu citu dzīvu būtnu un augu motīvu stilizācijas. Zināmā mērā līdzīgi stilistiskie motīvi ir vēl vairākās pēc K. Pēkšēna projektiem celtās ēkās – Alberta ielā 12 (1903), Elizabetes ielā 13 (1904), Avotu ielā 1 (1904), Avotu ielā 44 (1904), Marijas ielā 6 (1904) un Noliktavas ielā 5 (1905), kā arī dažos J. Alkšņa darbos, piemēram, Brīvības ielā 76 (1909).

Rīga. Īres nams ar veikaliem Brīvības ielā 55. 1900. V. Neimanis.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Brīvības ielā 68. 1903. A. Šmēlings. Kopskats un kāpņu telpa.

Rīga. Īres nams Krišjāņa Valdemāra ielā 23. 1903. H. Šēls un F. Šefels.

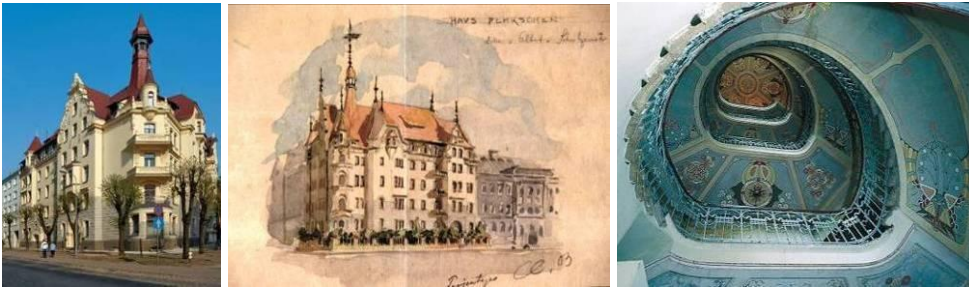
Rīga. Īres nams ar veikaliem Antonijas ielā 55. 1903. K. Pēkšēns.

Rīga. Īres nams Elizabetes ielā 13. 1904. K. Pēkšēns.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Avotu ielā 1. 1904. K. Pēkšēns.

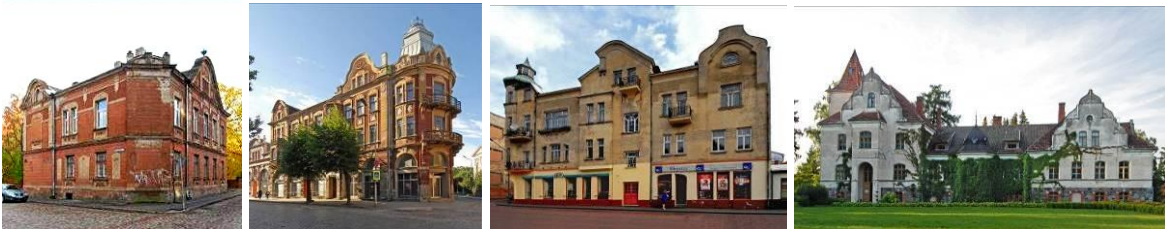
Rīga. Īres nams ar veikaliem Brīvības ielā 76. 1909. J. Alkšnis.

Īres nams Alberta ielā 12 piederēja projekta autoram arhitektam Konstantīnam Pēkšēnam. Projekta izstrādāšanā piedalījies arī Eižens Laube, kas, tad vēl būdams arhitektūras students, ir zīmējis ēkas perspektīvisko attēlu. Ēka izceļas ar ārkārtīgi spēcīgu apjomu plastiku un izteiksmīgu siluetu. Arhitektoniskajā pamatformā meistarīgi iekļautajos ornamentālajos cilņos stilizēti vietējās augu un dzīvnieku valsts motīvi – skujas, čiekuri, vāverītes. Efektīgajā vītņveida kāpņu telpā ornamentālie griestu gleznojumi restaurēti 20. gadsimta septiņdesmito gadu sākumā. Pirmajā stāvā līdz 1907. gadam bijis K. Pēkšēna dzīvoklis un darbnīca. Tagad šajā dzīvoklī iekārtots Rīgas jūgendstila muzejs. Piektajā stāvā atrodas gleznotāja Jaņa Rozentāla un rakstnieka Rūdolfa Blaumaņa memoriālais dzīvoklis – muzejs ar bēniņos izbūvētu mākslinieka darbnīcu. Ievērojamākais latviešu jūgendstila laika gleznotājs šeit dzīvojis un strādājis no 1904. līdz 1915. gadam.

Rīga. Īres nams Alberta ielā 12. 1903. K. Pēkšēns un E. Laube. Kopskats, projekta perspektīvas zīmējums (E. Laube) un kāpņu telpa.

Zināmas atskaņas no Rīgā samērā izplatītās jūgendstila romantiskās formālās ievirzes jaušamas arī Liepājas jūgendstila arhitektūrā. Vācu renesanses tipa zelminis rotā Īres namu Peldu ielā 38 (1902, M. T. Berči), taču visas fasādes raksturs ir tuvāks eklektismam. Toties skaidri jūtama jūgendstila izteiksme ir ar renesanses veida zelmiņiem vainagotajām ēkām Republikas ielā 17 (1912, inženieris A. Pilsētnieks) un Graudu ielā 44 (1908–1909, Čārlzs Karrs). Pēdējā izceļas ar ļoti bagātu arhitektonisko apdari, dekoratīvu piesātinātību un uzsvērti vertikāliem daļījumiem fasādes mākslinieciskajā kompozīcijā. Šai stilistikai zināmā mērā līdzīga noskaņa ir arī Īres namam ar veikaliem Ventspilī, Kārļa ielā 2 (1909, E. Bauls), kau arī šī ēka ir pilnīgi „tīra” jūgendstila piemērs. Romantizēta vācu renesanses estētika, kas pasniegta jūgendstila „mērcē”, atspoguļojas arī atsevišķu muižu piļu arhitektūrā, piemēram, Mēru muižas pilī Bilskas pagastā (1907).

Liepāja. Īres nams Republikas ielā 17. 1912. A. Pilsētnieks.

Liepāja. Vilhelma Rēdera (*Wilhelm Raeder*) nams Graudu ielā 44. 1908–1909. Č. Karrs.

Ventspils. Īres nams ar veikaliem Kārļa ielā 2. Īres nams ar veikaliem. 1909. E. Bauls.

Bilskas pagasts. Mēru muižas pils. 1907.

Ap 1907. gadu jūgendstila celtnēs romantiskās atskaņas pieklusa, bet jaunceltņu fasādēs aizvien noteiktāk iezīmējās uzsvērti stateniski daļījumi un kompozīcijas vertikāla augšuptrauksme. Ap 1910. gadu šāds **stateniskais jūgendstils** jau bija viens no visizplatītākajiem formālajiem strāvojumiem. Rīgā šīs stilistikas celtnes veido vairāk nekā trešdaļu no visa pilsētas daudzveidīgā jūgendstila mantojuma, bet šādas celtnes ir arī Liepājā, Ventspilī, Cēsīs, Jelgavā un pa kādai vēl citur.

Viens no agrākajiem stateniskā jūgendstila formu valodas piemēriem daudzstāvu īres namu arhitektūrā ir ēka Rīgā, Lāčplēša ielā 18 (1906, Jānis Alksnis). Fasāde samērā bagātīgi rotāta izsmalcinātiem ornamentāliem ciļņiem. Efektīgos zeltiņus vainago izteiksmīgas figurālas kompozīcijas ar Rīgas 20. gadsimta sākuma arhitektūrā visai izplatītu motīvu – sievietes un vīrieša pāri, kurš simbolizē ģimeni, darbu, gudrību vai kādu citu nozīmīgu vērtību.

Stateniskā jūgendstila maniere ir tikpat kā J. Alkšņa daiļrades simbols. Viens no izcilākajiem šīs stilistikas paraugiem ir īres nams Stabu ielā 19 (1908), kura īpašnieks bija pats ēkas arhitekts J. Alksnis. Nama fasāde izceļas ar precīzu kompozīcijas struktūru, elegantām proporcijām un ornamentālo ciļņu izkoptu grafisko zīmējumu. 1987. gadā ēka pilnīgi izdega. Tā atjaunota no 1997. līdz 1999. gadam, saglabājot sākotnējo telpisko struktūru ar vidējā spārna pārsegumu nobīdi par puslīmeni attiecībā pret ielas un dziļāko pagalma spārnu, kas ļauj racionāli izmantot kāpņu telpas. Ielas spārna kreisajā galā izveidota jauna caurbrauktuve, kuras apdarē precīzi atkārtotas autentiskās labā gala caurbrauktuves mākslinieciskās apdares formas. Vienīgie elementi, kas ļauj uzskatāmi nolasīt šo formu izcelsmes laiku, ir gadaskaitļi uz kokgriezuma kartušām, kas rotā caurbrauktuju vārtus: labajā pusē uz kartušas ir ēkas būvdarbu nobeiguma gadaskaitlis 1909, bet kreisajā – 1999. Ēkai Stabu ielā 19 arhitektoniski visai līdzīgs ir īres nams Lāčplēša ielā 35. Tā pasūtītāja namīpašnieka K. Galviņa vēlme it kā esot bijusi tikt pie tādas pat skaistas ēkas, kāda bija J. Alksnim.

Rīga. Īres nams Lāčplēša ielā 18. 1906. J. Alksnis.

Rīga. Īres nams Stabu ielā 19. 1908. J. Alksnis.

Rīga. Īres nams Lāčplēša ielā 35. 1909. J. Alksnis.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Ģertrūdes ielā 34. 1911. J. Alksnis.

Rīgas centrā un tuvākajā tā apkārtnē atrodas vēl vairākas pēc J. Alkšņa projektiem celtas stateniskā jūgendstila ēkas – Antonijas ielā 24 un 26 (1913), Krišjāņa Barona ielā 26 (1910) un 36 (1911), Blaumaņa ielā 3 un 5 (1911), Brīvības ielā 57, 76 (1909) un 129 (1910), Aleksandra Čaka ielā 32 (1909) un 58 (1910), Dzirnāvu ielā 68 (1910) un 70

(1912), Ģertrūdes ielā 9 (1912), 30 (1909) un 34 (1911), Krāsotāju ielā 32 (1913), Krišjāņa Barona ielā 36 (1911), Lāčplēša ielā 1 (1909), 29 (1911) un 52/54 (1912), Marijas ielā 15 (1910) un 18 (1908), Matīsa ielā 27 (1911), Miera ielā 10 (1911), 17 (1911) un 19 (1909), Skolas ielā 6 un 28 (1910), Stabu ielā 61 (1913), Tērbatas ielā 37 (1911) un 50 (1912) u. c.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Krišjāņa Barona ielā 26. 1910. J. Alksnis.
 Rīga. Īres nams ar veikaliem Marijas ielā 15. 1910. J. Alksnis.
 Rīga. Īres nams ar veikaliem Aleksandra Čaka ielā 32. 1909. J. Alksnis.
 Rīga. Īres nams ar veikaliem Krāsotāju ielā 32. 1913. J. Alksnis.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Miera ielā 17. 1911. J. Alksnis.
 Rīga. Īres nams Skolas ielā 28. 1910. J. Alksnis.
 Rīga. Īres nams ar veikaliem Brīvības ielā 129. 1910. J. Alksnis.
 Rīga. Īres nams ar veikaliem Krišjāņa Barona ielā 36. 1911. J. Alksnis.

Samērā agrs izsmalcināta stateniskā jūgendstila piemērs ir arī īres nams Rīgā, Baznīcas ielā 5 (1907, F. Šefels). Fasādes apdarē eleganti izkopta ornamentālā būvplastika precīzi iekļauta arhitektoniskajā pamatformā. Dekoratīvie ciļņi pilnīgi aizņem ailstarpes starpstāvu pārsegumu līmeņos. Kāpņu telpas logos un caurbrauktuves vārtu linetē ir tipiskā jūgendstila manierē veidotas vitrāžas. Fasādes centrālajā daļā, tāpat kā erkerā Antonijas ielā 8, logailas nobīdītas par puslīmeni. Tas atbilst iekšējai telpiskajai struktūrai: aiz šiem logiem atrodas kāpņu starplaukumiņi. Rīgas centra apbūvē kāpņu novietojums ielas pusē lietots samērā reti.

Rīga. Īres nams Baznīcas ielā 5. 1907. F. Šefels. Kopskats, vitrāža virs caurbrauktuves un vitrāžas kāpņu telpā.

Viens no izcilākajiem Rīgas stateniskā jūgendstila pieminekļiem ir bijušais Rīgas tirgotāju savstarpējās kredītbiedrības bankas nams Tērbatas ielā 14 (1909, K. Pēkšēns un A. Mēdlinģers). Fasāžu arhitektoniskā apdare izpildīta augstvērtīgos materiālos – tās apšūtas ar pelēku un melnu granītu, kas ievests no Somijas un Zviedrijas. Daļa ornamentālo ciļņu sākotnēji bijuši zeltīti. Iekštelpās cēlkoka sienu apdares paneļi daļēji iznīcināti sešdesmitajos gados. Kāpņutelpas logus rotā tipiskā jūgendstila grafiskajā manierē veidotas vitrāžas. To autors ir gleznotājs un stikla mākslinieks Kārlis Brencēns. Vitrāžas simbolizē izglītību, transportu, tirdzniecību, jūrniecību u.c. tēmas, bet vitrāžā starp pirmo un otro stāvu ir latviešu atmodas kustības ievadītāja, tautsaimnieka un publicista Krišjāņa Valdemāra portrets ar aicinājumu „Latvji, braucat jūriņā, zeltu krājat pūriņā”. Bankas seifa telpas, kura atrodas otrajā stāvā, durvis rotā izteismīgiem jūgendstila burtiem veidots autentisks uzraksts „Tērauda istaba”. Ēkas pārbūvē 2009. gadā (arhitekts M. Ģelzis) iznīcinātas lifta durvis un citi iekštelpu apdares autentiskie elementi.

Rīga. Bankas nams ar veikaliem Tērbatas ielā 14. 1909. K. Pēkšēns un A. Mēdlinģers. Kopskats, vitrāžas kāpņu telpā un seifa durvis.

Rīgas centrā vietām ir veselas stateniskā jūgendstila celtņu grupas, kuras pilnīgi nosaka apkārtējās pilsētvides tēlu. Tādas vietas ir, piemēram, Kaļķu ielā 22 (1912–1913, P. Mandelštams) un 24 (1913–1917, H. Tīmers un M. Deibners) (312. attēls), Antonijas ielā 18 (1910, E. Pole), 20 (1911, N. Nords), 22 (1913, E. Pole), 24 un 26 (1913, J. Alksnis), Brīvības ielā starp Ģertrūdes un Stabu ielām, Ģertrūdes ielā 30 (1909, J. Alksnis), 32 (1910, E. Laube) un 34 (1911, J. Alksnis) u. c. Impozanta stateniskā jūgendstila celtņu grupa atrodas pie Brīvības un Miera ielas krustojuma. Blakus šajā stilistikā veidotajam īres namam ar veikaliem Brīvības ielā 83 (1913, arhitekts Ē. fon Betihers) pilsētvidē īpaši labi pamanāms ir kaimiņu nams Brīvības ielā 85 (1912). Tas ir viens no arhitekta E. Laubes meistardarbiem – ar gotikas tēlu asociatīva, bet absolūti novatoriska arhitektūra. Acīmredzot tā nav nejaušība, jo tieši gotika bija vēsturiskais arhitektūras stils, kurā celtnes konstrukcija lielā mērā noteica tās māksliniecisko veidolu. Šis princips pilnīgi atbilst jūgendstila radošajai metodei. Ēka izceļas ar izteismīgu siluetu un elegantiem ornamentāliem akcentiem ļoti reljefajā fasādes apdarē. Tajā pašā 1912. gadā pēc E. Laubes projekta celts arī stilistiski līdzīgais Tirgotāju un amatnieku savstarpējās kredītbiedrības bankas nams Brīvības ielā 33. Celtnes fasādes augšējos stāvos ir apdarinātas ar tumšu apmetumu, bet apakšējos apšūtas ar melnu pulētu labradorītu. Ēkas spārns Dzirnavu ielā ir zemāks par stūra daļu. Tas tika veidots atbilstoši Rīgas būvnoteikumu prasībām: lielākais atļautais augstums līdz ēkas dzegai bija 70 pēdas jeb 21,3 m, bet ne vairāk kā piegulošās ielas platums. Stūra ēkām platākajai ielai atbilstoši

fasādes augstumu drīkstēja saglabāt arī šaurākajā ielā līdz attālumam no stūra, kas nepārsniedz dubultu šaurākās ielas platumu.

Brīvības un Miera ielas krustojumā atrodas vēl viena no iespaidīgākajām stāteniskā jūgendstila celtnēm Rīgā – Īres nams ar veikaliem Brīvības ielā 88. Diženā ēka aizņem divus zemesgabalus, apjožot plašu iekšējo pagalmu, kas bija paredzēts kā tirdzniecības pasāža. Ar ielas telpu to saista divas varenas vārtu telpas, kas gleznaini novietotas uz pagalma diagonāles. Ēkas būvvēsture sākas 1910. gadā ar tās īpašnieka J. Ozoliņa izsludināto projektu konkursu. Tajā augstāko godalgu ieguva arhitektu K. Pēkšēna un E. Poles priekšlikums. Šī priekšlikuma idejas tajā pašā gadā arhitekts J. Alksnis detalizēja būvprojektā, pēc kura ēka arī tika uzcelta. Ēkas dzelzsbetona konstrukciju aprēķinus veicis būvinženieris V. Keldišs.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Brīvības ielā 85. 1912. E. Laube.

Rīga. Bankas nams ar veikaliem Brīvības ielā 33. 1912. E. Laube.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Brīvības ielā 88. K. Pēkšēns, E. Pole, J. Alksnis.

Cik daudzveidīgs ir jūgendstils kopumā, tik daudzveidīgas ir arī stāteniskā jūgendstila celtnes – pat viena un tā paša arhitekta daiļradē. Bez jau minēto meistaruru pienesuma vesela virkne šīs stilistikas celtnu Rīgā tapusi pēc arhitektu Rūdolfā Donberga, Paula Mandelštama, Artūra Mēdlingera, Edgara Frīzendorfa u.c. projektiem.

Starp R. Donberga darbiem izceļas krāšņie nami Lāčplēša ielā 61 (1909) un Ģertrūdes ielā 60 (1908), kuru fasādes piesātinātas ar būvtēlnieciskiem rotājumiem, kā arī majestātiskās ēkas Aleksandra Čaka ielā 33 (1910), Matīsa ielā 31 (1910) un Blaumaņa ielā 34 (1915). Pēc E. Frīzendorfa projektiem Rīga uzcelti kādi divi duči ēku, bet starp tām viena no elegantākajām ir Vidzemes guberņas Lauksaimnieku savstarpējās palīdzības biedrības biroju nams Vaļņu ielā 2 (1911). Ēkas spēcīgi artikulēto stāteniskā jūgendstila fasāžu kompozīcijā iekļauti atturīgi, bet visai izteiksmīgi būvplastikas elementi. Īpaši izceļas tumšā granītā tērptais ieejas portāls ar tēlnieka A. Folca veidotajiem skulpturālajiem cilņiem. Tagad ēkā atrodas Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija. Stilistiski ļoti daudzveidīgajā P. Mandelštama daiļradē stātenisko jūgendstilu pārstāv Īres nami ar veikaliem Dzirnāvu ielā 132 (1912), Kaļķu ielā 14 (1907, apakšstāvi pārveidoti 1922. gadā pēc P. Mandelštama projekta), Marijas ielā 2 (1911), Lāčplēša ielā 7 (1907) u. c., Žīdu biedrības un kluba nams Skolas ielā 6 (1914; sākotnējo projektu izstrādājis E. fon Trompovskis), vairāki daudzstāvu tirdzniecības nami Vecrīgā, tostarp Audēju ielā 2 (1910) un Šķūņu ielā 4 (1911), biroju ēka Kaļķu ielā 22 (1913–1913) un citas celtnes. Biroju ēkā Kaļķu ielā 22 tāpat kā piecstāvu tirdzniecības namā Grēcinieku

ielā 8 (1911) divos augšējos stāvos bija īres dzīvokļi. Iespaidīgākās starp A. Medlingera projektētajām celtnēm stateniskā jūgendstila manierē ir īres nami Dzirnnavu ielā 31 (1912), Elizabetes ielā 45/47 (1913) un Ziemeļu banka Smilšu ielā 3 (1910, kopā ar H. Zeiberlihu).

Rīga. Īres nams ar veikaliem Aleksandra Čaka ielā 33. 1910. R. Donbergs

Rīga. Īres nams ar veikaliem Lāčplēša ielā 61. 1909. R. Donbergs

Rīga. Biroju nams ar veikaliem Vaļņu ielā 2. 1911. E. Frizendorfs.

Rīga. Īres nams Lāčplēša ielā 7. 1907. P. Mandelštams.

Rīga. Žīdu biedrības un kluba nams Skolas ielā 6. 1914. P. Mandelštams.

Rīga. Tirdzniecības nams Šķūņu ielā 4. 1911.. P. Mandelštams

Rīga. Biroju nams Kaļķu ielā 22. 1913–1913. P. Mandelštams.

Kara postījumu un cilvēku neizpratnes dēļ zudušas daudzas dokumentārās liecības par jaunāko laiku celtnu arhitektiem Latvijas citās apdzīvotajās vietās. Salīdzinoši ievērojami vairāk nekā Rīgā bojā gājušas arī jūgendstila celtnes, taču pietiekami daudz ir arī saglabāties. Īpaši bagāts jūgendstila mantojums ir Liepājā, un vairākām turienes stateniskā jūgendstila celtnēm zināmi arī datējumi un autori.

Viena no iespaidīgākajiem jūgendstila namiem Liepājā ir par Zilo brīnumu iesauktais, būvuzņēmējam Kļepeņinam piederējušais sešstāvu īres nams Baznīcas ielā 18 (1913). Īres nama (tagad Liepājas 10. vidusskolas sākumskola) Rožu ielā 8/10 fasādes apdarē lietots dažādu faktūru apmetuma un uzsvērti vertikālu, ar sarkanajiem ķieģeļiem iesegtu joslu kārtojums. Tikpat spēcīga arhitektonisko apdares elementu artikulācija ir īres namiem Graudu ielā 28 un Krišjāņa Barona ielā 8, kas būvēti ap to pašu laiku, fasādēm. Kanoniski stateniskā jūgendstila formu valodas paraugi ir īres nami Pasta ielā 1, Avotu ielā 11, Uliha ielā 68 un 66, Pasta ielā 24, Klaipēdas ielā 6 (visi celti ap 1910. gadu), Kuršu ielā 32 (1914), Tirgoņu ielā 22 (1911–1912) un daudzi citi, kā arī viesnīca ar veikaliem un kinoteātri “Astorija” Graudu ielā 27 (1912–1913). Vairākas šai stilistikai tuvas ēkas

uzceltas pēc arhitekta Maksa Teodora Berči projektiem, piemēram, Graudu ielā 36/38 (1912–1913), Kuršu ielā 1 (1910) un Kuršu ielā 17 (1908). Netālu atrodas Īres nams Kuršu ielā 21 (1910), kas arī celts pēc M. T. Berči projekta. Tā kāpņu telpā saglabājušies unikāli sienu un griestu gleznojumi tipiskā jūgendstila izteiksmē, kas patapināta no slavenā čehu gleznotāja Alfonsa Muhas darbiem. Izteismīgo ēkas Kuršu ielā 17 zelmiņa izveidojumu arhitekts atkārtojis dzīvojamā un veikalu nama Kuldīgā, Baznīcas ielā 11 (1909) fasādē.

Liepāja. Īres nams Baznīcas ielā 18. 1913.

Liepāja. Īres nams Rožu ielā 8/10. Ap 1910.

Liepāja. Īres nams Graudu ielā 28. Ap 1910.

Liepāja. Īres nams Krišjāņa Barona ielā 8. Ap 1910.

Liepāja. Īres nams ar veikaliem Pasta ielā 1. Ap 1910.

Liepāja. Viesnīca ar veikaliem un kinoteātri "Astorija" Graudu ielā 27. 1912–1913.

Liepāja. Īres nams Avotu ielā 11. Ap 1910.

Liepāja. Īres nami Uliha ielā 68 un 66. Ap 1910.

Liepāja. Īres nams ar veikaliem Graudu ielā 36/38. 1912–1913. M. T. Berči.

Liepāja. Īres nams ar veikaliem Kuršu ielā 1. 1910. M. T. Berči.

Liepāja. Īres nams Kuršu ielā 17. 1908. M. T. Berči.

Kuldīga. Dzīvojamais un veikalu nams Baznīcas ielā 11. 1909–1910. M. T. Berči.

Liepāja. Īres nams Kuršu ielā 21. 1910. M. T. Berči. Kopskats un kāpņu telpa 1., 2. un 3. stāvā.

Atsevišķas stateniskā jūgendstila celtnes lielpilsētnieciskas apbūves veidolu apkārtējai pilsētvidei piešķir vairākās mazākās pilsētās. Tādi ir Īres nami ar veikaliem Cēsīs, Krišjāņa Valdemāra ielā 3 (20. gadsimta sākums) un Rīgas ielā 20 (1913), kā arī Ventspilī, Kuldīgas ielā 15 (1910, mūrniekmeistars E. Bauls), un 17 (1911, mūrniekmeistars E. Vitomskis) un Pils ielā 48 (1911, būvinženieris Rūdolfs Frišs). Jeldavā pirms Otrā pasaules kara viena no skaistākajām jūgendstila celtnēm bija Jelgavas latviešu biedrības nams Katoļu ielā (1909). Tas bija celts, domājams, pēc arhitekta Paula Epples projekta. Pēc kara tā paliekas līdz ar daudziem citiem arhitektūras pieminekļiem tika iznīcināts. Saglabājušās tikai dažas ēkas – 20. gadsimta sākumā celtie Īres nami Akadēmijas ielā 22 un 28, Zemgales prospektā 5 u.c.

Cēsīs. Īres nams ar veikaliem Krišjāņa Valdemāra ielā 3. 20. gadsimta sākums.

Cēsīs. Īres nams ar veikaliem Rīgas ielā 20. 1913.

Ventspils. Īres nami ar veikaliem Kuldīgas ielā 15 (1910, E. Bauls) un 17 (1911, E. Vitomskis).

Ventspils. Īres nams ar veikaliem Pils ielā 48. 1911. R. Frišs.

Jelgava. Latviešu biedrības nams Katoļu ielā. 1909. P. Epple (?). (Sena pastkartīte; ēka nav saglabājusies.)

Jelgava. Īres nams Akadēmijas ielā 28. 20. gs. sākums.

Jelgava. Īres nams ar veikaliem Akadēmijas ielā 22. 20. gs. sākums.

Jelgava. Īres nams Zemgales prospektā 5. 20. gs. sākums.

Jūgendstils, kaut nedaudz, tomēr skāra arī lauku vidi. Izcils šī stila paraugs ir Lūznavas (Dlužņevas) muižas kungu nams (1905–1908³⁴; pēc citām ziņām būvdarbi pabeigti 1911. gadā, kas, šķiet ticamāk³⁵). Uzskata, ka to cēlis savā laikā pazīstamais tiltu būves inženieris un mākslu mecenāts Staņislavs Kerbedzs, kaut gan viņš aizsaulē aizgājis jau 19. gadsimta beigās. Pils tapšana galvenokārt saistāma ar Kerbedza atraitnes Jevgēnijas Kerbedzas vārdu. Celtnes arhitektūrā atsevišķi vēsturisku formu motīvi sausti viengabalainā jūgendstila materiālu lietojuma, telpveides paņēmieni un mākslinieciskās kompozīcijas izteiksmē. Savukārt pēc 1904. gada no plēstiem laukakmeņiem celtajā Jaunannas muižas medību pilī jūgendstila dinamiskais apjomu salikums un stateniskais arhitektonisko elementu veidols ieguvis pārliecinošu pilnskaņu. Tagad šo celtni pazīst ar nosaukumu „Mežtekas”, un to apsaimnieko Latvijas Valsts mežu dienests.

Lūznavas muižas pils. 1905–1911.
Jaunanna. Medību pils „Mežtekas”. 20. gs. sākums.

Samērā īsu laika sprīdi – tikai no 1905. līdz 1911. gadam – Latvijas arhitektūrā spoži uzliesmoja, tomēr drīz vien arī nodzisa viena no visspilgtākajām parādībām ne tikai jūgendstila, bet, iespējams, pat visa 20. gadsimta arhitektūrā – **nacionālais romantisms**. Tas bija latviešu arhitektu mēģinājums radīt savu nacionālo būvmākslu, izmantojot tautas koka celtniecības formveides paņēmienus, kā arī tradicionālās lietišķās mākslas darinājumu izteiksmē sakņotus motīvus. Zināms impulss nacionālā romantisma attīstībai Rīgā bija tālaika Somijas arhitektūra, taču galvenais iemesls bija straujais latviešu kultūras uzplaukums un latviskās pašapziņas pieaugums.

Arhitekts E. Laube 1908. gadā publicēja savdabīgu nacionālā stila manifestu: „Katrai tautai arvien ir savas tradīcijas, zināms formu krājums, kas pamazītēm pārgājis no vienas paaudzes uz otru, saskaņā ar viņas temperamentu un daiļuma sajūtu. Šis faktors ir arī viens no tiem, kas rada stila īpatnību.”³⁶ Latviešiem jābūt latviskam stilam, un E. Laube radīja modeli, kā to iegūt: „Pateicoties mūsu senlaiku lietu krājumiem, mums, latviešiem ir dota iespēja nogremdēties mūsu senču garā, un, jo vairāk mēs to darīsim, jo vairāk vecais gars atjaunosies iekš mums un atjaunos, spēcīgākā veidā pārņems katru no mums un visu mūsu dzīvi, mūsu darbus. Tad arī mūsu būves izrādīs raksturu, kas būs pilnīgi patstāvīgs, latvisks.” Tajā pat laikā arhitekts brīdināja: „.. būtu tomēr nepareizi, ja mēs noslēgtos pret visiem svešiem un vēsturiskiem iespajdiem, pret visu ārzemniecisko. Mūsu uzdevums ir

³⁴ **Bruģis, D.** *Historisma pils Latvijā*. Rīga: Sorosa fonds - Latvija, 1996, 193. lpp.

³⁵ Lūznavas muižas pils – pamatskola (Antoņina Soboļevska un Marija Gudele) [tiešsaiste]. *Skolas Latvijas muižās un pilīs* [sakatīts 31.12.2011.]. <http://www.liis.lv/skolas/pilis/luznava/1pils.html>

³⁶ **Laube, E.** Par būvniecības stilu. *Zalktis*, 1908, N° 4, 147. lpp.

visu redzēto patstāvīgi pārstrādāt un pie savas ražošanas vispirmā kārtā noklausīties balsis, kuras pauž mūsu latviskā sajūta un kuras mums čukst lēni laika gars.”³⁷ Īpaša vērtība rakstā veltīta arī celtnu konstruktīvās uzbūves un apdares jautājumiem, uzsverot nepieciešamību lietot tikai īstus, dabiskus būvmateriālus. E. Laube norādīja: „.. puci (tas ir, apmetumu – *autora piezīme*) līdz šim lietoja kā akmeņa imitāciju. .. tā, dabiski, jāapstrādā kā laukums.”³⁸ Jau 1904. gadā literatūras un mākslas kritiķis Jānis Asars rakstīja, ka mākslai jāattīstās atbilstoši laika garam un dzīves apstākļiem, un, cik „svabadi tad mūsu māksla varēs attīstīties, piemērodamās latviešu dzīves prasībām, tās apmierināt, tik tā būs īsta māksla, un cik tā šai ziņā būs īsta māksla, tik tā ar savu dabīgu nepieciešamību būs latviska.”³⁹

Pirmās nacionālā romantisma celtnes parādījās Rīgā 1905. gadā. tie ir Īres nami Lāčplēša ielā 4 (K. Pēkšēns), Aleksandra Čaka ielā 26 un Tērbatas ielā 15/17 (abas K. Pēkšēns un E. Laube). M. Kļaviņas Īres nama Aleksandra Čaka ielā 26 fasādi grezno uzraksts „Mans nams – mana pils” (pazīstamā angļu sakāmvārda “My Home is My Castle” tulkojums latviešu valodā) un daži atturīgi etnogrāfisku motīvu rotājumi. Nacionālā romantisma formu valodai ļoti raksturīgas ir logailas ar noslīpinātajām augšdaļām.

Skola Tērbatas ielā 15/17 ir viens no Rīgas 20. gadsimta sākuma arhitektūras simboliem. To cēlis dzejnieks, jurists un izglītības darbinieks Atis Ķeniņš. Ēkai ir izteiksmīgs siluets un dažādu dabisko būvmateriālu variējumos veidota arhitektoniskā apdare. Te lietoti šūnakmeņi, kas pēc pasūtītāja ieceres savākti no Staburaga atlūzām, sarkanie ķieģeļi, dažādu faktūru apmetumi un zaļu keramikas flīzīšu ielikumi. Ekspresīvās konsoles fasādes augšdaļā fiksē skolas zāles pārseguma kopņu galus.

Rīga. Īres nams Lāčplēša ielā 4. 1905. K. Pēkšēns.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Aleksandra Čaka ielā 26. 1905. K. Pēkšēns un E. Laube.

Rīga. A. Ķeniņa skola Tērbatas ielā 15/17. 1905. K. Pēkšēns un E. Laube. Kopskats un skolas zāle (20. gs. sākuma fotogrāfija).

Viens no E. Laubes nacionālā romantisma meistardarbiem ir Īres nams Rīgā, Alberta ielā 11 (1908). Ēkas atturīgi cēlajā, bet efektīgi artikulētajā fasādes apdarē uzskatāmi īstenotas arhitekta teorētiskās atziņas. Aparē izmantots dažādu faktūru apmetums, šūnakmens, koks un citi dabīgie materiāli. Apmetuma tumši pelēkā tonalitāte ir vispārakksturīga nacionālā romantisma celtnēm. Saules motīvs erkeru rotājumā izveidots

³⁷ Laube, E. Op. cit.

³⁸ Laube, E. Op. cit., 146. lpp.

³⁹ Asars J. Mākslas amatniecība // Asars J. Kopoti raksti. – Rīga, 1910. – 1. sēj., 3. burtn. – 39. lpp.

no kapara sloksnītēm uz dabīgā Tīringenes šīfera plātnīšu ieseguma fona. Ieejas portālu rotā daži atturīgi etnogrāfiskas izcelsmes ornamentī. Tie pārveidoti vispārinātos noapaļoti plastisku jūgendstila formu rakstos atbilstoši E. Laubes personīgajam radošajam rokrakstam, Ēkas fasādes kompozīcijas shēmu E. Laube atkārtojis arī īres namā Aleksandra Čaka ielā 83/85.

Impozanta nacionālā romantisma ēku grupa atrodas Rīgā, Brīvības ielā starp Lāčplēša un Ģertrūdes ielu. Īres nams ar veikaliem Brīvības ielā 47 (1908, E. Laube) ir, liekas, vispazīstamākā šīs stilistikas celtnē. Tā piederēja juristam Andrejam Krastkalnam, kurš vēlāk kļuva par Rīgas pilsētas galvu. Ēkai ir dinamiska apjomu kompozīcija ar vairākiem rizalitiem, dažādos augstumos kārtotiem erkeriem, stāvām, uzsvērtām jumtu plaknēm, augstiem zelmiņiem un konusveidīgu stūra vainagojumu. Brīvības ielas zelminī atveidots koka frontons, kas atgādina tautas koka celtniecības formveides paņēmienus. Lāčplēša ielas zelmiņa augšējo daļu klāj ornamentāls reljefs, kura grafiskajā rakstā brīvi stilizēti etnogrāfiska rakstura motīvi. Līdzīgi ciļņi simetriski līdzsvarotā kompozīcijā aizpilda vairākas abu fasāžu ailstarpas.

Ielu krustojuma pretējā stūrī, Brīvības ielā 58 paceļas atturīgi solīdais teātra darbinieka un grāmatirgotāja J. Brigadera īres nams ar veikaliem (1906, Aleksandrs Vanags). Nama tumši pelēko fasāžu apdare izceļas ar reljefām materiālu faktūrām. Zem dzegas ēku apjož plata zigzagveidīga skujiņas tipa latviešu etnogrāfiska ornamenta frīze. Etnogrāfisku rakstu motīvi rotā arī ieejas portālu. Līdzīgā izteiksmē veidoti ieejas portāli ir arī vairākām citām A. Vanaga projektētajām ēkām, piemēram, Bruņinieku ielā 115 (1909), Krišjāņa Barona ielā 30 (1907), Aleksandra Čaka ielā 55 (1910) un 64 (1909) u.c.

Turpat netālu – Brīvības ielā 37 (1909) un 62 (1909) – atrodas vēl divas nacionālā romantisma ēkas, kuras projektējis E. Laube. Pēdējā ēkā divus pirmā stāva pilastrus vainago ķieģeļu virsmā iecirsti ciļņi, kas veidoti uzspēlēti naiviskā manierē. Tie simbolizē arhitektūru un tēlniecību.

Rīga. Īres nams Alberta ielā 11. 1908. E. Laube.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Aleksandra Čaka ielā 83/85. 1909. E. Laube.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Brīvības ielā 47. 1908. E. Laube.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Brīvības ielā 58. 1906. A. Vanags.

Viens no lielākajiem un iespaidīgākajiem nacionālā romantisma apbūves ansambļiem Rīgā ir īres nami Krišjāņa Valdemāra ielā 67 (1909, E. Laube), 69, 70 un 71 (1909–1910, A. Vanags). Ēka Krišjāņa Valdemāra ielā 67 izceļas ar efektīgu stūra torni un elegantām etnogrāfisku ornamentu stilizācijām dekoratīvajos ciļņos. Savukārt pārējo trīs ēku fasāžu apdarē etnogrāfiskie motīvi atveidoti nepastarpināti. Granītā izcirstajam

balstam ieejas portālā Krišjāņa Valdemāra ielā 69 ir tautas koka celtniecībā izplatītu stabu forma. Tā sauktais „Romanova bazārs” – ģres namu ansamblis Rīgā, Lāčplēša ielā 70, 70a un 70b, Avotu ielā 20 un 22 un Ernesta Birznieka-Upīša ielā 29 (1909, E. Laube) – asociējas ar idealizētu senlatviešu pils tēlu. Šķietami askētisko fasāžu apdarē izmantoti daudzveidīgi ornamentāli ciļņi – atšķirīgi katrā atsevišķajā ēkā. Ekspresīvi kubiskajā būvmasu kārtojumā jau iezīmējas tā vienkāršā apjomu izteiksme, kas vēlāk, divdesmito gadu nogalē izplatījās līdz ar funkcionālisma attīstību. Ļoti līdzīgās formās E. Laube tajā pat gadā izveidojis arī ģres namu ar veikaliem Ģertrūdes ielā 23. Vēlreiz šīs formas interpretētas ģres namā ar veikaliem Aleksandra Čaka ielā 67/69 (1912, arhitekts Ernests Pole).

Rīga. Ģres nami ar veikaliem Krišjāņa Valdemāra ielā 67 (1909, E. Laube) un 69, 70 un 71 (1909–1910, A. Vanags).

Rīga. Ģres nami ar veikaliem Lāčplēša ielā 70, 70a un 70b. 1909. E. Laube.

Rīga. Ģres nams ar veikaliem Ģertrūdes ielā 23. 1909. E. Laube.

Rīga. Ģres nams ar veikaliem Aleksandra Čaka ielā 67/69. 1912. E. Pole.

Nacionālais romantisms gandrīz nedalīti valdīja arhitekta A. Vanaga daiļradē. Viņa darbi atpazīstami ar vispārinātu solīdi smagnēju izteiksmi un parasti atturīgiem, bet tiešiem etnogrāfisko ornamentu atveidojumiem ēku fasādēs. Viņa celtnes ir visā Latvijā un pat ārpus tās, taču ievērojamākie darbi ir vairāki desmiti daudzstāvu ģres namu ar veikaliem Rīgā, tostarp Alauksta ielā 7 (1907), Aleksandra Čaka ielā 30 (1911), 55 (1910), 64 (1909), 70 (1909) un 82/84 (1911), Avotu ielā 3 (1907) un 5 (1907), Brīvības ielā 158 (1907), Bruņinieku ielā 115 (1909), Ernesta Birznieka-Upīša ielā 18 (1911), Ganību dambī 3 (1908), Ģertrūdes ielā 26 (1908), Krišjāņa Barona ielā 30 (1907), 37 (1911) un 62 (1909), Lāčplēša ielā 42 (1909) un 112 (1911), Strēlnieku ielā 11 (1910), u. c. Vairākās ēkās, piemēram, Krišjāņa Barona ielā 64 (1911), Aleksandra Čaka ielā 30 (1911), Blaumaņa ielā 31 (1911) un Bruņinieku ielā 73b (1911) izmantoti drukni balsti, kuru formas izcelsme meklējama ne tikai tautas koka celtniecībā, bet arī senās Ēģiptes arhitektūrā. Acīmredzot tiem bija noteikta simboliska jēga. To monumentālajos un izteiksmes stabilitātē nesatricināmos tēlos bija iekodēta sava veida „klusās pretestības” ideja, kas pauda nācijas pašcieņu, kā arī paš aizsargāšanās un pašsaglabāšanās apliecinājumu. Apstākļos, kad daudzas lietas, ko nevarēja paust atklāti, līdz sabiedriskajai apziņai bija jānovada ar citiem, pastarpinātiem izteiksmes līdzekļiem. Viens no tiem bija māksla, tostarp arhitektūra. Tāpēc tā nav sagādīšanās, ka nacionālā romantisma uzplaukums sakrita ar Krievijas centrālās valdības reakciju un pastiprinātu rusifikācijas politiku, kas sekoja 1905. gada revolūcijas notikumiem.

Ķekava. Doles tautas nams. 1911. A. Vanags.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Blaumaņa ielā 31. 1911. A. Vanags.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Krišjāņa Barona ielā 64. 1911. A. Vanags.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Aleksandra Čaka ielā 70. 1909. A. Vanags.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Lāčplēša ielā 42. 1909. A. Vanags.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Krišjāņa Barona ielā 30. 1907. A. Vanags.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Strēlnieku ielā 11. 1910. A. Vanags.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Brīvības ielā 158. 1907. A. Vanags.

Atšķirīgā manierē, aktīvi lietojot dažādu neparastu formu, faktūru un krāsu salikumu pretnostatījumus, strādāja arhitekts Augusts Malvess. Interesantākie viņa darbi nacionālā romantisma garā ir Īres nami Rīgā, Alūksnes ielā 10 (1910), Katrīnas dambī 20 (1909), Stabu ielā 99 (1909) un Krišjāņa Valdemāra ielā 18 (1910). Tiem līdzīgs mākslinieciskais veidols ir arī Īres namiem Ģertrūdes ielā 46 (1908) un Brīvības ielā 192 (1907). Abas šīs ēkas celtas pēc K. Pēkšēna parakstītiem būvprojektiem, bet, ņemot vērā, ka tajā laikā viņa būvbirojā, tāpat kā iepriekš E. Laube, A. Vanags un daudzi citi tolaik jaunie arhitekti, strādāja arī A. Malvess, var diezgan droši teikt, ka abu ēku fasāžu arhitektūrā īstenotas tieši viņa radošās idejas. Pēc A. Malvesa projektiem tapušas celtnes nacionālā romantisma vai tam tuvā izteiksmē sastopamas arī ārpus Rīgas. Viņa darbi, piemēram, ir Annas lauksaimniecības biedrības nams Alūksnē, Lielajā ezera ielā 4 (1912), Lauksaimniecības biedrības nams Smiltēnē (1909; ēka nav saglabājusies), Raunas Lauksaimniecības biedrības nams Raunā, Rīgas ielā 1 (1909), Plauciņa nams Cēsīs, Raunas ielā 10 (1910) u. c.

Rīga. Īres nami ar veikaliem Krišjāņa Valdemāra ielā 18. 1910. A. Malvess.

Rīga. Īres nami ar veikaliem Katrīnas dambī 20. 1909. A. Malvess.

Rīga. Īres nami ar veikaliem Ģertrūdes ielā 46. 1908. K. Pēkšēns un A. Malvess.

Rīga. Īres nami ar veikaliem Brīvības ielā 192. 1907. K. Pēkšēns un A. Malvess.

Alūksne. Annas lauksaimniecības biedrības nams Lielajā ezera ielā 4. 1912. A. Malvess.

Rauna. Lauksaimniecības biedrības nams Rīgas ielā 1. 1909. A. Malvess.

Cēsis. Īres nams ar veikaliem Raunas ielā 10. 1910. A. Malvess.

Nacionālā romantisma formu valoda atspoguļojās arī vietējo vācbaltiešu arhitektu darbos. Iespējams, ka kāds no viņiem ir izprojektējis spilgtāko šīs stilistikas paraugu ārpus Rīgas – Īres namu ar veikaliem Liepājā, Lielajā ielā 4 (1909). Starp Liepājas jūgendstila piemēriem nacionālā romantisma stilistikai raksturīgā dinamiskā un uzsvērti asimetriskā būvapjomu plastika ir arī Īres namiem Raiņa ielā 1 (1910, M. T. Berči) un Republikas ielā 28 (20. gadsimta sākums).

Liepāja. Īres nams ar veikaliem Lielajā ielā 4. 1909.

Liepāja. Īres nams ar veikaliem Raiņa ielā 1. 1910. M. T. Berči.

Liepāja. Īres nams Republikas ielā 28. 20. gs. sākums.

Ievērojamākie latviešu nacionālā romantisma darbi nelatviešu izpildījumā ir Rīgā. Tādi, piemēram, ir Īres nami Ģertrūdes ielā 38 (1907) un 63 (1910, abi – A. Šmēlings), Nometņu ielā 47 (1909, V. Bokslafs), Skolas ielā 10 (1909, V. Ressler) un 12a (1908, E. Bušs), Pilsētas lombards (tagad Latvijas Valsts vēsture arhīvs) Slokas ielā 16 (1908,

V. Ressler; ēka paplašināta 1937., I. Blankenburgs) u. c. Izcils nacionālā romantisma arhitektūras piemineklis ir Krusta baznīca Rīgā, Ropažu ielā 120 (1909, V. Bokslafs un E. Frīzendorfs). Savukārt Dubultu baznīcas (1907–1909, V. Bokslafs un E. Frīzendorfs) kopumā atturīgajā arhitektūrā atspoguļojas gandrīz visu jūgendstila racionālistisko ieviržu formu valoda. No jūgendstila nacionālā romantisma versijas tālu nav arī daudzas 20. gadsimta sākumā celtās neliela mēroga sabiedriskās ēkas un viengimenes vai dvīņu mājas, kuru autori lielākoties bija vācbaltieši un kuru arhitektūra diezgan tieši atspoguļo vācu „dzimtenes stila” (*Heimatstil*) izteiksmi. Šādas celtnes, piemēram, ir jahtklubs Rīgā, Balasta dambī 1 (1898, V. Neimanis) un virkne nelielu dzīvojamo ēku Mežaparkā. Viena no pirmajām tur tika uzcelta viengimenes māja Sudrabu Edžus ielā 1 (1902, F. Šefels). Tām līdzīgas ir arī viengimenes ēkas Liepājā, Liepu ielā 27 (1913, Berlīnes arhitekts Gustavs Jēnike), Cēsīs, Palasta ielā 11. 1911. V. Ressler, H. Johansons u. c.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Ģertrūdes ielā 38. 1907. A. Šmēlings.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Ģertrūdes ielā 63. 1910. A. Šmēlings.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Nometņu ielā 47. 1909. V. Bokslafs.

Rīga. Īres nams Skolas ielā 10. 1909. V. Ressler.

Rīga. Krusta baznīca Ropažu ielā 120. 1909. V. Bokslafs un E. Frīzendorfs.

Jūrmala. Dubultu baznīca. 1907–1909. V. Bokslafs un E. Frīzendorfs.

Rīga. Pilsētas lombards Slokas ielā 16. 1908. V. Ressler.

Rīga. Jahtklubs Balasta dambī 1. 1898. V. Neimanis.

Rīga. Viengimenes māja Sudrabu Edžus ielā 1. 1902. F. Šefels.

Liepāja. Viengimenes māja Liepu ielā 27. 1913. G. Jēnike.

Cēsīs. Viengimenes māja Palasta ielā 11. 1911. V. Ressler un H. Johansons.

It kā lēni un negribīgi jūgendstils ieviesās koka ēku arhitektūrā. Šajās ēkās retums ir jūgendstila liekti saspriegto līniju rotājumi, kas ne visai ērti padodas kokmateriāla apstrādes īpatnībām. Stila formu izteiksmi lielākoties nosaka dēļu apšuvuma rakstura variācijas vai arī balkonu margu un zelmiņu dekoratīvi aizpildījumi ar ažūriem kokgriezumiem. Tādi ir raksturīgi Alpu zemju tradicionālajā arhitektūrā, tāpēc ēku, kuru apdarē izmantots šāds paņēmieni, stilistikas apzīmēšanai dažkārt lieto terminu „Šveices vasarnīcu stils”. Raksturīgi tā piemēri ir virkne koka dzīvojamo ēku, kuras celtas pēc arhitekta J. Alksņa projektiem, piemēram, Rīgā, Brīvības gatvē 203 (1909) un Balasta dambī 38/40 (1907), kā arī Bangerta kundzes nams (tagad Kuldīgas Novada muzejs) Kuldīgā, Pils ielā 5 (20. gadsimta sākums, P. M. Berči vai M. T. Berči). Jūrmalā šādas ēkas veido pilsētvides tēlu. Jūgendstila šedevri starp koka ēkām ir īres nami Rīgā, Ropažu ielā 15 (1911, J. Alksnis), Liepājas ielā 7 (1908, E. Laube), Zvejnieku ielā 5a (1909, E. Laube; ēka atjaunota 2005. gadā pēc Zaigas Gailes, Ivetas Cibules un Ingmāra Atava projekta), kā arī pirts Lubānas ielā 1/3 (1911, N. Jakovļevs). Šo ēku fasāžu precīzo arhitektonisko veidolu caurauž bagātīgs ģeometriskā estētikā sakņotu filigrānu būvplastisko detaļu klāsts. Veselā virknē jūgendstila koka ēku Liepājā stila telpiskās formveides principi atspoguļojas spēcīgi izvirzītos, plānā trapecveidīgos erkeros, piemēram, Apšu ielā 9, Bāriņu ielā 29a, Dīķa ielā 5, Jūrmalas ielā 4, Krišjāņa Valdemāra ielā 17 un 51, Rīgas ielā 21, Toma ielā 60, 69 un 71 u. c.

Rīga. Īres nams Balasta dambī 38/40. 1907. J. Alksnis.

Rīga. Īres nams Brīvības gatvē 203. 1909. J. Alksnis.

Kuldīga. Dzīvojamā ēka Pils ielā 5. 20. gadsimta sākums. P. M. Berči vai M. T. Berči.

Rīga. Īres nams Ropažu ielā 15. 1911. J. Alksnis.

Rīga. Īres nams Zvejnieku ielā 5a. 1909. E. Laube.

Rīga. Īres nams Liepājas ielā 7. 1908. E. Laube.

Rīga. Dzīvojamā ēka un pirts Lubānas ielā 1/3. 1911. N. Jakovļevs.

Liepāja. Īres nams Krišjāņa Valdemāra ielā 51. 20. gadsimta sākums.

Jūgendstila formālajā daudzveidībā savrupa vieta ir virknei sabiedrisko ēku, kuras 20. gadsimta sākumā uzcēla pēc Rīgas pilsētas arhitekta Reinholda Šmēlinga projektiem. Tās izceļas ar fasāžu apdari, kurā mijkārtotas sarkano apdares ķieģeļu virsmas ar gaiša apmetuma laukumiem. Šī savdabīgi romantiskā stilistika tolaik bija diezgan izplatīta teritorijā, kas aptver visu Baltijas jūru. Formu valodas saknes tai sniedzas viduslaiku

būvmākslā, dažkārt tā nebija tālu no neogotikas, taču kopumā tā bija pilnīgi laikmetīga arhitektūra bez tiešiem vēsturiskiem prototipiem. Šo celtnu apjomu kārtojums parasti atspoguļo iekšējo telpisko uzbūvi, bet fasāžu apdarē parasti tikpat kā nav nekādu ornamentāli dekoratīvu elementu. Tāpēc šis „sarkani-baltais stils” patiesībā ir viens no daudzajiem jūgendstila formālajiem paveidiem. Šajā manierē pēc R. Šmēlinga projektiem uzceltas trīspadsmit skolas Rīgā, tostarp Augusta Deglava ielā 3 (1908), Raņķa dambī 1, Telts ielā 2a, Zeļļu ielā 4 (visas 1910–1911), Baltajā ielā 10 (1910–1911, paplašināta 1937. gadā pēc arhitekta Jāņa Rengarta projekta), Gaujas ielā 23 (1911–1912, paplašināta 1926. gadā pēc arhitekta Jāņa Gaiļa projekta) un Kalnciema ielā 118 (1912–1913), kā arī ugunsdzēsēju depo Hanzas ielā 5 (1909), Pilsētas I slimnīcas komplekss Pilsoņu ielā 13 (1908–1914), Āgenskalna tirgus Nometņu ielā 64 (1911; būvdarbi pabeigti pēc Pirmā pasaules kara), pilsētas kanalizācijas sistēmas sūkņu stacija Eksporta ielā 2b (1908) un citas celtnes. Viens no retiem šīs stilistikas piemēriem ārpus Rīgas ir īres nama Liepājā, Tirgoņu ielā 22 staļļi, kuru fasāde pavērsta uz Katoļu ielu.

Rīga. Pilsētas pamatskola Augusta Deglava ielā 3. 1908. R. Šmēlings.

Rīga. Pilsētas pamatskola Telts ielā 2a. 1910–1911. R. Šmēlings.

Rīga. Pilsētas pamatskola Baltajā ielā 10. 1910–1911. R. Šmēlings.

Rīga. Pilsētas pamatskola Raņķa dambī 1. 1910–1911. R. Šmēlings.

Rīga. Pilsētas pamatskola Krimuldas ielā 2a. 1910–1911. R. Šmēlings.

Rīga. Pilsētas pamatskola Zeļļu ielā 4. 1910–1911. R. Šmēlings.

Rīga. Pilsētas pamatskola Gaujas ielā 23. 1910–1911. R. Šmēlings.

Rīga. Pilsētas pamatskola Kalnciema ielā 118. 1912–1913. R. Šmēlings.

Rīga. Pilsētas pamatskola Patversmes ielā 20. 1912–1913. R. Šmēlings.

Rīga. Pilsētas pamatskola Šarlotes ielā 8. 1912–1913. R. Šmēlings.

Rīga. Pilsētas pamatskola Hāmaņa ielā 2a. 1912–1914. R. Šmēlings.

Rīga. Pilsētas pamatskola Slāvu ielā 12. 1912–1913. R. Šmēlings.

Rīga. Ugunsdzēsēju depo Hanzas ielā 5. 1909. R. Šmēlings.

Rīga. Āgenskalna tirgus. 1911. R. Šmēlings.

Liepāja. Stallis Tirgoņu ielā 22 (fasāde Katolu ielā). 20. gs. sākums.

20. gadsimta sākums bija laiks, kad mode arhitektūrā mainījās tik strauji kā nekad agrāk, un arī jūgendstilam drīz vien radās zināma opozīcija retrospektīvā **neoklasicisma** veidā. Klasisko formu valoda, kurā parasti saskata nepārejošas un mūžīgas vērtības, tiešā vai pastarpinātā veidā ir bijusi apritē visā jauno laiku stilu sistēmā, ieskaitot eklektismu, taču ap 1910. gadu tā kļuva īpaši populāra kā apzināts pretmets jūgendstilam. Tiesa, Latvijā nav daudz ortodoksālu neoklasicisma paraugu. Biežāk klasisko formu arsenāla elementi kā savdabīga nodeva mirkļa modei ieausti pēc jūgendstila māksliniecišķajiem principiem veidotu ēku fasāžu apdarē.

Lielum lielākā daļa neoklasicisma paraugu koncentrēta Rīgā. Viens no agrākajiem šīs ievirzes darbiem ir Rīgas Latviešu biedrības nams Merķeļa ielā 13 (1909, E. Laube un E. Pole), ko uzcēla iepriekšējās, 1869. gadā pēc J. F. Baumaņa projekta uzceltās, bet 1908. gadā pilnīgi izdegušās ēkas vietā. Ēkai ir klasisks pulēta granīta jonisku kolonnu ieejas portiks un augsts trīsstūra zelminis, kura augšējā daļā zem neliela ovāla loga izveidots klasisks festons. Fasādes augšdaļu rotā gleznotāja Jaņa Rozentāla veidoti krāsaini panno, kuros sarežģītā freskas un mozaīkas tehnikā atveidoti alegoriski tēli no senu teiksmu pasaules. Centrālajā zelminī ir panno „Spēks”, bet rizalītu priekšas fasādēs – „Saules sveiciens” un „Pie avota”. Vēl četri tipiskā jūgendstila formu manierē veidoti simboliski panno – „Mākslas”, „Zinības”, „Zemkopība” un „Rūpniecība” – rotā rizalītu sānus.

Rīga. Rīgas Latviešu biedrības nams Merķeļa ielā 13. 1909. E. Laube un E. Pole.

Panno „Spēks”, „Saules sveiciens” un „Pie avota” Rīgas Latviešu biedrības nama fasādē. 1909. J. Rozentāls.

Viens no nedaudzajiem ortodoksāli monumentāla neoklasicisma paraugiem ir Hipotēku bankas (tagad Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas) nams Rīgā, Krišjāņa Valdemāra ielā 3 (1913, A. Vite). Stingri simetriskajā fasādes kompozīcijā izceļas varens četrkolonnu jonisks portīks. Centrālais interkolumnijs tajā ir platāks nekā malējie, un logailas aiz tā attiecībā pret pārējām ailām fasādē ir nobīdītas par puslīmeni. Tās atšķiras arī ar izmēriem. Aiz šīm ailām ir kāpnes: tādējādi iekšējā telpiskās struktūras atspoguļojuma princips celtnes ārējā tēlā nav upurēts pieņemtās klasiskās kompozīcijas „tīrības” vārdā. Klasisko izteiksmes līdzekļu palete deva iespēju rast iespaidīgi monumentālu, prestižu celtnes tēlu – tieši to, kas vajadzīgs bankai kā publiskas labklājības simbolam. Tāpēc lielākā daļa ap šo laiku būvēto banku veidotas neoklasicisma formās, tiesa, parasti tās visai brīvi interpretējot. Raksturīgs piemērs ir Rīgas 4. savstarpējās kredītbiedrības banka Brīvības ielā 38 (1910–1911, E. Pole). To īstenoja atbilstoši metam, kas projektu konkursā bija ieguvis tikai ceturto vietu, toties vislabāk atbilda pasūtītāju prasībai pēc reprezentabla izskata celtnes. E. Poli būvmākslas vēsturē dažkārt pieņemts uzskatīt kā pārliecinošu pārstāvi šim arhitektūras virzienam, kas radās kā opozīcija jūgendstilam „krievu ampīra stingrības ietekmes veidā.”⁴⁰ Līdzīgs piemērs ir arī E. Poles projektētais Rīgas Amatnieku krājaizdevu kases bankas (tagad Latvijas Nacionālās bibliotēkas) nams Krišjāņa Barona ielā 14 (1910)

Rīga. Bankas nams Krišjāņa Valdemāra ielā 3. 1913. A. Vite.

Rīga. Bankas nams Brīvības ielā 38. 1910–1911. E. Pole.

Rīga. Bankas nams Krišjāņa Barona ielā 14. 1910. E. Pole.

Vairāki neoklasiski banku nami – Rīgas Latviešu amatnieku palīdzības biedrības krājcase Krišjāņa Barona ielā 3 (1911), Rīgas 5. savstarpējās kredītbiedrības banka Smilšu ielā 1 (1912) un Rīgas Pārdaugavas savstarpējās kredītbiedrības bankai Kaļķu ielā 15 (1913) – tapuši arī pēc arhitekta J. Alkšņa projektiem. Ēka Krišjāņa Barona ielā 3 atrodas Elizabetes ielas stūrī diagonāli iepretim bankas namam Krišjāņa Barona ielā 14. Tās divos apakšējos stāvos bija tirdzniecības un bankas telpas. Atbilstoši šo telpu raksturam, arī to logailas ir lielākas. Augšējos stāvos atradās ļoti lieli, labiekārtoti dzīvokļi. Visās ailstarpās no starpdzegas virs otrā stāva līdz pat klasiskā rakstura vainagojošajai dzegai paceļas joniski pilastrī. Virs dzegas gan Elizabetes, gan Krišjāņa Barona ielas fasādēs paceļas klasiski frontoni. Figurāli cilņi to timpānos simbolizē bagātību un auglību. Līdzīga simboliska nozīme ir arī pilnības rāgiem un putto, kas iekomponēti cilņos starp ceturtā un piektā stāva logailām. Starp trešā un ceturtā stāva logailām ir balustrādes. Kvartāla stūrī uzsver cilindriskis tornis, kuru vainago kupols. Viss šis klasisko izteiksmes līdzekļu klāsts

⁴⁰ **Rutmanis, J.** Latviešu arhitektūra 19. un 20. gs. *Mākslas vēsture : I sējums. Arhitektūra un tēlniecība* (V. Purviša visp. red.). Rīga: Grāmatu Draugs, 1934, 255. lpp.

izkārtots fasādēs pilnīgi atbilstoši ēkas raksturam un telpiskajai uzbūvei, tādējādi atbilstot jūgendstila radošajiem principiem.

Elegantā bankas nama Smilšu ielā 1 fasādes arhitektūrā dominē stateniskā jūgendstila izteiksme, kaut arī augšējos stāvus rotā klasiskas puskolonnas ar korintiska tipa kapiteļiem. Divi apakšējie, plaši iestiklotie bankas telpu stāvi apšūti ar pulētu brūnu granītu. Līdzīga arhitektūra ir arī bankas ēkai Kaļķu ielā 15. Tā bija viena no pirmajām celtnēm Rīgā ar monolīta dzelzsbetona karkasa konstrukciju. Tas deva iespēju fasādē veidot ļoti šauras ailstarpas. Arī šeit strukturāli skaidrajā, stateniskā jūgendstila estētikai atbilstošajā fasāžu kompozīcijā iekļautas atsevišķas klasiskās formās veidotas detaļas. Modernās ēkas pirmajā stāvā atradās veikali, otrajā – bankas operāciju telpas, bet augstāk – plaši biroji. Tādi pat mākslinieciskās izteiksmes paņēmienus, tikai atturīgākā un nedaudz piezemētākā veidā J. Alksnis izmantojis arī dažās dzīvojamajās ēkās, piemēram, Elizabetes ielā 41/43 un Tērbatas ielā 53 (abas 1913).

Rīga. Bankas nams Krišjāņa Barona ielā 3. 1911. J. Alksnis.

Rīga. Bankas nams Smilšu ielā 1. 1912. J. Alksnis.

Rīga. Bankas nams Kaļķu ielā 15. 1913. J. Alksnis.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Tērbatas ielā 53. 1913. J. Alksnis.

Dzīvojamo ēku arhitektūrā tik „klasisks” neoklasicisms tikpat kā nav sastopams. Viens no nedaudzajiem izņēmumiem ir īres nams ar veikaliem Ģertrūdes ielā 69/71 (1913, J. Alksnis). Parasti to īres namu fasādes, kas nosacīti klasificējamas kā neoklasicisma piemēri, iztālēm neatšķiras no stateniskā jūgendstila paraugiem. Klasisko formu elementi lielākoties ir brīvi stilizēti vai arī ir samērā neliela izmēra un iekļauti kompozīcijās, kas nepavisam nav veidotas atbilstoši klasicisma principiem. Tādi, piemēram, ir īres nami Rīgā, Antonijas ielā 18 (1910, E. Pole) un 20 (1911, Nikolajs Nords), Brīvības ielā 61 (1912, A. Vanags) un 103 (1914, A. Vite), Marijas ielā 16 (1913, A. Vanags) u.c. Marijas ielā 16 ir vesels ēku komplekss, ko tā īpašnieka vārdā sauc par Upīša pasāžu. Tās zemesgabala telpisko sistēmu veido caur varenu vārtu velvi pret ielu atvērtu un gleznaini izkārtotu iekšējo pagalmu virkne. Pagalmi ir publiska telpa ar veikaliem. Kompleksa celtniecību pārtrauca pirmais pasaules karš, un to pabeidza no 1926. līdz 1930. gadam.

Klasisko formu arsenāla pastarpinātas atskaņas jaušamas arī vairāku 20. gadsimta sākumā celto vai pēc 1905. gada postījumiem atjaunoto muižu piļu arhitektūrā, toties uzsvērti klasiskā kompozīcijā veidotas dažas sabiedriskās ēkas Latvijas mazpilsētās un laukos, piemēram, Saviesīgās biedrības nams Rūjienā (1914, A. Vanags) un Viesīgās biedrības nams Cēsīs, Raunas ielā 12 (1913–1914, A. Malvess). Iespaidīgs neoklasicisma piemineklis ir Jaunjelgavas pilsētas valdes nams Lāčplēša ielā 11 (1912) un Latvijas Zemkopības centrālās biedrības lauksaimniecības skola Priekuļos (1912, A. Vanags).

Rīga. Īres nams ar veikaliem Ģertrūdes ielā 69/71. 1913. J. Alksnis.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Antonijas ielā 20. 1911. N. Nords.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Brīvības ielā 103. 1914. A. Vite.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Brīvības ielā 61. 1912. A. Vanags.

Rīga. Īres nams ar veikaliem un pasāžu Marijas ielā 16. 1913. A. Vanags.

Jaunjelgava. Pilsētas valdes nams Lāčplēša ielā 11. 1912.

Priekulji. Latvijas Zemkopības centrālās biedrības lauksaimniecības skola. 1912. A. Vanags.

Unikāls jūgendstila arhitektūras piemineklis ir īres nams ar veikaliem Rīgā, Miera ielā 5 (1912, arhitekti Aleksandrs Šmēlings, Edgars Hartmanis un Viktors Unferhaus). Ēkas stilistika tālu apsteigusi savu laiku: ar uzsvērti horizontālo, galos noapaļoto balkonu kārtojumu un lentveida logu motīvu tā tikpat kā neatšķiras no raksturīgajiem 20. gadsimta divdesmito un trīsdesmito gadu mijas funkcionālisma jeb modernās kustības piemēriem. Fasāžu apdarē nav nekādu ornamentu. Arī ēkas Vaļņu ielā 39 (1913, A. Šmēlings), kas no kādas senākas celtnes pārbūvēta par tirdzniecības namu ar noliktavām, fasādē dominē horizontālas logu lentes. Tikpat mūsdienīgi ir īres nama ar veikaliem Avotu ielā 2 (1911–1912, F. Šefels) divi apakšējie stāvi, kas pilnīgi saglabājuši savu autentisko izskatu. Šīs celtnes ir uzskatāms pierādījums tam, ka tieši jūgendstils ir sākotne visai mūsdienu arhitektūrai.

Rīga. Darījumu ēka Vaļņu ielā 39. 1913. A. Šmēlings

Rīga. Īres nams ar veikaliem Miera ielā 5. 1912. A. Šmēlings, E. Hartmanis un V. Unferhaus.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Avotu ielā 2. 1911–1912. F. Šefels.

3.2. Starpkaru perioda historisms un *Art Deco*

Art Deco bija savdabīgs jūgendstila atspulgs 20. gadsimta divdesmito arhitektūrā. Tam raksturīga pusapļos vai citās ģeometriskās figūrās ierakstītu, šķautņainu un eksaltētu, bet samērā atturīgu rotājumu lietojums ēku fasāžu vai iekštelpu apdarē. Tikpat raksturīgas ir arī plūdlīnijas formas. *Art Deco* estētika nereti atspoguļojās arī ēku apjomu veidošanā, arhitektonisko elementu kārtojumā kombinējot kontrastējošas ģeometriskas formas. Raksturīgs fasāžu mākslinieciskās kompozīcijas paņēmieni bija sīkā ritmā kārtoti uzsvērti vertikāli dalījumi. Samērā plaši lietots elements bija ar nelielu paviljonu jeb laternu vainagots augsts tornis jeb laterntornis. Tādus nereti veidoja gan baznīcām, gan rātsnamiem, gan arī citu funkciju ēkām. *Art Deco* savu nosaukumu ieguva no Modernās rūpniecības un dekoratīvo mākslu starptautiskās izstādes, kura notika 1925. gadā Parīzē. Šī stilistika aptvēra arī lietišķi dekoratīvo mākslu un izplatījās visā Eiropā, taču visvairāk *Art Deco* celtni var atrast viņpus Atlantijas okeānam, it īpaši – Amerikas Savienotajās Valstīs.

Pirmais pasaules karš pilnīgi pārtrauca jebkādu būvniecību visā Latvijā. Vairāki pēckara gadi pagāja, likvidējot kara postījumus. Celtniecība atdzīvojās tikai ap 1925. gadu. Tad vēl nebija nostabilizējies kāds konkrēts jauns mākslas stils. Jūgendstils šajā laikā bija jau noiets vēstures posms, taču parādījās atsevišķi šī stila recidīvi, piemēram, Īres nami ar veikaliem Rīgā, Aleksandra Čaka ielā 62 (1926, N. Nords) un Liepājā, Kuršu ielā 23 (1931, M. T. Berči). Laika kontekstā to var vērtēt kā **historismu**, kam atbilst vēl dažas senāko vēsturisko stilu formu valodā veidotas celtnes. Raksturīgākie piemēri ir kinoteātris „Splendid Palace” Rīgā, Elizabetes ielā 61 (1923, F. Skujiņš) un savrupmāja Rīgā, Aristida Briāna ielā 3 (1931, A. Trofimovs).

Kinoteātris „Splendid Palace” tiek uzskatīts par skaistāko kinoteātri Eiropā. Jau celtnes ieejas portālā ir pieteikta stilistikas tēma – rokoko. Dažādiem šī stila garā veidotiem arhitektoniskiem motīviem bagātīgi dekorēta gan zāle, kurā ir vietas 890 skatītājiem, gan balkona vestibils. Skulpturālās palmas zālē un daudzie stuka veidojumi ir tēlnieku R. Maura un J. Legzdiņa darbi, bet gleznojumu autors ir H. Grīnbergs.

Savrupmāju Aristida Briāna ielā 3 cēlis dārzniecības īpašnieks un tirgotājs Kārlis Heinrihs Vāgners 1876. gadā pēc R. Pflūga projekta. 1931. gadā tā pārdota tabakas fabrikantam Zamuilam Maikaparam, kas to pilnīgi pārbūvējis pēc arhitekta Aleksandra Trofimova projekta. Sākotnējās neorenesanses fasādes pārveidotas gaisīgās rokoko formās. 2000.–2001. gadā Maikapara nams pilnīgi restaurēts, saglabājot visus vēsturiskos uzslāņojumus.

Liepāja. Īres nams ar veikaliem Kuršu ielā 23. 1931. M. T. Berči.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Aleksandra Čaka ielā 62. 1926. N. Nords.

Rīga. Kinoteātris „Splendid Palace” Elizabetes ielā 61. 1923. F. Skujiņš.

Rīga. Rīgā, Aristida Briāna ielā 3. 1876. R. Pflūgs. 1931. A. Trofimovs.

Tiešs jūgendstila pēctecis, taču pilnīgi oriģināla parādība divdesmito un arī trīsdesmito gadu mākslā bija *Art Deco*. Tā piemēri izkaisīti pa visu Latviju. Ir celtnes, kuru koptēls veidots *Art Deco* garā, bet dažkārt celtni arhitektoniskajā apdarē ieaustas dažas

raksturīgas šīs stilistikas dekoratīvās formas un elementi. Atsevišķos gadījumos tie lietoti vienīgi iekštelpu noformējumā.

Raksturīgs *Art Deco* piemērs ir telefonu centrāles Rīgā, Krišjāņa Barona ielā 69 (1928, arhitekts Dāvids Zariņš). Ēkas fasādē virs rizalīta paceļas izliekts, plastiski krepēts zelminis, bet virs pirmā stāva logailām izveidotas zvaigžņveidīgas linetes. *Art Deco* formālās valodas izjūtā veidotas arī ieejas durvju ailas apmales, kas atgādina perspektīvisku portālu. Līdzīgi arhitektoniskie paņēmieni lietoti arī telefonu centrāles un pasta ēkas Rīgā, Bāriņu ielā 10 (1929, D. Zariņš; ēka nedaudz pārveidota, atjaunojot 20. gs. piecdesmitajos gados). Gandrīz tāds pat zelminis kā telefonu centrālei Krišjāņa Barona ielā 69 ir dzīvojamajai ēkai Rīgā, Brīvības gatvē 413 (1929, arhitekts Osvalds Tīlmanis).

Dažādā veidā interpretēti *Art Deco* formālie elementi vai vienkārši *Art Deco* estētikai atbilstošā izjūtā izkārtotas stilizētas detaļas, kas patapinātas no klasisko formu arsenāla, redzamas Ogres Tautas nama (1927, arhitekts Artūrs Braunfelds), Rēzeknes tautas nama (1928, arhitekts Pāvils Pavlovs), Bārbeles lauksaimniecības biedrības „Tīrums” (1925–1926, arhitekts Pāvils Dreijmanis), Biķernieku tuberkulozes sanatorijas Rīgā, Šmerļa ielā 2 (1926–1930, arhitekts Alfrēds Grīnbergs) un vairāku citu ēku fasāžu apdarē. Savukārt Vietalvas-Odzienas piensaimnieku sabiedrības “Bites” kopmoderniecība jeb pienotavas (1926, būvinženieris Pēteris Elksnītis) ēkas fasādē dekoratīvu detaļu nav vispār, toties kopējā mākslinieciskā kompozīcijā jūtama *Art Deco* vispārējā gaisotne. Neliela šīs stilistikas pērle ir būvtehnika Gustava Lenana ģimenes māja Valmierā, Cēsu ielā 20, kas celta ap 1930. gadu pēc īpašnieka projekta.

Rīga. Telefonu centrāle Krišjāņa Barona ielā 69. 1928. D. Zariņš.

Rīga. Telefonu centrāle un pasts Bāriņu ielā 10. 1929. D. Zariņš.

Rēzekne. Tautas nams. 1928. P. Pavlovs.

Bārbele. Lauksaimniecības biedrība „Tīrums”. 1925–1926. P. Dreijmanis.

Vietalva. Pienotava “Bites”. 1926. P. Elksnītis.

Valmiera. Viengimenes ēka Cēsu ielā 20. Ap 1930. G. Lenans.

Art Deco formu estētikai tiešs analogs ir Vācijā un citās Eiropas zemēs izplatītais tā sauktais neоекspresionisms, kas arhitektūrā atpazīstams galvenokārt ar aktīvu tumši sarkanu klinkera ķieģeļu lietojumu fasāžu apdarē, kā arī uzsvērti vertikālu, ritmisku

dalījumu mākslinieciskajā kompozīcijā. Formu vertikālisms ir arī neatņemama aizokeāna *Art Deco* pazīme. Rīgā viens no raksturīgākajiem šādas arhitektoniskās valodas piemēriem ir Tautas nams, tagad Latvijas Arodbiedrību biroju ēka Rīgā, Bruņinieku ielā 29/31 (1929, arhitekti Alfrēds Kars un Kurts Betge). Ēkas ekspresionistisko apjomu vainago laterntornis – motīvs, kas tajā laikā bija izplatīts visas Eiropas būvmākslā. Laterntorņi ir arī Evangēliski luteriskās baznīcas ģimnāzijai (tagad – Rīgas Angļu ģimnāzijas) ēkai Rīgā, Zvārdes ielā 1 (1932, būvinženieris Andrejs Kēze), bijušās tipogrāfijas „Segodņa” celtnē Rīgā, Dzirnau ielā 57 (1939, arhitekts Alfrēds Birkhāns), 15. maija pamatskolai (tagad Jelgavas Valsts ģimnāzijai) Jelgavā, Mātera ielā 44 (1937, arhitekts Valdis Zēbauers), Rūjienas Pilsētas valdes namam Rūjienā, Raiņa ielā 3 (1935, arhitekts Aleksandrs Klinklāvs), kā arī vairākām kulta celtnēm – Romas katoļu Svētā Ignācija Lojolas baznīcai Aknīstē (1937, P. Pavlovs), Romas katoļu Svētā Jāzepa baznīcai Rīgā, Meža prospektā 86 (1935–1940, arhitekti Indriķis Blankenburgs un Karolis Reisonas; torņa būve pabeigta 2004. gadā), Litenes kaplicai (20. gadsimta trīsdesmitie gadi) u. c.

Rīga. Tautas nams Bruņinieku ielā 29/31. 1929. A. Kars un K. Betge.

Rīga. Tipogrāfijas nams Dzirnau ielā 57. 1939. A. Birkhāns.

Rīga. Evangēliski luteriskās baznīcas ģimnāzija Zvārdes ielā 1. 1939. A. Kēze.

Jelgava. Skola Mātera ielā 44. 1937. V. Zēbauers.

Rūjiena. Pilsētas valdes nams Rūjienā, Raiņa ielā 3. 1935. A. Klinklāvs.

Aknīste. Romas katoļu Svētā Ignācija Lojolas baznīca. 1937. P. Pavlovs.

Rīga. Romas katoļu Svētā Jāzepa baznīca Meža prospektā 86. 1935–1940. I. Blankenburgs un K. Reisonas.

Litene. Kapliča. 20. gs. trīsdesmitie gadi.

Uzsvērti vertikāla mākslinieciskā kompozīcija *Art Deco* izteiksmē sastopama visdažādāko funkciju celtnēs. Tāda, piemēram, ir gan bijusī Rīgas Tirdzniecības bankas ēka Rīgā, Smilšu ielā 1 (1929, P. Mandelštams), gan īres nami Rīgā, Ģertrūdes ielā 27 (1934, būvinženieris Teodors Hermanovskis) un Bruņinieku ielā 45 (1929, T. Hermanovskis) un 67 (1929, būvinženieris Kārlis Kļavenieks), gan Balbinovas Vissvētās Trīsvienības katoļu baznīca Indrā (1935–1940, P. Pavlovs; baznīcas torņi

palikuši neuzcelti). Apaļloka arkas virs logu un durvju ailām un kāpjošās apaļloka arkatūras baznīcas fasādes zelminī var raisīt asociācijas ar neoromāniku vai „apaļloka stilu”, taču kompozīcijas kopējo proporciju struktūra jaušami norāda uz celtnes stilistisko piekritību *Art Deco*.

Bez uzsvērtas vertikālītātes fasāžu mākslinieciskajā tēlā *Art Deco* arhitektūras formālo klišeju klāstā ir arī plānā trīsstūrains vai trapecveida erkeri, apaļas logailas, lēzeni pakāpjveida vai stāvi zig-zag kontūras zelmiņi, dažādi šķautnainu vai, gluži pretēji, plūdlīnijas formu izvirzījumi un logu spraišļojums rombiskā vai laužītu līniju dalījumā, kā arī ailas ar trapecveida augšdaļām, kas parasti ir proporcijās daudz augstākas nekā nacionālajā romantismā izplatītās ailas ar augšdaļās nošļauptajiem sāniem. Šis formu arsenāls bez jau minētajiem T. Hermanovska projektētajiem ģēres namiem redzams vēl virknē viņa darbu, piemēram, viengimenes mājās Rīgā, Mazajā Nometņu ielā 6 un Ojāra Vācieša ielā 33 un Ogrē, Kalna prospektā 3 (visas 1927), viesnīcā „Tālava” Rūjienā, Rīgas ielā 12 (1939), Jumpravas Evaņģēliski luteriskajā baznīcā (1939, baznīcas tornis nav saglabājies), kinoteātrī „Daile” Rīgā, Krišjāņa Barona ielā 31 (1936–1937) u. c. Vienlaikus ar agrākajiem T. Hermanovska darbiem, 1927. gadā, īstenots arī viens no pirmajiem arhitekta O. Tīlmaņa projektiem – dzīvojamā ēka ar aptieku Rīgā, Nometņu ielā 60. Šī nelielā ēciņa pašā Pārdaugavas centrā ir hrestomātisks *Art Deco* formu valodas piemērs.

Rīga. Tirdzniecības bankas ēka Smilšu ielā 1. 1929. P. Mandelštams. Kopskats un projekta perspektīva.

Rīga. Ģēres nams ar veikalu Bruņinieku ielā 67. 1929. K. Kļavenieks.

Indra. Balbinovas Vissvētās Trīsvienības baznīca. 1935–1940. P. Pavlovs.

Rīga. Ģēres nams ar veikaliem Bruņinieku ielā 45. 1929. T. Hermanovskis.

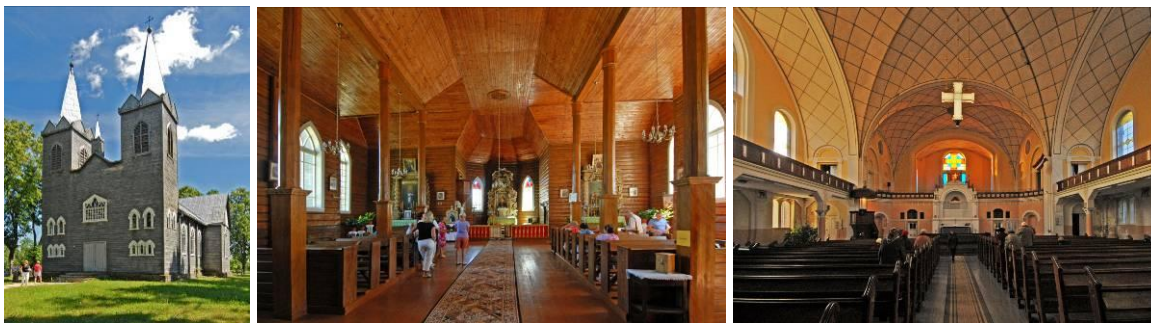
Rīga. Viengimenes māja Mazajā Nometņu ielā 6. 1927. T. Hermanovskis.

Ogrē. Viengimenes māja Kalna prospektā 3. 1927. T. Hermanovskis.

Rīga.. O. Tīlmanis.

Samērā izplatīts *Art Deco* mākslinieciskās kompozīcijas paņēmieni bija nelielu dekora elementu vai sīku ailu kā kontrastainu, dekoratīvu plankumu samērā brīvs izkārtojums uz lielām, gludām virsmām. Savdabīga šī paņēmiena ilustrācija ir viens no skaistākajiem Latgales koka dievnamiem – Pildas Svētā Pētera un Svētā Pāvila katoļu baznīca (1922–1926). Samērā atturīga ir baznīcas telpnes apdare, taču arī te, it īpaši griestu

plakņu savietojumā, skaidri jūtams *Art Deco* stilistikas pieskāriens. Citā mērogā, un pavisam citā piesātinājumā tas izvērts Liepājas Mārtiņa Lutera luterāņu baznīcā Jaunliepājā, Jelgavas ielā 62. To sāka celt 1914. gadā pēc projekta, ko 1912. gadā bija izstrādājis K. E. Strandmanis, bet darbus pārtrauca Pirmais pasaules karš. 1923. gadā konstatēts, ka sienas uzmūrētas 4 m augstumā.⁴¹ Darbus atsāka 1924. gadā pēc būvinženiera Aleksandra Zērensena izstrādāta jauna projekta. 1930. gadā būvniecību pārņēma Liepājas būvinženieris Georgs Malms.⁴² Pirmais dievkalpojums baznīcā noticis 1931. gadā, baznīca iesvētīta 1934. gadā, bet tornis iecerētajā augstumā tā arī palicis neīstenots. Telpnē *Art Deco* izteiksmē uzrunā gan milzīgās pārseguma velves virsmu rombiskais rūtojums, gan altāra rentabla siluets, gan luktu balstu kapiteļu ornamentālie rotājumi.

Pilda. Svētā Pētera un Svētā Pāvila katoļu baznīca. 1922–1926. Kopskats un telpne.
Liepāja. Liepājas Mārtiņa Lutera luterāņu baznīca Jelgavas ielā 62. 1924. A. Zērensens. Telpne.

Daudzu celtnu iekštelpās *Art Deco* ģeometriskā ornamentālā valoda skan kāpņu margu rakstos, zvaigžņveidīgās vai starveidīgās griestu rozetēs vai lielākos reljefos veidojumos, būvapkalmos, kā arī mēbelēs, gaismas ķermeņos un citos telpu iekārtas priekšmetos. Absolūts *Art Deco* ansamblis ir Latvijas zāle Tautu Savienības pilī (tagad ANO dienestu ēkā) Ženēvā. Ēka būvēta 1929.–1938. gadā pēc projekta, kuru izstrādāja starptautisks arhitektu kolektīvs – *Carlo Broggi* (Itālija), *Julien Flegenheimer* (Šveice), *Camille Lefèvre* (Francija), *Henri-Paul Nénot* (Francija) un *Joseph Vago* (Ungārija). Katra Tautu savienības dalībvalsts deva savu pienesumu milzīgās celtnes tapšanā. Latvijas zāli izveidoja 1928. gadā pēc arhitekta Aleksandra Birzenieka projekta. Telpas precīzās ģeometriskās formās veidotajā, vizuāli pasmagajā apdarē jaušamas arī latviešu etnogrāfisko rakstu atskaņas.

Spilgti *Art Deco* iekštelpu apdares piemēri ir arī tagadējās Latvijas Hipotēku bankas Rīgā, Doma laukumā 4 operāciju zāle (1926, arhitekts Arnolds Maidelis), virkne iekštelpu Vienības namā Daugavpilī, Rīgas ielā 22a (1936–1937, arhitekts Verners Vitands) un Jaunās pils (tagad pilsētas dome) Siguldā, Pils ielā 16, kas 1937. gadā pēc A. Birkhāna projekta pārbūvēta Rakstnieku Pils vajadzībām, iekštelpas. Tajās ir pēc Niklāva Strunkes skicēm izgatavotas intarsijas un P. Vasariņa veidots kamīns. N. Strunkes vitrāža „Uz skolu”, kas atrodas virslogā virs galvenās ieejas durvīm Andreja Pumpura pamatskolā Rīgā, Maskavas ielā 197 (1934–1937, arhitekts Jānis Rengarts), ir *Art Deco*

⁴¹ Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 6343. fonds, 8. apraksts, 323. lieta, 1. lapa.

⁴² Turpat, 9. lapa.

grafiskās valodas ikona. Vitrāžu, intarsiju un citu apdares elementu grafiskais izpildījums un ornamentālais raksturs iemieso tajā laikā visai populāro latviskuma ideju.

Ženēva. Latvijas zāle Tautu Savienības pilī. 1938. A. Birzenieks.

Sigulda. Rakstnieku pils. 1937. A. Birkhāns. Kamīns (V. Vasariņš) un zāle (N. Strunkes intarsijas).

Rīga. Andreja Pumpura pamatskola Rīgā, Maskavas ielā 197. 1934–1937. J. Rengarts. Vitrāža (N. Strunke) un fasādes fragments.

Rīga. Kinoteātra „Palladium” Marijas ielā 21 skatītāju zāle. 1925. P. Dreijmanis. (Nav saglabājusies)

Viens no efektīgākajiem *Art Deco* darbiem Latvijā bija kinoteātra „Palladium” skatītāju zāles apdare (1925, P. Dreijmanis), kas gan nav saglabājusies, jo zāle pilnīgi izdega Otrā pasaules kara laikā. Šī darba autors arhitekts Pāvils Dreijmanis, kas tolaik bija arī Rīgas Pilsētas būvju valdes priekšnieks, tika pieskatīts „individuālistiem”. Tā viņu 1935. gadā, mēģinādams klasificēt Latvijas arhitektūras tā laika stilistiskās parādības, nosauca arhitekts Jānis Rutmanis. Šie individuālisti, viņaprāt, nododoties „izdomas romantikai un „savādu” formu organizēšanai.”⁴³

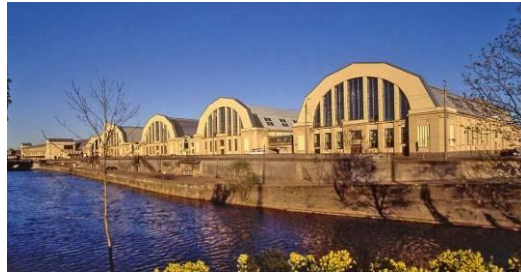
Pēc P. Dreijmaņa projektiem divdesmito gadu nogalē virkne ēku, un visām ir vismaz pa kādam arhitektoniskās apdares elementam *Art Deco* izteiksmē. Skolas Bolderājā, Mīglas ielā 9 (1926–1929) galvenajā fasādē ritmiski kārtoti aplikatīvi trīsstūra šķērsgrīzuma pilastrī. Ieejas lieveni izceļ ar bumbām vainagoti stabi, starp kuriem stiepjas šķautņaini reljefa frīze.

Istenojot Rīgas pilsētas pašvaldības dzīvokļu būvniecības programmu, pēc P. Dreijmaņa projektiem uzcēla rindu māju kompleksus Liepājas ielā 40 (1925) un Ropažu ielā 130/138 (1926–1927). Liepājas ielā uzcēla 11, bet Ropažu ielā – 5 sešdzīvokļu rindu mājas. *Art Deco* formas visuzskatāmāk atspoguļojas šo ēku zelmīšos.

⁴³ Rutmanis, J. Op. cit., 257. lpp.

No 1924. līdz 1930. gadam tika uzcelts Rīgas Centrāltirgus, kura autori līdz ar P. Dreijmani bija arhitekts P. Pavlovs un inženieri Vasilijs Isajevs un Georgs Tolstojs. Tas joprojām ir viens no lielākajiem un modernākajiem tirgus kompleksiem pasaulē, kas „uz ilgiem laikiem piederēs redzamākām celtnēm, ko latviešu valsts galvas pilsēta cēlusi un cels savām vajadzībām.”⁴⁴ Piecu tirdzniecības paviljonu kopējā platība ir ap 15 000 m², bet lielākajam, sākotnēji vairumtirdzniecībai domātajam – 5000 m². Zem visiem paviljoniem ir pagrabi ar noliktavām un saldētavām. Pagrabus savieno tuneļi, kas zem ielas līmeņa iziet arī uz kanālmalu, nodrošinot ērtu preču piegādi tieši noliktavās. Piegāde bija paredzēta arī no dzelzceļa estakādes otrā stāva līmenī. Paviljonu pārsegumi veidoti metāla lokveida kopņu konstrukcijās, kas Pirmā pasaules kara laikā bija izmantotas cepelīnu angāros Vaiņodē. Visu piecu paviljonu gala fasāžu siluets atspoguļo celtnu telpiski konstruktīvo uzbūvi, taču to mākslinieciskais veidols un apdare – silueta lauzītā kontūra, uzsvērti vertikālie iestiklojumu dalījumi un fasāžu sānu virsmu plastiski šķautņainais uzirdinājums – ir raksturīgi *Art Deco* izteiksmes simboli.

Viens no pazīstamākajiem P. Dreijmaņa darbiem ir pilsētas pašvaldības celtā dzīvojamā ēka jeb tā saukta blokēka Rīgā, Ausekļa ielā 3 (1927). Ēkas kopumā funkcionālisma valodā veidotajā fasāžu arhitektūrā organiski iekļautas atsevišķas ekspresīvi šķautņainas vai liektas *Art Deco* formas. Ēkas skulpturālos rotājumus veidojis tēlnieks Rihards Maurs.

Rīga. Skola Mīglas ielā 9. 1926–1929. P. Dreijmanis.

Rīga. Centrāltirgus. 1924–1930. P. Dreijmanis, P. Pavlovs, V. Isajevs un G. Tolstojs.

Rīga. Rindu mājas Liepājas ielā 40. 1925. P. Dreijmanis.

Rīga. „Blok māja” Ausekļa ielā 3. 1927. P. Dreijmanis.

Art Deco formu valoda gāja roku rokā ar starpkaru periodā joprojām populāro **latviskās arhitektūras** radīšanas ideju. Daudzās iekštelpu apdarēs un aprīkojumā tā īstenojās tautas lietišķajā mākslā izplatītu formu un motīvu interpretācijās vai tautisko rakstu lietojumā. Tā laika periodikā atrodami gandrīz visu pazīstamāko arhitektu izteikumi

⁴⁴ **Ārends, P.** Rīgas modernās sabiedriskās celtnes. *Senatne un Māksla*, 1936, Nr. 3, 160. lpp.

par latviskuma jautājumiem. Pauls Kundziņš aicināja studēt vēsturisko mantojumu, kas „ļauj dziļi un cieši ieskatīties tautas būvmākslas izpratnē un noder par brīnišķīgi auglīgu ierosinājumu arī jaunu formu meklējumos.”⁴⁵ Pēc viņa domām „arhitektūras stils top nacionāls, ja tajā organiski un mākslas ziņā pilnvērtīgi izpaužas tautas īpatnējā garīgā un saimnieciskā struktūra.”⁴⁶ Arī E. Laubes publikācijās latviski nacionālā gara jautājums apspēlēts visdažādākajos locījumos. Latviskas arhitektūras radīšana, viņaprāt, esot iespējama, „pastāvīgi pētot Latvijas būtību, cenšoties iedziļināties Latvijas garā, lai ar to savukārt apgārtu radāmo arhitektonisko darbu.”⁴⁷ Viņš nenogurdams atkārtoja: „uzņemot senatnes latviskuma garu, mēs stiprinām arī mūsu tagadējos latviskos spēkus” un, „ja konstruktīvās arhitektūras objektus apgārosim ar latvisku garu piemērotā izpaušmes veidā, tad radīsies īpatnēji latvisks konstruktīvās arhitektūras stils.”⁴⁸ E. Laube piedāvāja analogās frāzēs ietērptas receptes arī latviskas funkcionālās, materiālās, dabas, vēstures, tradīciju, personīgā, tautas un pat „latviska internacionālā arhitektūras stila” iegūšanai. Kā vienu no iespējam iegūt nacionālu arhitektūru viņš saskatīja arī klasisko formu arsenāla izmantošanu: „...latviskais skaistuma izpaužas modernās celtnēs gan vienkāršos, atturīgos veidojumos, gan arī sarežģītākās eiropēiskās klasikas formās.”⁴⁹

Visīpatnējākā klasisko izteiksmes līdzekļu arsenāla nevīstošo vērtību interpretācijas, nacionālās arhitektūras idejas un *Art Deco* formu valodas sintēze bija portiki ar uzsvērti tievām un augstām lielā ordera kolonnām. Šādas kolonnas asociējas ar doriskā ordera prototipu koka variantā, kura attēls atrasts uz kādas grieķu vāzes un reproducēts daudzās arhitektūras vēstures mācību grāmatās, bet latviešu tautas celtniecībā koks vienmēr ir bijis galvenais būvmateriāls. Tādi portiki ir, piemēram, viengīmenes ēkai Rīgā, Poruka ielā 14 (1931, arhitekts Haralds Kundziņš), Dzintaru koncertzālei Jūrmalā, Turaidas ielā 1 (1936, arhitekts Viktors Mellenbergs), Ikšķiles evaņģēliski luteriskajai baznīcai (1933, P. Kundziņš), vairākiem paviljoniem Zemgales novada izstādē Jelgavā, no kuriem Latvijas banku paviljons (1937, P. Kundziņš) kā kultūras nams „Rota” Garozas ielā 15 ir saglabājies vēl šodien, u. c. celtnēm. Tievie stabi dažkārt tika veidoti tautas celtniecībā satopamās stabu formās, bet nereti bija samūrēti ekspresīvi salauzītā *Art Deco* kompozīcijā.

Rīga. Viengīmenes ēka Poruka ielā 14. 1931. H. Kundziņš.

Jūrmala. Dzintaru koncertzāle Turaidas ielā 1. 1936. V. Mellenbergs.

Ikšķile. Evaņģēliski luteriskā baznīca. 1933. P. Kundziņš.

Jelgava. Bijušais Latvijas banku paviljons Zemgales novada izstādē Garozas ielā 15. 1937. P. Kundziņš.

⁴⁵ **Kundziņš, K.** Lauku tautas nami. *Ārpusskolas izglītība*, 1929, Nr. 1, 19. lpp.

⁴⁶ **Kundziņš, P.** Piezīmes par latvju arhitektūru. *Students*, 1935, 1. februārī.

⁴⁷ **Laube, E.** Latvijas arhitektūras radīšana. *Latvijas Vēstnesis*, 1922, 28. sept.

⁴⁸ **Laube, E.** Latviskais arhitektūras stils tagadnē. *Dzīvei pretim* (kārtojis Līgotņū Jēkabs), Rīga: Izglītības min. mācību līdz. nod., 1936, 228. un 230. lpp.

⁴⁹ **Laube, E.** Kas ir latviskais skaistums? *Senatne un Māksla*, 1939, Nr. 3, 47. lpp.

3.3. Funkcionālisms jeb Modernā kustība

Funkcionālisms bija noteicošais stils visā 20. un 30. gadu arhitektūrā. To mēdz saukt arī par moderno kustību (*Modern Movement* jeb saīsinājumā *MoMo*), jauno lietišķību, internacionālo stilu vai avangardu. Pazīstami arī citi nosaukumi, piemēram, konstruktīvisms, ar ko laikabiedri domāja kaut ko tādu, kas ir veidošanās stadijā vai vēl tiek konstruēts.

Funkcionālisms pilnīgi atteicās no ornamentāliem rotājumiem, tā bija “tīru” plakņu un apjomu māksla. Šī stila celtnes atšķiras ar spēcīgi artikulētu, kubisku būvķermeņu kārtojumu, plakaniem jumtiem, horizontālām logu lentēm un plašiem iestiklojumiem, kas parasti kontrastē ar dominējošo kompozīcijas horizontalitāti, taču šo celtnu arhitektūrā nereti iekļauti arī atsevišķi *Art Deco* elementi. Par pašu pirmo funkcionālisma celtni mēdz uzskatīt Šrēderes namu Utrehtā, Holandē (1924, arhitekts Gerits Ritvelds), bet stila ikona ir „Bauhaus” mākslas skolas ēka Desavā (1925). Dažās zemēs funkcionālismu pat sauc par „Bauhausu”.

Spēcīgs impulss funkcionālisma celtnu apjomu kompozīcijā izplatītajam kubisko apjomu kontrasta principam visā Eiropā bija Hilversumas pilsētas (Nīderlandē) arhitekta Vilema Marinusa Dudoka daiļrade. Šajā pilsētā pēc viņa projektiem uzcelta virkne skolu, slavenais pilsētas Rātsnams un citas celtnes. Visām tām ir dinamisks, horizontāli izstieptu apjomu kārtojums, kurā izceļas uzsvērts tornis, uzturot arī dialogu ar *Art Deco* māksliniecisko valodu.

20. gadsimta vidū mēdz dēvēt par meistarību laikmetu arhitektūrā, un visi slavenākie tā laika arhitektūras meistari savu profesionālo karjeru sāka kā funkcionālisma pionieri. Tāds bija gan „Bauhaus” ēkas autors Valters Gropiuss (*Walter Gropius*), gan Lekorbizjē (*Le Corbusier*), kura darbi izceļas ar gleznaini skulpturālu ekspresiju, gan Ludvigs Mīss van der Roe (*Ludwig Mies van der Roe*) ar savu platonisko saukli „mazāk ir vairāk” (*less is more*), gan Alvars Ālto (*Alvar Aalto*). Viņa somiski atturīgā, bet elegantā būvmāksla ir vides konteksta izjūtas paraugs.

Latvijā pirmās funkcionālisma jeb modernās kustības celtnes parādījās Rīgā 1926.–1927. gadā – tikai pāris gadu pēc pašiem agrākajiem šī stila pieminekļiem Eiropā. Viens no jaunā stila pionieriem un ražīgākajiem meistariem bija būvinženieris Teodors Hermanovskis. Jau laikabiedru skatījumā viņš ieveda „pie mums jaunu virzienu.”⁵⁰ Agrākais viņa darbs arhitektūrā ir ģimes nams ar veikaliem Marijas ielā 8 (1926), kam blakus atrodas vēl viens viņa projektētais nams Marijas ielā 6 (1928). Abu ēku spēcīgi artikulētās fasādēs risinātas funkcionālisma „tīro” plakņu mākslas garā, bet Marijas ielā 8 tomēr vairāk jūtama *Art Deco* izsmalcināto formu estētika, līdzīgi viņa celtajai viengimenes dzīvojamajai mājai Mazajā Nometņu ielā 6. Tā atrodas vienā no iespaidīgākajiem funkcionālisma ēku puduriem. Tajā visas ēkas – Ojāra Vācieša ielā 11 un 13/13a (1931) un Mazajā Nometņu ielā 2 (1930), 4 (1928) un 6 – pēc T. Hermanovska projektiem cēlis „Rīgas un apkārtnes dzīvokļu kooperatīvs”, piesaistot ēku īpašnieku līdzekļus. Ar savu kubisko būvmāsu salikumu gandrīz visas tās ir hrestomātiski stila formveides paraugi. Dvīņu māja Ojāra Vācieša ielā 13/13a daļu sava sākotnējā šarma zaudējusi sešdesmitajos gados, kad tai, pielāgojot zinātniska institūta vajadzībām, uzbūvēti divi augšējie stāvi. Ēka atjaunota un vēlreiz pārbūvēta par biroju namu 1999. gadā. Ojāra Vācieša ielā atrodas vēl vairākas pēc T. Hermanovska projektiem celta tipiskas funkcionālisma stila viengimenes mājas.

Viengimenes dzīvojamās mājas, kā arī tā sauktās mazģimeņu mājas, kurās bija ne vairāk kā 4 dzīvokļi, ap 20. gadsimta divdesmito un trīsdesmito gadu miju bija jaunā arhitektūras stila funkcionālisma spēcīgākais attīstības virzītājspēks. Rīgā, Mežaparkā ap šo laiku uzcelts ap 180 , bet „Teikas” rajonā, kuru sāka apbūvēt 1930. gadā, līdz

⁵⁰ *Latvju darbinieku galerija*. Rīga, 1925, 50. lpp.

1939. gadam – vairāk nekā 500 šādu ēku. 58 (!) ēkas „Teikā” uzceltas pēc T. Hermanovska projektiem, tostarp virkne trīsstāvu īres namu Rīgā, Brīvības gatvē, īres nams ar aptieku Brīvības gatves un Zemitāna laukuma stūrī (Brīvības gatvē 308, 1931) un īres nams ar kinoteātri „Teika” Zemitāna laukumā 2 (1933).

T. Hermanovska darbu klāstā ir vesela virkne tipisku funkcionālisma celtnu ar vairāk vai mazāk uzsvērtu kubisku būvapjomu kārtojumu, horizontāliem lentveida logiem un nereti vienlaidus iestiklotām, vertikālām kāpņu telpu ailām. Tādi ir īres nami Rīgā, Nometņu ielā 9 (1929; iepretim, Nometņu ielā 10, atrodas vēl viena raksturīga funkcionālisma ēka, kas celta 1933.–1934. gadā pēc V. Dambrāna projekta), Strēlnieku ielā 3 (1929), Elizabetes ielā 14 (1930), Stabu ielā 4 (1932) u.c. Pēdējais ir kanoniski „fīras” funkcionālisma izteiksmes paraugs. Raksturīgākie stila formu valodas elementi šajā ēkā ir stūra logi un uzsvērti horizontāli, ar apjomīgiem erkeriem sabloķēti balkoni.

Rīga. Viengimenes ēka Ojāra vācieša ielā 23. 1931. T. Hermanovskis.

Rīga. Dvīņu ēka Ojāra Vācieša ielā 13/13a. 1931. T. Hermanovskis.

Rīga. Īres nami ar veikaliem Strēlnieku ielā 3. 1929. T. Hermanovskis.

Rīga. Īres nami ar veikaliem Marijas ielā 8 (1926) un 6 (1928). T. Hermanovskis.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Elizabetes ielā 14. 1930. T. Hermanovskis.

Rīga. Īres nams ar veikaliem un kinoteātri Zemitāna laukumā 2. 1933. T. Hermanovskis.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Nometņu ielā 9. 1929. T. Hermanovskis.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Stabu ielā 4. 1932. T. Hermanovskis.

Erkeru un balkonu sasaistījums, uzsvērtā horizontalitāte, kas kontrastē ar izteikti vertikāli veidotiem iestiklojumiem, kā arī balkoni, kas apliec ēkas stūri, ir funkcionālisma izteiksmes līdzekļu paletes simboli. Tas viss uzskatāmi redzams vienā no izcilākajiem un arī agrākajiem stila pieminekļiem – biroju un dzīvokļu namā ar veikaliem Rīgā, Elizabetes ielā 51, (1928, arhitekts Pauls Mandelštams). Sākotnēji ēkā bija amerikāņu automobiļu veikals ar lielu noliktavu pagalma spārna apakšējās stāvos. Pēc P. Mandelštama projektiem uzcelti arī īres nami ar veikaliem Rīgā, Stabu ielā 47 (1928), Bruņinieku ielā 40 (1929) un 49 (1932), Brīvības ielā 97 (1934), viengimenes dzīvojamā māja Meža

prospektā 40 (1930), tirdzniecības nams Krišjāņa Barona ielā 44 (1938) un citi funkcionālisma arhitektūras kanoniski paraugi.

Rīga. Biroju un ģimes nams ar veikaliem Elizabetes ielā 51. 1928. P. Mandelštams. Projekta perspektīva un kopskats.

Rīga. Ģimes nams ar veikaliem Brīvības ielā 97. 1934. P. Mandelštams.

Rīga. Ģimes nams ar veikaliem Bruņinieku ielā 49. 1932. P. Mandelštams.

Noapaļoti ēku stūri vai erkeri, kas parasti kontrastē ar gludām, horizontāli vai, gluži pretēji, vertikāli dalītām virsmām, ir raksturīgākās pazīmes vairākām izcilām funkcionālisma celtnēm, kuras tapušas pēc pazīstamo šī stila meistaruru Alfrēda Karra un Kurta Betges projektiem. Spožs funkcionālisma formu valodas paraugs viņu izpildījumā ir Latvijas Grāmatrūpnieku arodatvienības nams Rīgā, Lāčplēša ielā 43/45 (1930). Ēkas spēcīgajā fasādes plastikā dominē ar masīvu erkeri sabloķētu balkona lenšu motīvs. Balkonu parapetu rievējums un stūru ieliekums uztur dialogu ar *Art Deco* estētiku. Apakšējos stāvos bija biroji, saviesīgas telpas, sanāksmju zāle un veikali, bet augšējos – dzīvokļi.

Viens no spilgtākajiem A. Karra un K. Betges darbiem un ievērojamākajiem funkcionālisma stila pieminekļiem Rīgā ir bijušais Latviešu akciju bankas (tagad – SEB bankas Rīdzenes filiāles) nams Kaļķu ielā 13 (1931). Celtnē veidota dzelzsbetona un tērauda karkasa konstrukcijā, bet fasādes apšūtas ar mākslīgu akmeni. No ielas līmeņa monumentālas kāpnes ved puslīmeni augšup uz operāciju zāli, kura atrodas virs bankas seifa. Ar ēkas māksliniecisko tēlu sasaucas abu meistaruru projektētais biroju un dzīvokļu nams ar kinoteātri Vaļņu ielā 9 (1935). Viņu darbi ir arī ģimes nami ar veikaliem Kaļķu ielā 4 (1934) un Tērbatas ielā 46 (1935), kā arī vairākas viengimenes mājas Mežaparkā.

Rīga. Latviešu akciju banka Kaļķu ielā 13. 1931. A. Karra un K. Betge.

Rīga. Biroju un dzīvokļu nams ar kinoteātri Vaļņu ielā 9. 1935. A. Karra un K. Betge.

Rīga. Ģimes nams ar veikaliem Tērbatas ielā 46. 1935. A. Karra un K. Betge.

Rīga. Latvijas Grāmatrūpnieku arodatvienības nams Lāčplēša ielā 43/45. 1930. A. Karra un K. Betge.

Funkcionālisms visai spēcīgus vaibstus ir ievilcis ne tikai Rīgas arhitektoniskajā sejā, bet atstājis pēdas gandrīz visās Latvijas pilsētās un arī lauku vidē. Šī stila darbi atrodami faktiski visu Latvijas pirmā neatkarības laika arhitektu daiļradē. Piemēram, Latvija Pasta un telegrāfa departamenta arhitekta Dāvida Zariņa izpildījumā hrestomātiski funkcionālisma paraugi precīzā stila formu izteiksmē ir ne tikai vairākas celtnes Rīgā, tostarp telefonu centrāle Audēju ielā 15 (1935), pasts un telefonu centrāle Kokneses prospektā 15 (1931) un īres nams ar veikaliem Kalnciema ielā 39b (1931), bet arī pastu ēkas, telefonu centrāles un sakaru sistēmas objekti visā Latvijā, piemēram, Aizputē, Kuldīgā, Ķemerose, Jelgavā, Dzērbenē, Vestienā un citur.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Kalnciema ielā 39b. 1931. D. Zariņš.

Rīga. Telefonu centrāle Audēju ielā 15. 1935. D. Zariņš.

Jelgava. Pasts Raiņa ielā 14. 1938. D. Zariņš.

Aizpute. Pasts Zvaigžņu ielā 2. 1930. D. Zariņš.

Dzērbenē. Pasts. 20. gadsimta trīsdesmitie gadi. D. Zariņš.

Vestiena Pasts. 20. gadsimta trīsdesmitie gadi. D. Zariņš.

Kuldīga. Radio raidstacija. 1936. D. Zariņš.

Viens no funkcionālisma arhitektūras skaļākajiem aizstāvjiem Latvijā bija Aleksandrs Klinklāvs, kurš savu profesionālo kvalifikāciju Latvijas Universitātē ieguva 1930. gadā, bet jau drīz kļuva pazīstams ar domstarpībām starp sevi un vecākās paaudzes pārstāvjiem, kuri it kā „viņa darbībai liekot priekšā visādus šķēršļus.”⁵¹ Netika īstenots viņa projekts Studentu namam Rīgā, ko pavadīja vairāki skandāli, taču Rīgā ir vesela virkne pēc viņa projektiem tapušu funkcionālisma stila celtnu, piemēram, firmas „Hoffmann & Co” kantoru un ražošanas ēka Miera ielā 25 (1931), Latvijas Sarkanā Krusta ortopēdiskās darbnīcas Pērnavas ielā 62 (1933; 20. gadsimta septiņdesmitajos gados ēkai uzbūvēti vēl divi stāvi), medicīnas māsu skola Jāņa Asara ielā 5 (1936), V. Ķuzes fabrikas ēka Artilērijas ielā 53 (1934) u. c. Pašā pilsētas centrā paceļas divi lepni īres nami – A. Rudziša nams Elizabetes ielā 65 (1931) un L. Neiburga nams Brīvības ielā 38 (1934). A. Klinklāvs darbojās kā Latvijas Sarkanā Krusta resora arhitekts, un pēc viņa projektiem uzcelta virkne medicīnas iestāžu visā Latvijā, piemēram, lipīgo slimību nodaļa Rēzeknes

⁵¹ **Br. Aug.** Ciemos pie studentu nama projekta autora arh. Klinklāva. *Pēdējā Brīdī*, 1933., 5. augustā.

slimnīcā (1933), Limbažu slimnīca (1936–1937) u.c. Viena no ievērojamākām A. Klinklāva celtnēm ir Tērvetes sanatorija (1930–1934, kopā ar arhitektu Ansi Kalniņu) – liela un savam laikam neparasti moderna, Latvijas lauku ainavā unikāla būve. Tā veidota dzelzsbetona karkasa konstrukcijā. Garo lentveida logu plūdumu celtnes vidus daļā pārtrauc efektīgs, plānā pusapļa formas rīzalīts, kas ir ne tikai telpiskās kompozīcijas, bet arī funkcionāls akcents: šajā vietā visos trīs celtnes stāvos atrodas pacientu ēdnīcas un atpūtas telpas. Ēdienus no cokolestāvā izvietotās virtuves tur nogādā ar īpašu liftu. Aizmugures spārnos izvietotas ārstnieciskās telpas. Galu kāpņu telpu ārsienas rotā mākslīgā akmens masā veidoti ciļņi, kuros attēlota ārstniecības tēma (tēlnieks K. Zemdega).

Rīga. Īres nams ar veikaliem Elizabetes ielā 65. 1931. A. Klinklāvs.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Brīvības ielā 38. 1934. A. Klinklāvs.

Rīga. Sarkanā Krusta Medicīnas māsu skola Jāņa Asara ielā 5. 1936. A. Klinklāvs.

Rēzekne. Lipīgo slimību nodaļa pilsētas slimnīcā. 1933. A. Klinklāvs.

Limbaži. Slimnīca. 1936–1937. A. Klinklāvs.

Tērvete. Sanatorija. 1930–1934. A. Klinklāvs un A. Kalniņš.

Funkcionālisms kā inovatīva parādība arhitektūrā ir iemiesojies ne vienā vien veselības kopšanas iestādē visā Eiropā. Alvara Ālto būvēto sanatoriju Paimio, Somijā (1929–1933) pazīstamais arhitektūras teorētiķis Zigfrīds Gidions ir nosaucis par vienu no trim mūsdienu pasaules brīnumiem. Samērā ticams, ka tās veidolu iespaidojis cits modernās kustības meistardarbs – *Zonnestraal* („Saulstaru”) sanatorija pie Hilversumas, Nīderlandē (1927, arhitekti Johanness Daikers un Bernārs Bižovē). Šajā pat laikā arī Latvijā tapa nozīmīga celtnē ar tādu pat nosaukumu „Saulstari” – kooperatīvo un sabiedrisko organizāciju darbinieku atpūtas nams - sanatorija (tagad Specializētais sociālās aprūpes centrs) Ogrē, Saulstaru ielā 2 (1928–1930, arhitekts Kārlis Bikše). Ēkas precīzā un lietišķā arhitektūra varbūt neizceļas ar ekstravagantu izskatu, toties aptver visu funkcionālisma izteiksmes līdzekļu paleti. Gan fasādēs, gan iekštelpās dominē gludas plaknes, plaši iestiklojumi un horizontāli dalījumi, ar kuriem kontrastē kāpņu telpas vertikālie logi. Celtnes aprīkojumā bija ievērotas modernās higiēnas prasības un lietotas inovatīvas tehnoloģijas. Celtnes vidējā daļā, piemēram, bija solārijs ar ultravioletos starus

caurlaidīgiem un griestos iebīdāmiem iestiklojumiem. Kanoniski funkcionālisma piemēri medicīnas iestāžu arhitektūrā ir arī Strādnieku slimokases ambulances, biroju un pārvaldes ēka Rīgā, Lāčplēša ielā 38 (1937) un Dr. Jēkaba Nīmaņa bērnu klīnika Daugavgrīvas ielā 6 (1933, A. Kalniņš).

Ogre. Atpūtas nams – sanatorija „Saulstari” Saulstaru ielā 2. 1928–1930. K. Bikše.

Rīga. Slimokases ēka Lāčplēša ielā 38. 1937. K. Bikše.

Rīga. Bērnu klīnika Daugavgrīvas ielā 6. 1933. A. Kalniņš.

Rīgā vairākās vietās veselas ielu apbūves frontes pilnībā veido funkcionālisma stila ēkas. Tāda ir, piemēram, Krišjāņa Valdemāra iela posmā starp Nītaures un Mālpils ielu (1933–1939, arhitekti K. Cināts, V. Zaķis, L. Hofmane-Grīnberga un būvinženieris J. Rēmanis) un Brīvības iela no Cēsu ielas līdz Pērnavas ielai (ēkas Nr. 161–167; 1934–1937, arhitekta L. Hofmane-Grīnberga un būvinženieri N. Dresvins, K. Grāvis un A. Muižnieks) Starp tām vairākas ēkas, piemēram, Krišjāņa Valdemāra ielā 97 (1937) un Brīvības ielā 161 (1934) ir Lidijas Hofmanes-Grīnbergas, darbi. Viņa bija viena no pirmajām Latvijas arhitektēm-dāmām. Gandrīz visu viņas celtnu fasādēs dominē uzsvērti horizontālas logu lentes, kuras dažviet pāršķēļ vertikāli kāpņutelpu iestiklojumi. Cituviet Rīgā izteiksmīgi funkcionālisma akcenti ir ģres nami Baznīcas ielā 8 (1930, P. Kundziņš), Mārupes ielā 2 (1931, P. Kundziņš) un Lāčplēša ielā 9 (1934, arhitekts Alfrēds Laukirbe), biroju nams un tipogrāfija Blaumaņa ielā 38/40 (1934, arhitekts Alfrēds Birkhāns) un citas celtnes. Raksturīgi vēl funkcionālisma paraugi ir fabrikas „Laima” korpuss Miera ielā 22 (1939, Staņislavs Borbals) un ģres nams ar veikaliem Ģertrūdes ielā 20 (1939, arhitekts Nikolajs Voits). To apkārtējā vidē izceļ efektīgs, noapaļots stūra erkens, kas diezgan tieši atgādina pasauleslavenā arhitekta Ēriha Mendelzona lielveikalu „Schocken” Štutgartē vai „Petersdorff” Vroclavā arhitektūru, kas pazīstamas kā funkcionālisma ikonas.

Rīga. Ģres nami Brīvības ielā 161–167. 1934–1937. L. Hofmane-Grīnberga, N. Dresvins, K. Grāvis, A. Muižnieks.

Rīga. Ģres nams ar veikaliem Mārupes ielā 2. 1931. P. Kundziņš.

Rīga. Ģres nams ar veikaliem Baznīcas ielā 8. 1930. P. Kundziņš.

Rīga. Biroju nams un tipogrāfija Blaumaņa ielā 38/40. 1934. A. Birkhāns.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Ģertrūdes ielā 20. 1939. N. Voits.

Rīga. Īres nams Lāčplēša ielā 9. 1934. A. Laukirbe.

Ievērojami funkcionālisma arhitektūras pieminekļi ir vairākas tā sauktās blokēkas Rīgā, kuras uzcēla par Rīgas pašvaldības līdzekļiem, realizējot komunālās dzīvokļu būvniecības programmu. 1927. gadā uzcēla jau pieminēto ēku Ausekļa ielā 3, bet 1929. gadā – vēl vairākas, tostarp Jāņa Asara ielā 15 (O. Tīlmanis) un Lomonosova ielā 12 (arhitekts Ernests Štālbergs).

Lielākā no visām šīm ēkām ir Jāņa Asara ielā 15. Tajā ir 188 labiekārtoti dzīvokļi ar vienu vai divām istabām. Ēkas trīs spārni aptver pret dienvidiem atvērtu plašu pagalmu, kura centrā novietota dekoratīva strūklaka (tēlnieks R. Maurs). Uz pagalmu ved arī plašas vārtu ailas ēkas sānu spārnos. Fasāžu apdarē sarkanu ķieģeļu joslas starp logailām kontrastē ar gaišu apmetumu. Lomonosova ielā 12 ir 104 dzīvokļi. Ēkai ir spēcīgi izvirzīti rizalīti, ar kuriem sabloķēti balkoni. Arī šeit ailstarpas apdarinātas ar sarkaniem ķieģeļiem, bet pirmajā stāvā sienas gaiši dzelteno ķieģeļu virsmā iecirsti tēlnieka K. Zemdegas veidotie ciļņi „Mājas māte” un „Vīrs”.

Rīga. „Blok māja” Lomonosova ielā 12. 1929. E. Štālbergs.

Rīga. „Blok māja” Jāņa Asara ielā 15. 1929. O. Tīlmanis.

Lielu ietekmi uz funkcionālisma formu valodu atstāja nīderlandiešu arhitekta V. M. Dudoka daiļrade. Tā jūtama vairāku skolu, kuras uzceltas 20. gadsimta trīsdesmitajos gados, arhitektūrā. Visraksturīgākā ir pēc arhitekta Alfrēda Grīnberga projekta celtā Rīgas pilsētas 10. pamatskola (tagad Rīgas 37. vidusskola) Rīgā, Čiekurkalna 1. garajā līnijā 53 (1933–1935). Relatīvi vienkāršais, bet precīzais būvmasu kārtojums ļauj pēc ēkas ārējā tēla uztvert tās iekšējo telpisko struktūru: zemākajā spārnā,

kuram ir vertikālas logailas, atrodas sanāksmju zāle, bet augstākajā, ar horizontālajām logu lentēm, – klases. Ēkas stūri izceļ augsts kāpņu telpas tornis ar plašu, vienlaidus iestiklotu spraugu un horizontālu ieejas uzjumtena plātni. Līdzīga arhitektoniskā izteiksme ir arī A. Grīnberga projektētajām Rīgas pilsētas pamatskolām Zolitūdes ielā 30 (tagad ēkā atrodas sociālās aprūpes centrs „Liepa”, 1931), Kandavas ielā 4/6 (tagad Āgenskalna sākumskola, 1934) un Atgāzenes ielā 26 (tagad Rīgas Igaņu pamatskola, 1934), kā arī Glika pamatskolai (tagad Alūksnes pilsētas sākumskolai) Alūksnē, Lielajā Ezera ielā 26 (1938, arhitekte Elza Meldere-Ziemele).

Rīga. Pilsētas pamatskola Čiekurkalna 1. garajā līnijā 53. 1933–1935. A. Grīnbergs.

Rīga. Pilsētas pamatskola Kandavas ielā 4/6. 1934. A. Grīnbergs.

Alūksne. Pamatskola Lielajā Ezera ielā 26. 1938. E. Meldere-Ziemele.

Latvijas neatkarības pirmajā periodā tika uzcelts simtiem jaunu skolu ēku. To arhitektūrā dominē samērā tradicionāls ēkas tēls, tomēr netrūkst arī spilgtu funkcionālisma izpausmju. To vidū izceļas Alūksnes Ģimnāzija (tagad Ernsta Glika Alūksnes Valsts ģimnāzija) Alūksnē, Glika ielā 10 (1937–1938, E. Meldere-Ziemele) un Liepājas Draudzīgā aicinājuma pamatskola (tagad Draudzīgā aicinājuma Liepājas pilsētas 5. vidusskola) Liepājā, Rīgas ielā 50 (1937, K. Bikše). Savukārt Pāles 15. maija sešklasīgās pamatskolas (tagad Pāles pamatskolas) Limbažu novada Pāles pagastā (1935, arhitekts Arnolds Čuibe) arhitektūrā tipiska funkcionālisma izteiksme sintezēta ar tradicionāliem būvniecības paņēmieniem un būvmateriālu lietojumu modernā interpretācijā. Ēkas fasādes cokolstāvā mūrētas no Vidzemē tik raksturīgajiem plēstiem laukakmeņiem, bet starpstāvu pārsegumu līmeņos – no sarkanajiem ķieģeļiem, veidojot uzsvērti horizontālas logu lentes.

Alūksne. Ģimnāzija Glika ielā 10. 1937–1938. E. Meldere-Ziemele.

Liepāja. Draudzīgā aicinājuma pamatskola Rīgas ielā 50. 1937. K. Bikše.

Pāle. Pamatskola. 1935. A. Čuibe.

Rīga. Valsts 2. ģimnāzija. 1931. I. Blankenburgs.

Starp valsts neatkarības pirmajā periodā celtajām skolām īpatnēju vietu ieņem Izglītības ministrijas būvtehniskā biroja vadītāja arhitekta Indriķa Blankenburga darbi. Pēc viņa projektiem uzceltas vismaz 24 skolu ēkas. Laikabiedri tos vērtēja visai pretrunīgi.

Rīgas Valsts 2. ģimnāzijas (tagad Rīgas Valsts vācu ģimnāzijas) ēka Āgenskalna ielā 21a (1931) risināta lokalizēta funkcionālisma izteiksmē, un arī laikabiedri atzina kā visai laikmetīgu, modernu un „lielās būvmasās organizētu.”⁵² Citas viņa celtnes ir atšķirīgas.

Vienas no pirmajām I. Blankenburga celtajām skolām ir Valsts pamatskola Ilūkstē (tagad Ilūkstes 1. vidusskola) Raiņa ielā 49 un Zilupē (tagad Zilupes vidusskola) Skolas ielā 1 (abas 1925–1927). To arhitektūra ir identiska. Šo ēku kopējā veidolā un atsevišķās fasāžu apdares detaļās skaidri atspoguļojas *Art Deco* estētika. Tā parādās perspektīviskā ieejas portāla izveidojumā, dekoratīvo festonu izkārtojumā fasādes augšdaļā un logailu kārtojumā. Augšējā stāvā izvietotās zāles logailu asis nesakrīt ar zemākajām. Kopumā tāda pati telpiskās un mākslinieciskās kompozīcijas shēma izmantota arī skolās, kas pēc I. Blankenburga projektiem celtas jau trīsdesmitajos gados, bet tajās vairs nav *Art Deco* ornamentālo detaļu un izlīdzinātāks ir fasāžu ailojums. Vairāku skolu fasādēs lietotas starpdzegas, kas uzsver kompozīcijas horizontālītāti. To stilistika klasificējama drīzāk kā monumentalizēts funkcionālisms. Tādas ir, piemēram, Rīgas Jūrmalas pilsētas 3. (Mellužu sešklasīgā) pamatskola (tagad Pumpuru vidusskola) Jūrmalā, Kronvalda ielā 8 (1932–1938), Rucavas valsts sešklasīgā pamatskola (tagad Rucavas pamatskola, 1934–1938), Trapenes valsts sešklasīgā pamatskola (tagad Trapenes pamatskola, 1934–1936), Zemgales valsts sešklasīgā pamatskola (tagad Zemgales vidusskola) Demenes pagasta Zemgalē, Daugavpils novadā (1936–1937), Aknīstes valsts sešklasīgā pamatskola (tagad Aknīstes vidusskola) Aknīstē Skolas ielā 19 (1937–1938) u. c.

Ilūkste. Pamatskola Raiņa ielā 49. 1925–1927. I. Blankenburgs.

Aknīste. Pamatskola Skolas ielā 19. 1937–1938. I. Blankenburgs.

Jūrmala. Mellužu pamatskola Kronvalda ielā 8. 1932–1938. I. Blankenburgs.

I. Blankenburga iedibinātajam skolas arhitektoniski telpiskā izveidojuma principam tuvas ir daudzas starpkaru periodā celtās skolas, kuras projektējuši citi arhitekti vai arī būvinženieri. Tāda ir, piemēram, Rēzeknes pamatskola (tagad Rēzeknes 3. vidusskola) 18. novembra ielā 33 (1926, būvinženieris Aleksandrs Briedis), bijusī Kandavas Kārļa Mīlenbaha apvienotā sešgadīgā pamatskola Kandavā, Zīļu ielā 2 (1929–1936, arhitekts Fridrihs Skujiņš), Neretas pamatskola (tagad Neretas Jāņa Jaunsudrabiņa vidusskola, 1936, būvinženieris Kārlis Salenieks), Jaunburtnieku pamatskola tagadējā Kocēnu novada Bērzaines pagastā (1937, arhitekts Ansis Kalniņš) u.c. Dažās no šīm celtnēm, it īpaši Jaunburtniekos jūtamas arī *Art Deco* atskaņas. I. Blankenburga skolas tēls tieši atspoguļojās arī vairākos tipveida skolu projektos pēc Otrā pasaules kara.

⁵² **Ārends, P.** Rīgas modernās sabiedriskās celtnes. *Senatne un Māksla*, 1936, Nr. 3, 162. lpp.

Kandava. Sešgadīgā pamatskola Zīļu ielā 2. 1929–1936. F. Skujiņš.
 Nereta. Pamatskola. 1936. K. Salenieks.
 Bērzaines pagasts. Jaunburtņieku pamatskola. 1937. A. Kalniņš.
 Rēzekne. Pamatskola 18. novembra ielā 33. 1926. A. Briedis.

Funkcionālismam raksturīgā kubisko apjomu spēle ne vienmēr atbilst iekštelpu izkārtojumam un raksturam. Dažreiz tā lietota vienīgi dinamiski gleznaina mākslinieciskā efekta sasniegšanai, šai nolūkā pat upurējot daļu no telpu funkcionālās kvalitātes. Tāpēc, bet it īpaši universālās, lielā mērā kosmopolītiskās formu valodas dēļ jau laikabiedru vidū tas izpelnījās arī bargu kritiku. E. Laube, piemēram, to vērtēja kā „eksteritoriālu, visādiem uzdevumiem, vispārīgā veidā pielietojamu, nedzīvu, vienmuļīgu”⁵³ arhitektūru. Funkcionālisma celtnes, laubesprāt, esot „gludas, kailas, tehniskas, daudzkārt nabadzīgas, bez profiliem, bez ornamentiem, vienmuļas, dažbrīd pat atbaidošas.”⁵⁴ Savukārt P. Kundziņš to nosauca par mūsu arhitektūras attīstībai graužošu parādību, kurai formas „gatavotas pēc orientāliskas receptes.”⁵⁵ Tomēr stils stabili ieņēma savu vietu un ir atstājis apjomīgu kultūrvēsturisko mantojumu. Funkcionālisma stilā cēla medicīnas iestāžu, tirdzniecības, darījumu, administratīvās, izglītības, kultūras un citu publisko funkciju ēkas visā Latvijā, bet visvairāk – viengīmenes vai tā dēvētās mazdzīvokļu ēkas (parasti ar diviem dzīvokļiem). Daži publisko ēku piemēri no Latvijas pašiem rietumiem ir Lībiešu tautas nams Mazirbē 1937, arhitekti Erki Hutunens un Visvaldis Paegle) un Latviešu biedrības nams Liepājā, Rožu laukumā 5/6 (1934–1935, arhitekts Jānis Blaus), vidienes – Aizsargu nams (tagad Madonas kultūras nams Madonā, Raiņa ielā 12 (1933, arhitekts Verners Vitands; ēka atjaunota un paplašināta 2006.–2010. gadā), bet pašiem austrumiem – pasts Ilūkstē, Vienības laukumā 5 (20. gadsimta trīsdesmitie gadi). Starp daudziem simtiem viengīmenes ēku bez jau minētajām ikoniski piemēri ir ēka Liepājā, Tosmares ielā 5 (20. gadsimta trīsdesmitie gadi), Cementa fabrikas direktora ēka Brocēnos, Cieceres ezera krastā (1939, A. Laukirbe) un viengīmenes ēka ar ārsta kabinetiem Rīgā, Laimdotas ielā 30 (1937, būvinženieris Eduards Bēthers).

Mazirbe. Lībiešu tautas nams. 1937. E. Hutunens (Somija) un V. Paegle.
 Liepāja. Latviešu biedrības nams Rožu laukumā 5/6. 1934–1935. J. Blaus.

⁵³ Latvija Valsts vēstures arhīvs, 6343. fonds, 19. apraksts, 41. lieta, 23. lapa.

⁵⁴ Laube, E. Latvijas arhitektūras ceļš 20 gados. *Latvijas arhitektūra*, 1938, Nr. 4/5., 138. lpp.

⁵⁵ **Kundziņš, P.** Piezīmes par latvju arhitektūru. *Students*, 1935, 1. februārī.

Ilūkste. Pasts Vienības laukumā 5. 20. gadsimta trīsdesmitie gadi.

Madona. Aizsargu nams Raiņa ielā 12. 1933. V. Vitands. Kopskats pirms un pēc 2006.–2010. gada paplašināšanas.

Liepāja. Viengimenes ēka Tosmares ielā 5. 20. gadsimta trīsdesmitie gadi.

Brocēni. Cementa fabrikas direktora ēka Cieceres ezera krastā. 1939. A. Laukirbe.

Rīga. Viengimenes ēka ar ārsta kabinetiem Laimdotas ielā 30. 1937. E. Bēthers.

Neskatoties uz kritiku, pretstrāvājumiem un pat pilnīgu noliegšanu, funkcionālisms, savu „tīro” un ekspresīvo formu valodu saglabāja līdz pat Otrajam pasaules karam un turpināja attīstīties arī pēc tā. Tas bija sava laikmeta raksturīgākais, taču ne vienīgais stils. Jau no funkcionālisma pirmsākumiem paralēli plauka arī uz klasisko izteiksmes līdzekļu apzinātu lietošanu balstīta arhitektūra.

3.4. Neoeklektisms

Viena no 20. gadsimta starpkaru perioda historisma izpausmēm bija klasisko arhitektoniskās izteiksmes līdzekļu lietošana. Divdesmitajos gados tas drīzāk bija pēctecīgs pirmskara neoklasicisma turpinājums, turklāt parasti diezgan ortodoksālā veidolā. Klasiski piemēri ir Koncertzāle (*Konserthuset*) Stokholmā (1920–1926, arhitekts *Ivar Tengbom*) un Somijas parlamenta ēka Helsinkos (1930–1931, arhitekts *Johan Sigfrid Sirén*). Trīsdesmitajos gados un it īpaši to otrajā pusē paralēli funkcionālisma attīstībai klasisko formu arhitektūra ieguva vispārināti monumentālu un smagnēju izteiksmi. Šī visā pasaulē izplatītā ievirze bija **neoeklektisms** – apzināta klasisko formu kā mūžīgas un nezūdošas mākslas vērtības izvēle arhitektonisko uzdevumu risināšanai.

Dažkārt šo klasisko formu ievirzi dēvē arī par autoritāro arhitektūru, jo to bija visai iemīlojuši Staļina, Hitlera, Musolīni un citi diktatoriskie režīmi. Patiesībā tie tikai pielāgojās pasaules tā laika vispārējai modei, kurā neoeklektisms bija viens no kārtējiem historisma uzplaisnījumiem.

Līdz ar Latvijas atkopšanos pēc kara postījumiem būvniecības atdzīvošanas divdesmito gadu vidū visā Latvijā sāka celt apjomīgas dažādu funkciju publiskās ēkas. Šo celtnu sabiedrisko nozīmību izcēla izvēlētā, parasti klasisko formu valoda, ko parasti lietoja izteiksmē un kompozīcijā, kas stipri vien atgādina 19. gadsimta sākuma ampīru. Raksturīgākās šada tipa celtnes ir Valkas Tautas nams (tagad Valkas pilsētas kultūras nams) Valkā, Emīla Dārziņa ielā 8 (1924–1927, arhitekts Augusts Raisters), Dzelzceļa

stacija Gulbenē, Dzelzceļa ielā 8 (1925–1926, arhitekts Pēteris Feders), Gulbenes Valsts komerc- un arodskola (tagad Gulbenes novada valsts ģimnāzija) Gulbenē, Skolas ielā 10 (1927–1928, arhitekts Indriķis Blankenburgs), Valsts bankas nodaļa (tagad AS SEB bankas Alūksnes filiāle) Alūksnē, Brūža ielā 1. 1927–1931 (I. Blankenburgs), skola (tagad Ķemeru vidusskola) Jūrmalā, Ķemerros, Tukuma ielā 10 (1930–1934, arhitekts Kārlis Cināts un inženieris Eduards Veiss; skolas fasādi rotā tēlnieces Austras Tomsones veidoti ciļņi) un Franču licejs (tagad Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātes ēka) Rīgā, Krišjāņa Valdemāra ielā 48 (1929–1930, I. Blankenburgs).

Gulbene. Dzelzceļa stacija Dzelzceļa ielā 8. 1925–1926. P. Feders.

Gulbene. Valsts komerc- un arodskola Skolas ielā 10. 1927–1928. I. Blankenburgs

Valka. Tautas nams Emīla Dārziņa ielā 8. 1924–1927. A. Raisters

Alūksne. Valsts bankas nodaļa Brūža ielā 1. 1927–1931. I. Blankenburgs.

Ķemeri. Skola Tukuma ielā 10. 1930–1934. K. Cināts, E. Veiss.

Rīga. Franču licejs Krišjāņa Valdemāra ielā 48. 1929–1930. I. Blankenburgs.

Trīsdesmitajos gados aizvien vairāk nostabilizējās uzskats, ka klasiskās arhitektūras formas ir neizsmejama vērtība, un arī „vairums nacionālo centienu arhitektūrā dibinājušies un joprojām dibinās klasisko formu pasaulē.”⁵⁶ Galvenais klasisko izteiksmes līdzekļu aizstāvis un popularizētājs bija E. Laube – arhitekts, kurš vienmēr spējis jūtīgi reaģēt uz sava laika aktualitātēm un jaunākajiem mākslas strāvojumiem, to daudzveidībā atrodot visatbilstošāko saviem uzskatiem un profesionālajai pārliecībai. Tieši E. Laubes projektētā monumentālā viesnīca Jūrmalā, Ķemerros, Emīla Dārziņa ielā 28 (1933–1935) faktiski ievadīja plašāku neoklektisma izplatību. Ķemeru viesnīca ir celtne, kurai „salīdzinājumus pagātnē atradīsim varbūt vienīgi Kurzemes hercogu Bironu celtajās (Jelgavas un Rundāles – autora piezīme) pilīs.”⁵⁷ Spilgts E. Laubes neoklektisma darbs ir arī Rīgas Latviešu biedrības nama Merķeļa ielā 13 paplašinājums (1938).

Ķemeru viesnīcas arhitektūrā smalki ispēlētās visdažādākās klasisko arhitektūras formu arsenāla interpretācijas, bet tajā nav nekā no satingušās ampīra kompozīcijas, kurā

⁵⁶ **Birzenieks, A.** Dr. arch. h. c. E. Laubes celtnieciskā darbība patstāvīgā Latvijā. *Latvijas Arhitektūra*, 1940, Nr. 4, 118. lpp.

⁵⁷ **Ārends, P.** Prof. Dr. h. c. arhitekts Eižens Laube. *Senatne un Māksla*, 1939, Nr. 3, 124. lpp.

raksturīga dominante ir ar trīsstūra frontonu vainagots portīks. Citās trīsdesmito gadu pirmās puses celtnēs, ja arī lietota šī ortodoksālā kompozīcija, tad samērā vispārināti un brīvi stilizētā veidā, kā, piemēram, Latviešu biedrības namā (tagad Dobeles pilsētas kultūras namā) Dobelē, Baznīcas ielā 6 (1931–1939, P. Kundziņš) vai Valsts bankas nodaļas (tagad AS SEB bankas Kuldīgas filiāles) ēkā Kuldīgā, Raiņa ielā 5 (1934, I. Blankenburgs).

Dobeles. Latviešu biedrības nams Baznīcas ielā 6. 1931–1939. P. Kundziņš.

Ķemeri. Viesnīca Emīla Dārziņa ielā 28. 1933–1935. E. Laube.

Kuldīga. Valsts bankas nodaļa Raiņa ielā 5. 1934. I. Blankenburgs.

Trīsdesmito gadu otrajā pusē neoklētisms, attīstīdamies paralēli funkcionālismam, kļuva par kaut ko līdzīgu oficiālai arhitektūrai, jo šajā stilistikā cēla inozīmīgākās publiskās ēkas. Tālaika situāciju trāpīgi raksturojis arhitekts J. Rutmanis: „Mums pēdējos gados ir divas arhitektūras – jaunā – oficiālā, ar hellēniskā laika rakstura tieksmi akcentēties, dekoratīvi aptērties, un lietišķā – izlīdzinātā konstruktīvisma izteiksmē.”⁵⁸ Ar „konstruktīvisma izteiksmi” domāts funkcionālisms, un to J. Rutmanis nosauca par „veselīgi drošāku.”

Lielākā daļa iespaidīgāko neoklētisma celtnu tapa valsts galvaspilsētā Rīgā. Pati monumentālākā un formu izteiksmē „klasiskākā” neoklētisma celtnē ir Tiesu pils, tagad administratīva ēka Rīgā, Brīvības bulvārī 36 (1936–1938, arhitekts F. Skujiņš). Celtnes smagnēji reprezentablo raksturu uzsver ieejas portīks, kura doriskās kolonnas izgatavotas no Zviedrijas granīta. Pārējie fasāžu apdarē izmantotie cēlmateriāli ir vietējās izcelsmes. Piecdesmito gadu beigās, saglabājot F. Skujiņa projektētās celtnes stilistiku, uzcelts ēkas spārns gar Tērbatas ielu. Pēc otrā pasaules kara ēkā atradās Latvijas PSR Ministru padome, tagad – Latvijas Republikas Ministru kabinets.

Neoklētisko tirdzniecības nama „Galerija Centrs” Rīgā, Audēju ielā 16 (1936 – 1940, arhitekts Artūrs Galindoms) arhitektonisko tēlu nosaka korintisku kolonnu pilastru ritms un solīdi klasiska vainagojošā dzega. Ēka celta Princeses noliktavas un citu senu ēku vietā kā Latvijas Armijas Ekonomiskais Veikals. Būvtehniskā ziņā tā ir savam laikam inovatīva celtnē uz monolīta dzelzsbetona plātnes veida pamatiem. Pirmā stāva grīdā bija iemontēta staru apkures sistēma, bet uz otro stāvu bija izbūvēts Rīgā pirmais eskalators (nojaukts sešdesmitajos gados). 1997.–1998. gadā iekštelpas pilnīgi pārbūvētas, bet 2005.–2006. gadā ēka iekļauta ievērojami paplašinātajā tirdzniecības centrā, kas aptver septiņus zemesgabalus. Pret Audēju un Vaļņu ielu joprojām pavērstas sākotnējās ēkas fasādes Pēc A. Galindoma projekta 1937.–1938. gadā uzcelts arī Kara muzejs Smilšu ielā 20. Celtnes apjomā iekļauts Pulvertornis, bet muzeja jaunceltnes abu spārnu – gan Smilšu, gan Torņa

⁵⁸ Rutmanis, J. Celtniecības izstāde. *Latvijas Arhitektūra*, 1939, Nr. 6, 168. lpp.

ielā – sarkano ķieģeļu fasādēm cēli nopietnu izteiksmību piešķir korintisku pilastru virknes.

Viena no lielākajām un nozīmīgākajām neoeklektisma stilistikā veidotajām sabiedriskajām ēkām Rīgā ir Finanšu ministrija Smilšu ielā 1 (1937–1939, A. Klinklāvs). Milzīgā celtne apvieno trīs senākus kvartālus starp Smilšu un Zirgu ielu. No tajos esošās iepriekšējās apbūves saglabātas tikai četras ēkas. Jaunās fasādes apšūtas ar vietējo dolomītsmilšakmeni no Ogres rajona Rembates ciema. Šajā materiālā veidoti arī kanelūrētie, korintiskiem kapiteļiem vainagotie pilastrī, kas izceļ ritmiski kārtotās ieejas ļoti garajā Zirgu ielas fasādē un blīvā ritmā aizpilda Meistaru un Smilšu ielas fasādes.

Rīga. Tiesu pils Brīvības ielā 36. 1936–1938. F. Skujiņš.

Rīga. Armijas ekonomiskais veikals Audēju ielā 16. 1936–1940. A. Galindoms.

Rīga. Kara muzejs Smilšu ielā 20. 1937. A. Galindoms.

Rīga. Finanšu ministrija Smilšu ielā 1 un Zirgu ielā 13. 1937–1938. A. Klinklāvs.

Neoeklektisma iezīmes atspoguļojas arī tā sauktajā blokēkā Rīgā, Brīvības ielā 90 (1937–1938, J. Rengarts, A. Vecsīlis). Tā ir pēdējā no Rīgas pašvaldības celtajām dzīvojamajām ēkām, kas tapusi pirms Otrā pasaules kara. Ēka norobežo Brīvības un Matīsa ielu no Vidzemes tirgus teritorijas, un tajā ir 115 labiekārtoti, galvenokārt divistabu dzīvokļi. Atsevišķi ļoti garo fasāžu posmi izcelti ar savdabīgiem kapiteļiem vainagotu trīsceturtdaļkolonnu grupējumiem, kuri ritmizē māksliniecisko kompozīciju un palīdz celtnei cik necik noturēties apkārtējās pilsētvides kontekstā. Līdzīgi lietots lielā ordera motīvs ir arī Īres nama ar veikaliem Rīgā, Blaumaņa ielā 33 (1936, arhitekts A. Birkhāns) monumentālajā fasādē. Šī ēka gan nav pilnīgi īstenota: nav uzcelts simetriski paredzētās labās puses spārns, kura vietā joprojām stāv eklektisma stilā veidota trīsstāvu ēciņa.

Rīga. Blokēka Brīvības ielā 90. 1937. J. Rengarts.

Rīga. Īres nams ar veikaliem Blaumaņa ielā 33. 1936. Alfrēds Birkhāns.

Iespaidīga daudzfunkcionāla celtne un ārējā arhitektūrā izcils neoeklektisma piemineklis ir Vienības nams Daugavpilī, Rīgas ielā 22a (1936–1937, arhitekts

V. Vitands). Apjomīgo ēku (78 000 m²) uzcēla ārkārtīgi īsā laikā: 1936. gada 15. maijā ielika pamatakmeni, bet jau nākamā gada 19. decembrī gatavo ēku iesvētīja. Ēkā atrodas lielveikals, dažādi biroji un kluba telpas, teātris un pat peldbaseins. Galvenajā fasādē, kur atrodas ieeja teātrī, dominē varens lielā ordera proporcijās veidots portiks ar ļoti slaidām kolonnām, kas atbilst tolaik populārajai klasisko formu „nacionālajai” interpretācijai. Pārējās fasādes kopumā veidotas atbilstoši funkcionālisma formveides principiem, bet lietoti arī vertikāli dalījumi, kas nedaudz asociējas ar klasisku pilastru kārtojumu. Iekštelpās, tostarp dzelzsbetona čaulām pārsegtajā teātra zālē, valda *Art Deco* gaisotne.

Daugavpils. Vienības nams Rīgas ielā 22a. 1936–1937. V. Vitands. Skats no Vienības ielas, skats no Ģimnāzijas ielas un teātra zāle.

Līdz ar neoeklektisma izplatību trīsdesmito gadu otrajā pusē arhitektūras izteiksme, kas kaut nedaudz atgādina kaut ko no klasiskā arhitektūras formu arsenāla, kļuva par vispārēju parādību. Daudzām jo daudzām skolu ēkām, piemēram, Stelpe pamatskolai Vecumnieku novadā (1936, arhitekts A. Raisters) Drustu pamatskolai Drustos, Skolas ielā 7 (1936–1937, būvinženieris Pēteris Bērziņš) Alūksnes vidusskolai Alūksnē, Kanaviņu ielā 14, (1938, A. Raisters) u.c. neizpaliekošs elements ir trīsstūrains zeltiņi, kas asociējas ar klasiskajiem frontoniem. Tādi ir arī vairākām skolu ēkām, piemēram, Alūksnē, kuru telpiskā uzbūve ir gandrīz analoga tipiskajām pēc I. Blankenburga projektiem celtajām skolām. Neoeklektisma klasiskā formu valoda visbiežāk parādījās pilastru vai tiem līdzīgu elementu kārtojumā ēku fasāžu vienā vai otrā fragmentā. Tādas ēkas ir, piemēram, Viestura skola (tagad Viestura vidusskola) Valmierā, Viestura alejā 3 (1936–1939, arhitekts A. Čuibe), Valsts komercskola (tagad – Valmieras 5. vidusskola) Valmierā, Raiņa ielā 3 (1938–1939, A. Čuibe), Valsts Draudzīgā aicinājuma ģimnāzija (tagad Draudzīgā aicinājuma Cēsu Valsts ģimnāzija) Cēsīs, Pūces ielā 2 (1937–1938, I. Blankenburgs), viesnīca (tagad Valmieras pilsētas domes ēka) Valmierā, Lāčplēša ielā 2 (1939, arhitekts Kārlis Cināts) viesnīca Jelgavā, Lielajā ielā 6 (1939, A. Laukirbe), zināmā mērā arī pasta un telegrāfa nams Smiltēnē Dārza ielā 1 (20. gs. trīsdesmito gadu nogale) u. c. Tikai dažām ēkām, piemēram, Tiesas namam Valmierā, V. Baloža ielā 13a (1938, K. Cināts) ir ortodoksāli klasisks veidols, kas maz atšķiras no 19. gadsimta sākuma ampīra stila pilīm.

Stelpe. Pamatskola. 1936. A. Raisters.

Drusti. Pamatskola. 1936–1937. P. Bērziņš.

Alūksne. Alūksnes vidusskola Kanaviņu ielā 14. 1938. A. Raisters.

Valmiera. Valmieras Valsts komercskola Raiņa ielā 3. 1938–1939. A. Čuibe.

Valmiera. Viestura skola Viestura alejā 3. 1936–1939. A. Čuibe.

Jelgava. Viesnīca Lielajā ielā 6. 1939. A. Laukirbe.

Smiltene. Pasts un telegrāfs Dārza ielā 1. 20. gs. trīsdesmito gadu nogale.

Valmiera. Viesnīca Lāčplēša ielā 2. 1939. K. Cināts.

Valmiera. Tiesas nams V. Baloža ielā 13a. 1938. K. Cināts.

Tāpat kā neoklasicisms pirms Pirmā pasaules kara nespēja no arhitektūras skatuves nostumt jūgendstilu, arī neoklaktisms palika vienīgi atsevišķs formāls strāvājums. Otrais pasaules karš un tam sekojošās padomju un vācu okupācijas pilnīgi pārtrauca jebkādu būvniecību. Vēlāk tā tika izrauta arī no pasaules stilu attīstības gultnes, pārtraucot būvmākslas stilu dabisko pēctecību. Taču pirmskara neoklaktisms, tiesa, pasniegts pavisam citā ideoloģiskā „mērcē”, zināmu laiku turpinājās arī pēc Otrā pasaules kara.

3.5. „Sociālistiskais reālisms”

Otrais pasaules karš uz laiku apturēja būvniecību, taču atšķirībā no Pirmā pasaules kara neradīja lūzumu arhitektūras stilistikajā attīstībā. Visā pēckara perioda arhitektūrā jūtama pirmskara laika stilistisko parādību pēctecība. Visā pasaulē turpinājās arī neoklaktiskā ievirze. Tā atspoguļojās daudzu administratīvo un citu sabiedrisko ēku arhitektūrā. Īpaši raksturīgs neoklaktisma turpinājums bija arī tā dēvētais „sociālistiskais reālisms” jeb Staļina laika arhitektūra Padomju Savienībā un tās satelītvalstīs.

Pēc otrā pasaules kara, ķeroties pie kara postījumu un dzīvojamā fonda atjaunošanas, sākumā tika veicināta viengimenes ēku celtniecība: „ir pilnīgi skaidrs, ka jaunajā Staļina pieegadē jo plaši izvēršies individuālās dzīvokļu būvniecības darbi, jo miera laika apstākļi prasa sevišķu vērtību strādājošo dzīves apstākļu uzlabošanai”, un „individuālai ēku būvniecībai .. visīsākajā laikā jādod sajūtami rezultāti ar jaunu dzīvojamo ēku nodošanu lietošanā.”⁵⁹ Jau 1944. gada 28. septembrī Latvijas PSR Tautas

⁵⁹ *Individuālo dzīvojamo ēku tipu projekti* (E. Kišē, abild. red.). Rīga: Republikāniskās Arhitektūras-Projektēšanas Darbnīcas, 1946, I. Ievads.

Komisāru padome pieņēma lēmumu „Par pasākumiem individuālā dzīvokļu fonda atjaunošanai Latvijas PSR atbrīvotajās pilsētās”.

1945. gadā, ņemot par pamatu projektu konkursā godalgotos darbus, Republikāniskajās Arhitektūras-Projektēšanas Darbnīcās pie Latvijas PSR Ministru Padomes Aritektūras Lietu Pārvaldes tika izstrādāti tipveida projekti divu, trīs un četru istabu dzīvojamām ēkām – gan mūra, gan koka konstrukciju variantos (arhitekti E. Kalniņa, F. Skļemjonovs un V. Rammans, konsultants – Latvijas Valsts universitātes docents arhitekts P. Bērzkalns). Plānā kvadrātiskajās ēkās dzīvojamo istabu platība nepārsniedza 18–21 m², bet guļamistab – 10–13 m². Ēkās bija paredzētas arī 7–9 m² lielas virtuves, vannas istabas un atejas ar izsmeļamo bedri. Pēc šiem projektiem daudzviet Rīgā un arī Latvijas citās pilsētās uzcelta virkne viengimenes māju, kuras to raksturīgā četrslīpju jumta dēļ tautā tika trāpīgi nosauktas par „tintes pudelēm”. To primitīvais veidols neļauj konstatēt arhitektūras mākslinieciski stilistiskās pazīmes.

Piecdesmito gadu sākumā viengimenes māju celtniecība Rīgā tika aizliegta: personīgais īpašums neatbilda komunisma ideologu konstruētajām gaišās rītdienas vīzijām. Tāpēc sāka būvēt daudzstāvu dzīvojamās ēkas. Darbaļaužu masas vienlaikus bija jānodrošina arī ar „īstu”, uz „jaunām darba uzvarām” iedvesmojošu mākslu, kurai saskaņā ar oficiālajiem saukļiem vajadzēja būt „sociālistiskai pēc satura un nacionālai pēc formas”. Ideoloģisko priekšrakstu rāmjos stingri ietvertais „sociālistiskais reālisms” tika definēts kā „vēsturiski noteikta mākslinieciskās daiļrades sistēma” un „atklāts fenomens jauniem meklējumiem gan satura, gan formas aspektā.”⁶⁰ Jaunceltņu arhitektūrā tomēr nekur tālāk par pirmskara neoklektisma radošo metodi netika, cēla būtībā līdzīgas stilistikas ēkas, tikai robustākā un virpusējākā izpildījumā, kuram bieži vien pietrūkst mākslinieciskās elegances un smalkuma. Fasāžu apdarē atdarināja klasiskos arhitektoniskos elementus un formas, šur tur, piemēram, kolonnu kapiteļos, iepinot pa kādai piecstaru zvaigznei vai sirpim un āmuram, tādējādi cenšoties radīt jaunu „sociālistisko” orderi. Šāds „sociālistiskais reālisms” tika iemiesots arī atsevišķu daudzdzīvokļu dzīvojamo ēku arhitektūrā. Raksturīgākās ir Rīgā, Krišjāņa Valdemāra ielā 106/108 (1953, M. Brodskis, V. Šņitņikovs) un Brīvības gatvē 234 (1951, K. Rubis). Abas ir smagnējas celtnes, kurām fasāžu apdarē lietotas atsevišķas parupjās proporcijās veidotas retrospektīvi klasisku arhitektonisko formu aplikācijas un no keramikas izgatavoti dekoratīvi ciļņi. Dažos no tiem lietoti etnogrāfisku ornamentu motīvi. Līdzīgas stilistikas ēkas uzceltas arī Rīgā, Brīvības gatvē 326/328, 352, 354, 356 u.c. Tādas var pamanīt arī Jelgavā un citās pilsētās. Šai kategorijai pieskaitāma arī viesnīca „Rīga” Rīgā, Aspazijas bulvārī 22 (1954, arhitekti A. Miezis, S. Antonovs, J. Arhipovs). Ēka bija bagātīgi rotāta ar obeliskiem, pilnības ragiem un citiem tipiskiem Staļina laika arhitektūras atribūtiem. Tie likvidēti 20. gadsimta astoņdesmito gadu pārbūvēs.

Spilgtākie Staļina laika „sociālistiskā reālisma” produkti ir vairākas sabiedriskās ēkas. Viena no tādām bija Rīgas Upju stacija Balasta dambī 9 (1946–1950, projektu izstrādājis no Maskavas atsūtīts arhitekts Nikolajs Voronovs). Tā bija impozanta, taču vienīgi propagandiska rakstura celtnes bez īpašas praktiskās vajadzības. Abu galveno fasāžu vidējās daļas bija augstākas un uzsvērtas ar milzīgām pusapļa formas ailām. Šo fasāžu sienas faktiski bija butaforijas, kas frontālajos skatos no Balasta dambja un

⁶⁰ *Latvijas Padomju enciklopēdija*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1987, 9. sēj., 124. lpp.

Āgenskalna līča puses nomaskēja ēkas patieso telpisko struktūru. Nepilnu metru zem dzegas stiepās apmetuma faktūrā neuzkrītoši izveidotas skujiņas tipa ornamentālas frīzes, kurām vajadzēja piešķirt ēkai „nacionālo formu”. Bez jebkāda funkcionālās nozīmes bija arkāžu portiki, kuri apjoza sānu spārnus. Ēka lielākoties netika izmantota atbilstoši tās sākotnējai funkcijai un periodiski stāvēja tukša. Kopš 2008. gadā tās vietā ir būvlaukums, kurā sākts celt daudzstāvu dzīvojamo ēku kompleksu.

Rīga. Dzīvojamā ēka Krišjāņa Valdemāra ielā 106/108. 1953. M. Brodskis un V. Šņitņikovs.

Rīga. Dzīvojamā ēka Brīvības gatvē 234. 1951. K. Rubis.

Rīga. Upju stacija Balasta dambī 9. 1946–1950. N. Voronovs.

Viens no „sociālistiskā reālisma” tīrradņiem ir lidosta „Spilve” Rīgā, Spilves ielā 1 (1954, projektu izstrādājis vēl viens no Maskavas atsūtīts arhitekts Sergejs Vorobjovs). Ēkas stīvi simetriskajā un nedaudz piezemētajā apjomā apspēlētie antīko tempļu arhitektūras motīvi izkārtoti samērā līdzsvarotā kompozīcijā. Greznajā iekštelpu apdarē saglabājušies arī monumentāli sienu gleznojumi (gēznotāji-dekoratori E. Treilons, E. Cēsnieks, E. Pika un J. Spēlmanis). Uzspēlēti naivā nopietnībā tajos risinātas „mierīgā darba”, „tautu draudzības” un citas līdzīgas tēmas. Gleznojumos attēlotas ļaužu grupas, kuras komunisma jauncelsmes patosā apgarotām sejām droši raugās nezināmā tālumā apsolītajā laimīgajā nākotnē.

Rīga. Lidsta „Spilve” Rīgā, Spilves ielā 1. 1954. S. Vorobjovs. Iekštelpa un kopskats.

Kā īsts tempelis proletāriskajās masās nesamajai sociālistiskajai kultūrai ir veidots rūpnīcas „VEF” kultūras nams Rīgā, Ropažu ielā 1 (1951–1960, arhitekts Nikolajs Semencovs, projekta konsultants – PSRS Arhitektūras akadēmijas korespondētājloceklis Jakovs Kornfelds). Pārspēlēti monumentālās celtnes visu galveno, gala fasādi aizņem varens portiks. Zālē ar balkonu ir vietas 800 skatītājiem. Iepriekšpieņemtā simetriskā ēkas plāna shēma nav ļāvusi panākt racionālu iekštelpu izkārtojumu.

Pēc līdzīgas ortodoksāli klasiskas „piegrieztnes” veidoti daudzi tolaik celtie kultūras nami un kinoteātri. Tādas celtnes ir, piemēram, kinoteātris „Gaisma” Valmierā, Rīgas ielā 19 (1951, arhitekts Boriss Ņesterjuks), kinoteātris “Uzvara” Bauskā, Kalna ielā 5 (1954), Dzelzceļnieku kultūras nams Jelgavā, Zemgales prospektā 12, Daugavpils

Apavu kombināta klubs (tagad Bībeles centrs „Pestīšana”) Daugavpilī, 18. novembra ielā 195B, Kultūras nams (tagad Balvu Kultūras un atpūtas centrs) Balvos, Brīvības ielā 61 (1954), Kultūras nams Kārsavā, Vienības ielā 49C (1959) u. c. Divas pēdējās celtnes ir „dvīņi”: tās celtas pēc viena un tā paša projekta. Tādi pat dvīņi, pareizāk sakot, viena un tā paša parauga kloni ir bijušie kinoteātri “Zemgale” Jelgavā, Pasta ielā 47 un “Daugava” Daugavpilī, Viestura ielā 53 (1955). Tie celti pēc 1949. gadā izstrādāta Vissavienības tipa projekta (arhitekts Sergejs Jakšins), kas īstenots arī Volgogradā, Ufā un citās PSRS pilsētās.⁶¹ Kinoteātris Jelgavā pārtapis par „Swedbank” filiāles ēku (2006–2008, arhitekti Dēvijs Šīraks un Raivo Veisbergs, dizainere Iveta Krujele). Ēka savienots šķietami nesavienojamais – mūsdienu biroju nams antīka tempļa formās veidotā Staļina laika ēkā, taču izdevusies semantiski precīza celtnē, kurā gandrīz pilnīgi saglabāta arī iepriekšējā, pati par sevi pietiekami atraktīvā un interesantā arhitektūra.

Rīga. VEF” kultūras nams Ropažu ielā 1. 1951–1960. N. Semencovs.

Valmiera. Kinoteātris “Gaisma” Rīgas ielā 19. 1951. B. Nešterjuks.

Bauska. Kinoteātris “Uzvara” Kalna ielā 5. 1954. Z. Brods.

Balvi. Kultūras nams Brīvības ielā 61. 1954.

Kārsava. Kultūras nams Vienības ielā 49C. 1959.

Jelgava. Dzelzceļnieku kultūras nams Zemgales prospektā 12. 20. gs. piecdesmitie gadi.

Daugavpils. Kinoteātris “Daugava” Viestura ielā 53. 1955.

Jelgava. Kinoteātris “Zemgale” Pasta ielā 47. Pirms pārbūves un pēc 2008. gadā veiktās pārbūves.

⁶¹ Шемякин, Г. А. Архитектура Советского Союза. *Всеобщая история архитектуры* : Т. II. Москва: Государственное издательство литературы по строительству, архитектуре и строительным материалам, 1963, стр. 569, 571.

Daugavpils. Apavu kombināta klubs 18. novembra ielā 195B. 20. gs. piecdesmitie gadi.

Daugavpils. Dzelzceļa stacija. 1951.

Ērgļi. Izpildkomitejas ēka Rīgas ielā 10. 20. gs. piecdesmitie gadi.

No kinoteātriem un kultūras namiem vizuāli daudz neatšķirās arī citas Staļina laika publiskās ēkas – dzelzceļa stacijas, administratīvās ēkas, izglītības iestādes u. c. Daugavpils dzelzceļa stacijas (1951) fasādes centrālā daļa veidota kinoteātrim “Daugava” analogā kompozīcijā. Prestižā, monumentāli klasiskā izskatā veidoja arī daudzās kompartijas vai vietējo pašvaldību jeb tā laika terminoloģijā izpildkomiteju namus. Tāds, piemēram, tika uzcelts kādreizējās baznīcas vietā Ērgļos, Rīgas ielā 10.

Pēc līdzīgiem projektiem tapa pompozās Pedagoģisko institūtu ēkas Liepājā un Daugavpilī, kas tagad ir Liepājas Universitātes ēka Liepājā, Lielajā ielā 14 (1957, arhitekts Andrejs Aivars) un Daugavpils Universitātes ēka Daugavpilī, Vienības ielā 13 (1956). Savukārt Rīgā vairākas analogi risinātas skolas – tagadējo Rīgas 6. vidusskolu Aleksandra Čaka ielā 102 (1951), Rīgas 13. vidusskolu Pulkveža Brieža ielā 25 (1950), Rīgas 49. vidusskolu Krišjāņa Valdemāra ielā 65 (1954) u.c. uzcēla pēc arhitekta Alfrēda Pūpola projektiem. To arhitektūra ir nedaudz piezemētāka, taču ar pietiekami skaidri jūtamām „sociālistiskā reālisma” formālajām iezīmēm.

Savdabīgas „sociālistiskā reālisma” ikonas bija septiņas augstceltnes Maskavā, kuras uzcēla 20. gadsimta piecdesmitajos gados. Pēc to parauga veidota arī Latvijas Zinātņu akadēmijas ēka Akadēmijas laukumā 1 (1953–1957, arhitekti O. Tīlmanis, K. Plūksne, V. Apsītis u. c.). Vārda tiešā nozīmē tā ir viens no redzamākajiem šīs stilistikas darbiem Rīgā. Sākotnēji celtni bija domāta kā “Kolhoznieku nams”, taču nevienu dienu nav kalpojusi šai neskaidrajai funkcijai. Līdz 1953. gadam celtnes vietā atradās tirgotavu rinda jeb bazārs, kas bija izcils koka arhitektūras piemineklis. Uzsākot būvdarbus, tas nojaukts.

Liepāja. Pedagoģiskais institūts Lielajā ielā 14. 1957. A. Aivars.

Rīga. Rīgas 6. vidusskolu Aleksandra Čaka ielā 102. 1951. A. Pūpols.

Rīga. Latvijas Zinātņu akadēmija Akadēmijas laukumā 1. 1953–1957. O. Tīlmanis, K. Plūksne, V. Apsītis u. c.

„Sociālistiskais reālisms” tika krasi pārtraukts direktīvā veidā: 1955. gadā Padomju Savienības Komunistiskā partijas Centrālā komiteja un PSRS Ministru padome pieņēma lēmumus „Par pārmērību novēršanu projektēšanā un celtniecībā” un „Par pasākumiem celtniecības tālākai industrializācijai, kvalitātes uzlabošanai un būvizmaksu samazināšanai”. Šajos lēmumos tika norādīts, ka labizskatību arhitektūrā jāpanāk nevis ar sadomātiem un dārgiem dekoratīvajiem rotājumiem, bet gan celtnu formas organiski saistot ar funkcionālo nozīmi – it kā atbilstoši modernās kustības radošajai metodei un ideāliem. Pirms tam visiem Padomju Savienības arhitektiem nācās sapulcēties kongresā, kurā „padomju arhitektūras pieredzes vispusīga, profesionāla un paškritiska analīze deva iespēju iezīmēt konkrētus padomju arhitektu radošā darba pārveidošanas ceļus arhitektūras svarīgāko sociālo, tehnisko un ideoloģisko uzdevumu risināšanas virzienā, balstoties uz masveida celtniecības industriālo metožu vispusīgu attīstīšanu.”⁶² Šie lēmumi arhitektūras attīstību ievirzīja laikmetīgākā gultnē.

3.6. Modernā kustība pēc Otrā pasaules kara

Modernā kustība pēc Otrā pasaules kara visā pasaulē bija pirmskara modernās kustības jeb funkcionālisma pēctecīgs turpinājums. Mūsdienu būvmākslas vēstures zinātnē lielākoties to arī nenodala no pirmskara funkcionālisma, abu periodu arhitektūru apzīmējot ar vienu un to pašu nosaukumu – **modernā kustība**, jeb, lietojot saīsinājumu no angļu *Modern Movement* – MoMo. Tajā izvērstu īstenojumu ieguva 20. gadsimta slavenā meistara Mīsa van der Roes izauklētā universālās arhitektūras ideja, piepildot visu pasauli ar celtnēm, kuras, kā teicis pazīstamais arhitektūras kritiķis Luis Mamfords (*Lewis Mumford*), neatkarīgi no to funkcijas nebija nekas vairāk kā eleganti pieminekļi nekam, faktiski – bezpersoniskas kastveida būves no stikla un tērauda. Tūlīt pēc pirmajām paša Mīsa van der Roes projektētajām tāda veida ēkām – *Lake Shore Drive* mājokļu augstceltnēm Čikāgā – radās vesela virkne līdzīgu celtnu visās pasaules malās. Viena no pazīstamākajām ir firmas „Lever” biroju nams Ņujorkā, kas ievadīja drīz vien par stereotipu kļuvošo telpiskās kompozīcijas principu – augstceltni, kas paceļas virs plašāka divstāvēga apjoma.

Modernās kustība jeb funkcionālisms visā pasaulē dominēja arī pēc Otrā pasaules kara, bet Padomju Savienībā arhitektūras dabisko pēctecību aizsprostoja barjeras un direktīvas, kuras „sociālistiskā reālisma” formātā nāca no augstākajiem varas ešeloniem. Vēsturisko pārrāvumu šķietami novērsa piecdesmito gadu vidū pieņemtie komunistiskās partijas un valdības lēmumi. Sekojošajā periodā galvenā vērība tika veltīta dzīvojamo māju celtniecībai pēc tirazētiem tipveida projektiem. Faktiski tā bija nevis augstvērtīgas dzīvojamās vides radīšana, bet apdzīvojamu kvadrātmetru ražošana. Izvērsās veselu rajonu būvniecība, un ap Rīgas, Liepājas, Daugavpils un arī citu pilsētu vēsturiskajiem centriem izauga jauni, tolaik par mikrorajoniem dēvētie mājokļu kompleksi. Atsevišķas celtnes tajos izvietoja pēc brīvā plānojuma principa.

Pirmais šādas lielmēroga dzīvojamās apbūves rajons bija Āgenskalna priedes starp Kristapa, Dreiliņu, Āgenskalna un Alises ielu Rīgā (1958–1962, N. Rendelis). Tas saglabājis vietas vēsturisko nosaukumu: šeit bija priedēm apaugusi teritorija ar vairākām augstām kāpām. Tā bija populāra atpūtas vieta gan ziemā, gan vasarā. Būvdarbu laikā kāpas tika nolīdzinātas un dabas elementi iznīcināti. Saglabājušās atsevišķas nīkuļojošas priedes. Apbūves pirmajā kārtā, rajona dienvidrietumu pusē izmantotas tipveida 316. sērijas piecstāvu dzīvojamās mājas, kas celtas no baltiem silikātkāmiegiem, ailstarpas

⁶² *Всеобщая история архитектуры в 12 томах* (Н. В. Баранов, главный редактор). Москва: Издательство литературы по строительству, 1975, Том 12, Первая книга, стр. 20.

aizpildot ar sarkaniem ķieģeļiem (arhitekti A. Reinfelds, L. Plakane, L. Ose, R. Jaunušāne, I. Bumbieris, I. Jākobsons, M. Ģelzis). Apbūves otrajā kārtā izmantotas 464-A sērijas saliekamās lielpaneļu dzīvojamās ēkas. Plānojuma un būvtehniskā izpildījuma zemās kvalitātes dēļ tās ir ātri novecojušās gan morāli, gan fiziski. Āgenskalna priedēm drīz vien sekoja Buļļu un Tirzas ielas apkaimes apbūve, Ķengarags (1961–1971), Jugla (1962–1970), Purvciems (1965–1975), Imanta (1970–1982), Pļavnieki (1976–1989), Pleskodāle un Zolitūde (1971–1987), Ziepniekkalns (1972–1987), Mežciems (1977–1981) un citi lielmēroga dzīvojamie rajoni Rīgā, „Kauguri” Jūrmalā, „RAF” mikrorajons Jelgavā, Ķīmiķu ciemats jeb „Jaunie Čerjomuški” Daugavpilī, „Laumas” rajons un „Ezerkarasts” Liepājā, HES ciemats Salaspilī, Olaines un Aizkraukles (tolaik Stučkas) pilsētas, kā arī vairāki vērienīgi apbūves kompleksi citās vietās.

No iepriekš izgatavotiem būvelementiem samontētās dzīvojamās ēkas lielmēroga dzīvojamajos rajonos nav iespējams vērtēt mākslinieciski stilistiskās kategorijās, jo rūpnieciska sērijveida produkcija nav radoša māksla, bet arhitektūra ir vides veidošanas māksla. Mākslas darbs nevar būt reprodukcija, tam jābūt cilvēka individuālās jaunrades auglim. Industriālām metodēm realizēta masveida dzīvojamo rajonu būvniecība bija pietiekami izplatīta arī Rietumu zemēs, taču kopumā šai savā būtībā antihumānās vides radīšanai ir maz kopīga ar arhitektūras sabiedrisko sūtību. Arī nozīmīgas publiskās ēkas – tirdzniecības centri, ko toreiz sauca par universālveikaliem, un skolas – tapa pēc daudzkārt atkārtotiem tipa projektiem. Pilnīgi vienādi universālveikali pēc arhitektes Veltas Samtiņas izstrādāta projekta tika uzcelti Alūksnē, Siguldā, Jēkabpilī, Krāslavā un citur. Kā divas ūdens piles vienu otram līdzīgas skolas, kas diezgan tieši atgādina I. Blankenburga pirms kara radīto skolu tēlu, sākot ar piecdesmito gadu nogali, uzcēla gan Liepājā, gan Daugavpilī, gan Ventspilī, gan Cēsīs, gan Rīgā (Mežaparkā), gan arī daudzās mazākās apdzīvotajās vietās. Vismaz 30 no tām tikai nedaudz atšķirīgas skolas uzcēla Limbažos, Iecavā, Kandavā, Vaiņodē un citur. Šo celtnu projektus izstrādāja autoru kolektīvs arhitekta Kārļa Plūksnes vadībā. 1961. gadā sāka būvēt lielākas, 1072 skolēniem paredzētas skolas (arhitekti K. Plūksne, Silvija Artmane, Lidija Dorofejeva, Medija Hnoha un Vitālijs Fjodorovs, inženieris A. Briedis). Šīm no baltajiem silikātķieģeļiem celtajām ēkām ir plānā burta „L” konfigurācija. Pēc laikabiedru vērtējuma šo skolu tipa projekts esot piemērs, kurā iezīmējas „noteikti laikmetīgi principi”⁶³, un „grūti atrast pēdējos gados uzceltu dzīvojamo masīvu, mikrorajonu vai vispār pilsētas rajonu, kurā nebūtu redzama šī skola.”⁶⁴ To „laikmetīgums” un mākslinieciski stilistiskā kvalitāte pasaules arhitektūras kontekstā ir vismaz diskutabls.

Sešdesmitajos gados visu pasauli piepildīja tūkstošiem augstu kastveida celtnu, kuru vāji artikulētās fasādes lielākoties tērptas metālā un stiklā. Šī L. Mīsa van der Roes arhitektoniskā estētika, kas tolaik bija zināms māksliniecisks ideāls, iemiesojās arī vairākās augstceltnēs Rīgā. Viena no pirmajām bija viesnīca „Latvija” (tagad Reval Hotel Latvija) Elizabetes ielā 55 (1967–1978, arhitekti Artūrs Reinfelds, Aija Grīna, Valters Maike un Ilmārs Paegle). Celtnē veidota atbilstoši toreizējai iecerei visu Brīvības, toreiz Leņina ielas

⁶³ Laikmetīgā arhitektūra Padomju Latvijā (O. Zakamennijs, V. Šusts, Dz. Driba u. c.). Rīga: Liesma, 1966, 9. lpp.

⁶⁴ Turpat, grāmatas II daļa : dzīvojamo masīvu telpiskā kompozīcija, sabiedriskās ēkas un to interjeri, lappuses nav numurētas.

kreisās puses apbūvi nomainīt ar augstceltnēm. Tās bija paredzēts virknēt virs plašāka divstāvīga apjoma, kas stieptos visā ielas garumā. Arī Dailes teātra un bijušās „Rīgas modes” ēkas Brīvības ielā 49/53 (1965–1969, daļēji pārbūvēta 1997) apjomi veidoti atbilstoši šim principam. Visu šo ēku būvdarbu laikā nojauktas vairākas vērtīgas vēsturiskās celtnes. Viesnīca kapitāli pārbūvēta 2000.–2001. gadā (arhitekti Visvaldis Sarma, Jānis Norde un Juris Poga), transformējot un padarot nedaudz bagātāk artikulētu arī fasāžu apdari.

Viesnīcai „Latvija” tūlīt sekoja administratīvā ēka (tagad Latvijas Republikas Zemkopības ministrija) Citadelē, Republikas laukumā 2 (1968–1978, arhitekti A. Reinfelds, Valērijs Kadirkovs un V. Maike). Iestiklotā augstceltne būvēta nolūkā papildināt un uzlabot Vecrīgas vēsturisko siluetu. No sākumā iecerētajiem trīs torņiem uzcelts viens. Kompleksa priekšā Daugavmalā bija iecerēts veidot tā saukto Republikas laukumu organizēto politisko demonstrāciju noturēšanai, bet blakus uzcelt lielu koncertzāli. Tai paredzētajā vietā vispirms tika uzcelta daudzstāvu autonomvietne (1999, arhitekts Juris Gertmanis), bet pēc tam to nomainīja tagadējais bankas „Citadele” biroju nams Republikas laukumā 2a (2003–2008, arhitekts Meinhards fon Gerkāns). Savukārt uz ziemeļiem no augstceltnes uzcelts tā sauktais Centra nams Republikas laukumā 3 (2002–2005, arhitekti Uģis Šēnbergs un Martinus Šūrmans). Abas šīs ēkas domātas kā modernās kustības savam laikam atbilstošas interpretācijas, kam it kā jārada harmonisks vides mērogs un organiska saskaņa ar Citadeles augstceltni. Taču ne samāksloti robustais Centra nams, ne primitīvā četru kastveida apjomu virknējumā veidotā bankas ēka, kuru neglābj pat fasāžu raibā polihromija, neatbilst ne vides mērogam un kontekstam, ne būvnoteikumu prasībām.

Viesnīcai „Latvija” un Citadeles augstceltnei zināmā mērā līdzīgs ir bijušais Preses nams Balasta dambī 3 (1973–1978, arhitekti Jānis Vilciņš un Ābrams Misulovins), bet tā fasādes apdarinātas šokbetona paneļiem. Ēka ir pirmā augstceltne Daugavas kreisajā krastā un iezīmēja šīs teritorijas nākotnes siluetu. Savukārt Televīzijas centrs Zaķusalas krastmalā 3 (1979–1987, arhitekti Andris Purviņš, Baiba Maike, V. Kadirkovs, Kārlis Alksnis u. c.) atspoguļo individuālu būvmākslas vaibstu meklējumus modernās kustības arhitektūrā. Augstceltnē, kurai ir trīsstūra konfigurācijas plāns, atrodas redakciju telpas un biroji, bet terasveidīgajā zemākajā daļā – studijas un tehniskās telpas. Kompleksā bija paredzēts arī radio centrs, kas plānā veidotu televīzijas centra spoguļattēlu. Tā augstbūves daļa bija projektēta augstāka nekā televīzijas centram.

Rīga. Viesnīca „Latvija” Elizabetes ielā 55. 1967–1878, A. Reinfelds, A. Grīna, V. Maike un I. Paegle. 2000–2001, V. Sarma, J. Norde un J. Poga. Skats uz ēku Rīgas centra apbūves panorāmā no Latvijas Nacionālā mākslas muzeja ēkas jumta 2000. Gadā (pa kreisi – „Rīgas modes” ēka Brīvības ielā 49/53) un skats uz ēku no Brīvības bulvāra 2011. gadā.

Rīga. Citadeles apbūve. No kreisās: Centra nams Republikas laukumā 3 (2002–2005, U. Šēnbergs un M. Šūrmans), administratīvā ēka Republikas laukumā 2 (1968–1978 A. Reinfelds, V. Kadirkovs un V. Maike) un bankas „Citadele” biroju nams Republikas laukumā 2a (2003–2008, M. fon Gerkāns). Pa labi fonā – viesnīca „Latvija”.

Rīga. Preses nams Balasta dambī 3. 1973–1978. J. Vilciņš un Ā. Misulovins.

Rīga. Televīzijas centrs Zaķusalas krastmalā 3. 1979–1987. A. Purviņš, B. Maike, V. Kadirkovs, K. Alksnis u. c.

Vairākos biroju namos, kas celti septiņdesmitajos gados, tiešā veidā atspoguļojas L. Mīsa van der Roes universālās formas ideja. Hrestomātisks piemērs ir biroju nams ar kafejnīcu „Ļeņingrada” Rīgā, Raiņa bulvārī 25 (1973, arhitekts Oļģerts Ostenbergs). Padomju iekārtas apstākļiem tipiskāsniecīgās būvmateriālu izvēles un būvtehniskās mazspējas dēļ visai ierobežotas bija arī arhitektoniski mākslinieciskās izteiksmes iespējas. Taču arī šādos apstākļos radās nozīmīgi arhitektu radošā darba augļi, tostarp – virkne modernu administratīvo ēku.

Rīgas Latgales priekšpilsētas pašvaldības iestāžu ēka Daugavpils ielā 31 (1973, arhitekts O. Ostenbergs), kas celta kādreizējās Maskavas priekšpilsētas un Rīgas rajona Komunistiskās partijas komitejas vajadzībām, ir viena no pirmajām, kuras fasāžu apdarē izmantoti reljefi šokbetona paneļi. Tie kombinēti ar sarkanu ķieģeļu virsmām. Labi izgaismotās telpas izkārtotas gar īsiem gaitenītiem abpus centrālajam vestibilam divos četrstāvu spārnos. Vienstāva apjomā atrodas konferenču zāle. Arī Rīgas Zemgales priekšpilsētas administratīvā centra ēka Eduarda Smiļģa ielā 46 kubiskais apjoms (1975, arhitekti Jānis Kārklīšs, Viktors Valgums un Modris Ģelzis) apdarināts ar šokbetona paneļiem. Ēkā izmantots interesants telpiskā plānojuma princips, darba telpas izkārtotas pa perimetru ap iekšējo vertikālo komunikāciju kodolu. Spārnos izvietotas palīgtelpas un sanāksmju zāle „paslēptas” mākslīgā reljefā.

Viena no pēdējām padomju periodā projektētajām un celtajām rajonu pārvaldes ēkām ir tagadējā Rīgas Vidzemes priekšpilsētas administratīvā ēka Brīvības gatvē 266 (1979, arhitekti Oļģerts Krauklis un Ārija Išanova). Ēkas plāna pamatā ir vienādmalu trīsstāvu kompozīcija, bet fasāžu apdarē kombinētie šokbetona paneļi un sarkanu ķieģeļu virsmas nodrošina izteismīgu ēkas arhitektonisko veidolu. Celtne atspoguļo reģionālas arhitektūras izteiksmes meklējumus, kas īstenoti patiesi laikmetīgā, modernās kustības principiem atbilstošā arhitektoniskajā kvalitātē.

Rīga. Biroju nams ar kafejnīcu Raiņa bulvārī 25. 1973. O. Ostenbergs.

Rīga. Administratīvā ēka Daugavpils ielā 31. 1973. O. Ostenbergs.

Rīga. Administratīvā ēka Eduarda Smiļģa ielā 46. 1975. J. Kārklīšs, V. Valgums un M. Ģelzis.

Rīga. Administratīvā ēka Brīvības gatvē 266. 1979. O. Krauklis un Ā. Išanova.

Atšķirībā no pirmskara funkcionālisma, vairums pēckara modernās kustības celtnu tapušas, nerēķinoties ar konkrētās vietas attīstības objektīvajām likumsakarībām, vēsturiskajiem būvnoteikumiem un kultūras tradīcijām. Septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados daudzu vēsturisko pilsētu centros parādījās paši par sevi arhitektoniski interesanti un profesionāli veidoti, taču esošās vides mērogam neatbilstoši vai arī citādi ar vides kontekstu nesaderīgi būvapjomi. Tādas ir ne tikai augstceltnes Rīgas centrā, bet arī viesnīca „Latgale” Rēzeknē, Atbrīvošanas alejā 98 (arhitektes Ināra Akolova, Vera Savisko u.c.), viesnīca „Latvija” (tagad „Park Hotel Latgola”), Daugavpilī Ģimnāzijas ielā 46 (21. gadsimtā pārveidota) un dzīvojamā ēka Liepājā, Lielajā ielā 1. Kuldīgā, īstenojot pēckara attīstības plānā ierakstīto norādījumu, ka „nehigiēniskās ēkas nomaināmas ar jaunām, modernām dzīvojamām ēkām”⁶⁵, uzcēla brīvstāvošu, no silikātķieģeļiem samūrētu trīsstāvu dzīvojamo ēku Liepājas ielā 19. Tā ir stipri atvirzīta no vēsturiskās būvlaidas un pilnīgi degradē pilsētas vēsturiskā centra telpisko raksturu un kvalitāti. Arī Rīgā, Kronvalda parkā ieceltā administratīvā ēka Elizabetes ielā 2 (1974, arhitekti J. Vilciņš, Alfons Ūdris un Gunārs Asaris) deformē unikālā pilsētbūvniecības pieminekļa – Rīgas bulvāru loka – apstādījumu sistēmu. Ēka būvēta kā Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā komiteja. Tagad tajā atrodas pasaules tirdzniecības centrs, dažādi biroji, un pārstāvniecības. Būvmasās līdzsvarotā celtnē ar trīs simetriskiem spārniem plānā atgādina pazīstamo modernās kustības arhitektūras šedevru – UNESCO ēku Parīzē (1958, arhitekti *B. Zehrfuss, M. Breuer, P.-L. Nervi*).

Rēzekne. Viesnīca Atbrīvošanas alejā 98. I. Akolova, V. Savisko u.c.

Daugavpils. Viesnīca Ģimnāzijas ielā 46.

Liepājā. Dzīvojamā ēka ar veikaliem Lielajā ielā 1.

Kuldīga. Dzīvojamā ēka ar veikaliem Liepājas ielā 19.

Šķietamā racionālisma un pārprastu ekonomisko rādītāju idejas vārdā Padomju Savienībā sešdesmitajos gados tika stingri ierobežotas tā saucamās individuālās

⁶⁵ **Kapenieks, P.** Kuldīgas pilsētas rekonstrukcija. *Padomju Kuldīga*, 1948, 19. jūl., 1. lpp.

būvkonstrukcijas. Monolītā dzelzsbetona izmantošana faktiski bija aizliegta, visu reducējot uz rūpnīcās izgatavotu tipveida būvelementu montāžu.

Starptautiskās modernās kustības arhitektūras radošā metode un mākslinieciski stilistiskie paņēmieni radošā veidā vairāk varēja īstenoties atsevišķu unikālu sabiedrisko ēku būvniecībā. Tikai īpaši retos gadījumos tas notika dzīvojamo ēku celtniecībā. Purvciemā, izmantojot franču firmas „Outinord” tehnoloģiju un aprīkojumu, tika uzceltas no monolīta dzelzsbetona veidotas dzīvojamās torņēkas (1983, arhitektes Lidija Plakane, Olīta Upaciere u. c.), bet Imantā, Anniņmuižas bulvārī 26, 28 un 30 pēc tā sauktajiem individuālajiem projektiem uzceltas divpadsmit līdz sešpadsmit stāvus augstas ķieģeļu dzīvojamās ēkas (1987, arhitektes Zane Kalinka un Vita Rauhvargere).

Jau piecdesmito gadu beigās sāka projektēt Dailes teātra jauno ēku Rīgā, Brīvības ielā 75 (arhitekti Marta Staņa, Imants Jākobsons, Haralds Kandars u.c.). Astoņus gadus ilgajam projektēšanas periodam sekoja celtniecība no 1966. līdz 1976. gadam. Celtne ir tipisks modernisma jeb modernās kustības arhitektūras produkts ar funkcionālajai nozīmei atbilstošu konsekventi diferencētu apjomu kārtojumu un plašiem vizuāli telpiskiem telpu saplūdinājumiem. Skaidri uztverami ir atšķirīgi apdarinātie skatītāju zāles, skatuves, skatītāju foajē, kasu vestibila un palīgtelpu apjomi. Fasādes plastisko veidojumu kopā ar arhitektiem darinājuši tēlnieki O. Feldbergs un I. Muravskis. Lielajā zālē ir pakāpjveidīgi izkārtotas 944 skatītāju vietas, bet mazajā zālē – no 220 līdz 400.

Rīga. Dzīvojamās ēkas Purvciemā. 1983. L. Plakane, O. Upaciere u. c.

Rīga. Dzīvojamās ēkas Imantā, Anniņmuižas bulvārī 26, 28 un 30. 1987. Z. Kalinka un V. Rauhvargere.

Rīga. Dailes teātris Brīvības ielā 75. 1966–1976. M. Staņa, I. Jākobsons, H. Kandars u.c.

Pilsētvidē labi pamanāma, apjomīga ēka ar savdabīgu siluetu un eleganti detalizētu fasāžu apdari ir bijušā projektēšanas institūta „Agroprojekts” biroju nams Rīgā, Maskavas ielā 48 (1979–1990, arhitekts Juris Skalbergs) Ēkas arhitektūrā nepārprotami nolasāmi mēģinājumi pārvarēt modernās kustības kanonus un formu šabloniskumu. Izteiksme ir tuva tā sauktajam **jaunajam brutālismam**, kas pasaulē parādījās sešdesmitajos gados kā viena no alternatīvām modernajai kustībai. Jaunais brutālisms ir nosacīts termins, ko radīja angļu arhitektūras teorētiķis Rainers Benems.⁶⁶ Šī ievirze operēja ar samērā dinamiskām, sulīgām, gleznainām vai, gluži pretēji, uzsvērti vienkāršām formām un plaši izmantoja masīvas betona virsmas, tās kombinējot arī ar citiem materiāliem. Zināmā mērā šai formu izjūtai tuva ir arī kafejnīca „Rāzna” (tagad restorāns „Little Italy”) Rēzeknē, Atbrīvošanas alejā 100 (1968–1970, arhitekti Juris Pētersons un Jānis Krastiņš). Tās nelielais apjoms veidots monolītajā dzelzsbetonā. 21. gadsimtā nemākulīgi aizbūvēts ēkas sākotnēji telpiski atvērtais pirmais stāvs. „Jaunā brutālisma” estētika diezgan tieši atspoguļojas arī

⁶⁶ **Banham, R.** *The New Brutalism : Ethic or Aesthetic?* London: Reinhold Publishing Corp., 1966. 196 p.

tirdzniecības centrā „Liiba” Ķekavā, Rīgas ielā 22A (1981, arhitekta Zenta Krastiņa), kuras arhitektoniskā apdare veidota daļēji līdzīgi blakus esošajai administratīvajai ēkai (1981, arhitekta Liesma Skuja), un biroju ēkā Rīgā, Brīvības ielā 54 (1986–1989, arhitekts Modris Ģelzis). Tā celta aviokompānijas vajadzībām, bet 2000.–2001. gadā pārveidota kā bankas nams. Celtnes līdzsvarotā arhitektonisko apjomu un detaļu kompozīcija pietiekami korekti ierakstās vēsturiskajā pilsētvidē. Fasādes apšūtas ar Sāmsalas dolomīta plāksnēm.

Rīga. Biroju ēka Maskavas ielā 48. 1979–1990. J. Skalbergs.

Rēzekne. Kafējnīca Atbrīvošanas alejā 100. 1968–1970. J. Pētersons un J. Krastiņš.

Ķekava. Tirdzniecības centrs. 1975. Z. Krastiņa.

Rīga. Biroju ēka Brīvības ielā 54. 1986–1989. M. Ģelzis.

Modernās kustības periodu caustrāvoja tikai Latvijai raksturīgas **reģionālas arhitektūras** meklējumi. Viens no ceļiem šī mērķa sasniegšanā bija mēģinājumi radīt izteiksmīgus, neparastas ģeometrijas būvapjomus. Viens no raksturīgākajiem šo meklējumu piemēriem ir savā laikā ļoti populārais restorāns „Sēnīte” Inčukalnā (1967, arhitekts Linards Skuja), kura zāle ir pārsegta ar plānā trīsstūrainu dzelzsbetona kupolu. Nav saglabājusies ne mazāk pazīstamā restorāna „Jūras pērle” ēka Jūrmalā, Bulduros (1964, arhitekts Josifs Goldenbergs), kura uz spēcīgu konsoli balstītā zāle pacēlās pāri pludmalei. Ar visai plastiskām formām un apjomu kārtojumu izceļas arī kinoteātris „Oktobris” (1992. gadā pārdēvēts par „Austru”, bet 2001. gadā – „Renesansi”) Daugavpilī, Vienības ielā 30 (1981, arhitekts O. Krauklis) un administratīvā ēka Madlienā (1983, arhitekti Zigurds Lazdiņš un Meinards Medinskis).

Inčukalns. Restorāns „Sēnīte”. 1967. L. Skuja.

Daugavpils. Kinoteātris. 1981. O. Krauklis.

Madliena. Administratīvā ēka. 1983. Z. Lazdiņš un M. Medinskis.

Latviskās reģionālās arhitektūras tēls izsens saistījies ar lauku sētas veidolu, kurš nav iedomājams bez izteiksmīgiem, samērā stāviem divslīpju jumtiem. Šāda jumtu forma arī vistiešāk spēj nodrošināt to arhitektūras izteiksmi, kas nepārprotami atspoguļo vārdiem grūti definējamo un konkrētos priekšrakstos neiekļaujamo reģionālās vai šaurākā izpratnē nacionālās arhitektūras ideju. Atsevišķi sasniegumi šajā jomā bija arī modernās kustības izskaņas laikā 20. gadsimta septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados.

Atpūtas komplekss „Daile” Jūrmalā, Dzintaros (1976, arhitekts Edgars Šēnbergs), kas gan nav saglabājies (nojaukts 2001.gadā), piesaistīja uzmanību ar augstiem, alumīnija zvīņām klātiem jumtiem. Zemgales vidusskolā Tukuma novada Slampes pagastā (1979–1980, arhitekti Vera Savisko, Imants Jākobsons un Ināra Akolova) katra klase ir veidota kā atsevišķa, ar divslīpju jumtu pārsegta mājiņa, kopā veidojot kaut ko līdzīgu veseram ciematam. Lauku rījas tēla interpretācija ir pamatā Kroņauces sabiedriskajā centra (1980, arhitekts Andris Vainovskis) izveidojumam. No plašā daudzfunkciju kompleksa ieceres īstenota gan ir tikai pavisam neliela daļa. Viens no jaunākajiem un pārliecinošākajiem šādas arhitektūras paraugiem ir Saieta nams Plāņu pagasta Jaunklidža ciemā (2009–2010, arhitekts Armands Bisenieks). Visi šie darbi iezīmē apzinātu novēršanos no modernās kustības postulātiem.

Jūrmala. Atpūtas komplekss „Daile” Dzintaros. 1976. E. Šēnbergs. (Celtne nav saglabājusies.)

Kroņauce. Sabiedriskais centrs. 1980. A. Vainovskis.

Slampe. Zemgales vidusskola. 1979–1980. V. Savisko, I. Jākobsons un I. Akolova.

Plāņu pagasta Jaunklidzis. Saieta nams. 2009–2010. Armands Bisenieks.

Modernā kustība bija konceptuāli antihistoriska, un vēstures noliegumu tā pauda arī attieksmē pret apkārtējo vidi. Šī pretruna saasinājās aizvien dziļāk, un astoņdesmitie gadi nāca gan ar jaunu attieksmi ne tikai pret vēsturisko mantojumu, bet arī vēsturisko stilu formu valodu.

3.7. Postmodernisms

Jau 20. gadsimta septiņdesmito gadu vidū augstvērtīgākas mākslinieciskās izteiksmes meklējumos iezīmējās dziļāka tradīciju izpratne un mēģinājumi rast vēsturisko izteiksmes līdzekļu jaunu interpretāciju, tos organiski iekļaujot laikmetīgos arhitektūras mākslas darbos. Šī ievirze, kas faktiski noformējās kā jauns stils, ieguvusi **postmodernisma** nosaukumu. Tam velītā virkne pētījumu. Populārākie ir angļu arhitekta Čārlza darbi, no kuriem pirmais – „Postmodernās arhitektūras valoda”⁶⁷ – radīja zināmu apvērsumu visā pasaules arhitektūrā un veicināja jaunā stila izplatību. Kā katram stilam, arī postmodernismam ir sava formu valoda. Par postmodernisma arhitektonisko formu klišejām kļuva lēzenas arkas, pakāpjveida pārsedes vai smagnēji vispārināti orderu elementi, kā arī sienas, balsti vai celtnes citas sastāvdaļas, kas pagrieztas zināmā leņķī pret plāna kompozīcijas galvenajām asīm. Šīs formas tomēr bija vienīgi stila virspusējais ietērs, tā dziļākā nozīme ir vides vispārējās kvalitātes izkopšana un tendence atjaunot mākslinieciskās kultūras pēctecību.

Postmodernisms diezgan strauji uzplauka 20. gadsimta astoņdesmitajos gados, jo sabiedrības estētiskās prasības vairs nespēja apmierināt vienīgi vienkāršu taisnstūra formu variācijas un kastveidīgi celtnu apjomi. Postmodernisms mēģināja atrisināt gan arhitektūras mākslinieciskās kvalitātes un emocionālās izteiksmības, gan vietējo tradīciju pēctecības, gan vides un laika konteksta problēmas.

⁶⁷ Jencks, Ch. The Language of Post-Modern Architecture. London: Academy Editions, 1977. 184 p.

Latvijā pirmie spilgtākie postmodernisma ideju un formālās izteiksmes īstenojumi ir dzīvojamo ēku grupa Jaunmārupē (1983, arhitektes Ausma Skujiņa un Anita Marinska) un Tehniskais centrs (biroju nams) Rīgā, Peldu ielā 15 (1984–1987, arhitekti Juris Skalbergs, Aivars Zavadskis un Pēteris Birulis). Jaunmārupes dzīvojamās ēkas būvētas, izmantojot 103. sērijas tipveida ēku konstrukcijas, bet variējot apjomu augstumus, izveidojot stūra sekcijas, kā arī stāvus jumtus un zelmiņus, kādu nav tipveida risinājumos, un fasāžu apdarē iekļaujot no glazētām keramikas flīzēm veidotus etnogrāfiska rakstura ornamentus. Izmantotie radošie paņēmieni balstīti vietējās būvmākslas tradicionālajās vērtībās, panākot sava laika arhitektūrā jaunu kvalitāti un celtnes organiski ierakstot lauku ainavā.

Biroju nams Rīgā, Peldu ielā 15 būvēts Otrajā pasaules karā nopostītu celtnu vietā. Jaunbūves apjomu kompozīciju noteica Rīgas kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas prasība atjaunot apbūves siluetu līdzīgi Rīgas 1823. gada ielu fasāžu zīmējumos redzamajam, neņemot vērā objektīvos vēstures faktus: 1883. gadā šajā vietā, nojaucot divas noliktavas ar augstiem trīsstūra zelmiņiem, bija uzcelta četrstāvu dzīvojamā ēka eklektisma stilā. Savukārt 1913. gadā tās, kā arī kaimiņu ēkas vietā uzcelti piecstāvu īres nami tipiskās jūgendstila formās. Celtnes autoriem tomēr izdevies izvairīties no seno ēku tiešas atdarināšanas un radīt laikmeta stilam vairāk vai mazāk atbilstošu reģionāla postmodernisma darbu.

Viena no postmodernisma sākuma posma ikonām ir bijušā kolhoza „Renda” pārvaldes ēka Rendā (1986, arhitekts Laimonis Tīkmanis). Tajā reģionālas formveides paņēmieni organiski sakausēti ar atsevišķām detaļām no starptautiskā postmodernisma izteiksmes līdzekļu arsenāla.

Jaunmārupe. Dzīvojamo ēku grupa. 1983. A. Skujiņa un A. Marinska.

Rīga. Biroju nams Rīgā, Peldu ielā 15. 1984–1987. J. Skalbergs, A. Zavadskis un P. Birulis.

Renda. Administratīvā ēka. 1986. L. Tīkmanis.

Vēl viens no pirmajiem raksturīgākajiem postmodernisma darbiem Latvijā ir Druvas vidusskola Saldus pagastā, Skolas ielā 2 (1984–1989, arhitekts Tāļivaldis Timpars). Celtnē ir spēcīgi artikulēti būvmasu kārtējums, kas ļauj diezgan apjomīgo trīsstāvu celtni veiksmīgi ierakstīt lauku ainavā. Ārsienas veidotas vienkāršā, neapmestā ķieģeļu mūrī, kas turklāt ir ne visai kvalitatīvs, taču atsevišķās detaļās no postmodernisma formu klāsta – liela, lēzena arka, neliels stilizēts zelminis, brīvēstāvošs galvenās ieejas portāls u. c. – piešķir celtnēi eleganci un viegli uztveramu tāpatību. Ap to pašu laiku tapa arī iespaidīgais kultūras nams Viesītē (1985–1991, arhitekts L. Skuja). Tā arhitektūrā ar postmodernisma formālajiem paņēmieniem mēģināts radīt asociācijas ar teiksmainas senlatviešu pils tēlu. Arhitekta Linarda Skujas daiļradē postmodernisms ieņem redzamu vietu: pēc viņa projektiem tapušas vairākas šajā stilā veidotas dzīvojamās un publiskās ēkas, tostarp Baptistu draudzes nams Jelgavā, Mātera ielā 54 (1996).

Druva, Saldus pagasts. Druvas vidusskola Skolas ielā 2 . 1984–1989. T. Timpars.

Viesīte. Kultūras nams. 1985–1991. L. Skuja.

Jelgava. Baptistu draudzes nams Mātera ielā 54. 1996. L. Skuja.

Deviņdesmitajos gados postmodernisms īstenojās daudzu dzīvojamo ēku arhitektūrā, jo līdz ar padomju sistēmas sabrukumu atkrita arī šīs sistēmas noteiktie ierobežojumi mājokļu celtniecības nozarē, un arhitektūra varēja radoši atrīstīties. Viens no raksturīgiem piemēriem ir kvartāla starp Jēkabpils, Krāslavas un Firsas Sadovņikova ielu Rīgā kompleksa apbūve (1987–1992, arhitekti Kārlis Alksnis, Juris Poga, Viesturs Meineris un Egīls Bušs). Postmoderna estētikā veidotā jaunbūves organiski iekļaujas starp vēsturiskajām ēkām kvartālā.

Augstvērtīga arhitektūra postmodernistiskā izpildījumā ir Latvijas Nacionālās operas Aspazijas bulvārī 3 paplašinājums (1993–2001, Imants Jākobsons, Juris Gertmanis, Indra Grietēna, Māris Dakteris u.c). Jaunajā apjomā izvietotas tehniskās un palīgtelpas, mazā skatītāju zāle un aktieru telpas. Tas ir organiski sakļauts ar vēsturisko celtni, smalki interpretējot, bet ne atdarinot vēsturiskās celtnes arhitektūru.

Elegants vēlā postmodernisma piemērs ir „Valdemāra centrs” Krišjāņa Valdemāra ielā 21 – ekskluzīvu biroju nams ar tirdzniecības pasāžu pirmajā stāvā un autostāvvietām pagrabstāvā (1997–1999, arhitekti Visvaldis Sarma, Gunta Grikmāne, Jānis Norde un Gundars Jātnieks). Atturīgi līdzsvarotā postmodernisma formu valoda ēkas arhitektūrā lieliski saskan ar apkārtējās apbūves mērogu, ritmu un citiem svarīgākajiem vides kontekstu veidojošajiem elementiem.

Rīga. Dzīvojamā ēka Firsas Sadovņikova ielā 21. 1992. J. Poga.

Rīga. Latvijas Nacionālā opera Aspazijas bulvārī 3 (paplašinājums). 1993–2001, I. Jākobsons, J. Gertmanis, I. Grietēna, M. Dakteris u.c.

Rīga. „Valdemāra centrs” Krišjāņa Valdemāra ielā 21. 1997–1999. V. Sarma, G. Grikmāne, J. Norde un G. Jātnieks.

Viena no postmodernisma ievirzēm bija tā sauktais radikālais eklektisms, kas izpaužas uzspēlētā vispārināti stilizētu orderu elementu, lēzenu arku un citu izplatītu šī

stila formu klišeju lietojumā. Šādā manierē veidoti biroju un veikalu nami Rīgā, Kungu ielā 7/9 (1997–2000, arhitekti Uģis Bratuškins, Ēriks Zīle, Ināra Dzene un Ina Kuļikovska). Tie celti Otrajā pasaules karā sagrautu ēku vietā. Postmodernisma izteiksmes līdzekļi un paņēmieni fasāžu arhitektūrā brīvi kombinēti, ņemot vērā Vecrīgas mērogu un arī apbūves tradīcijas.

Postmodernisma paņēmieni atskaņas jaušamas arī tā sauktā Kamarīnu nama Kungu ielā 1 arhitektūrā (2000–20001, arhitekts Pēteris Venckovičs) Tas ir tirdzniecības un biroju telpu nams. Arī tas celts Otrā pasaules karā sagrautas celtnes vietā, ievērojot zudušās ēkas fasāžu kompozīcijas shēmu. Sākotnēji namu 18. gadsimta nogalē cēlis rātskungs Holanders pēc, iespējams, K. Hāberlanda projekta. 19. gadsimta otrajā pusē tā jaunie īpašnieki brāļi Kamarīni namu paplašinājuši, savienojot to ar kaimiņu ēku un izveidojot jaunu, eklektisku fasāžu apdari, bet nemainot iepriekšējo logu dalījumu. Līdz ar to gan pret Kungu ielu, gan Rātslaukumu pavērstās fasādes ieguvušas asimetrisku kompozīciju. Tā saglabāta arī jaunceltnē, bet neimitējot neko no vēstures formu arsenāla un radot laika kontekstam pilnīgi atbilstošu arhitektūru. Tas pats attiecas uz nelielo blakus māju Kungu ielā 3, kas ieguvusi „Kalpu mājas” nosaukumu (2002, arhitekti Vita Polkovņikova, I. Kuļikovska, Ē. Zīle un U. Bratuškins). Ar vēsturisko prototipu, kas 19. gadsimtā bija ieguvis augstu neorenesanses tipa zelmini, attālas asociācijas raisa vienīgi jaunās ēkas siluets.

Spilgti postmodernisma uzplaisnījumi konstatējami iekštelpu arhitektūrā, it īpaši – atsevišķu esošo ēku pārbūvēs. Viens no radikālākajiem un piesātinātākajiem postmodernisma estētikas īstenojumiem iekštelpās bija viesnīcas „Man-Tess” Rīgā, Teātra ielā 6 vestibils (1993–1994, arhitekts Māris Gundars), kuru iekārtoja, atjaunojot un pārbūvējot 18. gadsimta nogalē pēc K. Hāberlanda projekta celtu ēku. Savukārt Ceļu satiksmes drošības dienesta klientu apkalpošanas zāle Rīgā, Bauskas ielā 86 (1998–2000, arhitekti Arnis Kleinbergs, Miks Lejnieks un Vilnis Šlars) tika iekārtota bijušajā padomju laika skolas sporta zālē. Gleznaini izvērstajā telpā elegants mākslinieciskais pieskāriens ir antersolstāva balstkolonnu konusveidīgie kapiteļi. Tiem nav nekā kopīga ar klasisko orderu kapiteļiem, taču tie neizbēgami raisa asociācijas ar klasiskām mākslas vērtībām.

Rīga. Biroju un veikalu nami Kungu ielā 7/9. 1997–2000. U. Bratuškins, Ē. Zīle, I. Dzene un I. Kuļikovska.

Rīga. Biroju un veikalu nami Kungu ielā 1 („Kamarīnu nams”; 2000–20001, P. Venckovičs) un Kungu ielā 3 („Kalpu māja”; 2002, V. Polkovņikova, I. Kuļikovska, Ē. Zīle un U. Bratuškins).

Rīga. Ceļu satiksmes drošības dienesta klientu apkalpošanas zāle Bauskas ielā 86. 1998–2000. A. Kleinbergs, M. Lejnieks, V. Šlars.

Postmodernisms deva nopietnu pienesumu mūsdienu arhitektūras visumā nabadzīgās formu valodas bagātināšanas, mākslinieciskās pilnveidošanas, konteksta

izpratnes un emocionālās izteiksmības atdzīvināšanas meklējumos. Daudzviet pasaulē tas ir joprojām dzīvs un populārs, tomēr, kā jebkuram stilam vai vienkārši stilistiskam strāvojumam, vēsture arī tam bija atvēlējusi tikai noteiktu laika sprīdi.

3.8. High-Tech, dekonstruktīvisms, minimālisms, *architextile*, parametriskā arhitektūra u.c.

Līdz ar postmodernismu attīstījās arī citas formāli stilistiskās arhitektūras ievirzes. Viena no tām ir „**High tech**” jeb dižtehnoloģija. Mākslinieciskās izteiksmības kāpinājuma nolūkā šajā ievirzē lieto vienīgi jaunākos būvniecības un apdares materiālus – speciālu stiklu, metālu, plastikātus u. c., samontējot tos celtnēs ļoti precīzas mašinizētas tehnoloģijas izpildījuma līmenī.

Sodienas pasaules arhitektūrā pazīstama arī virkne citu stilistisku novirzienu un strāvojumu, kurus dēvē dažādos vārdos, parasti ar galotni „isms”. Tāds, piemēram, ir **dekonstruktīvisms** – skulpturālā garā deformētu apjoma formu un atklātu konstruktīvo elementu lietojums. Pasaulē pazīstamākos dekonstruktīvisma darbus radījis vācu arhitekts Ginters Bēnišs, amerikānis Frenks Gērijs, Londonā dzīvojošā irākieiete Zaha Hadida, Polijā dzimušais amerikāņu ebrejs Daniels Libeskinds un austriešu arhitektu kolektīvs „Coop Himmelb(l)au”.

Paralēli citiem 20. gadsimta nogales stilistiskajiem strāvojumiem dzīvotspēju saglabāja arī modernā kustība, kuru tad nereti dēvēja par vēlo modernismu. Deviņdesmito gadu nogalē kā zināma reakcija pret postmodernismu vērojama atgriešanās pie sešdesmito un septiņdesmito gadu modernās kustības stereotipiem. Šī tendence jau ieguvusi mūsdienu **minimālisma** nosaukumu, taču tā nav parādība ar pietiekami dziļām vēsturiskām saknēm un pārliecinošu novitāti. Pretstatā minimālismam celtnu fasāžu izteiksmību dažkārt cenšas panākt ar dažādiem aplikatīviem un ornamentāliem paņēmieniem. Šādi iegūst dažādus „virsmu arhitektūras” (*Surface architecture*) paveidus, tostarp ornamentālo arhitektūru, virsmu ornamentāli-skulpturālo arhitektūru un tā saukto tekstilarhitektūru.

Dažādie arhitektūras stilistiskie strāvojumi – dažādie „ismi”, kas pasaulē attīstījās līdz ar postmodernismu, kā arī īsi pirms un pēc tā, padomju perioda Latvijas arhitektūrā nevarēja īstenoties tā laika būvtehniskās nevarēšanas un arī uzspiestās nedrīkstēšanas dēļ. Nebija iespējams nekāds „High tech” jeb dižtehnoloģija, jo nebija pieejami nekādi augstvērtīgi būvmateriāli. Tiesa, stilistiskā skatījumā šo parādību var vērtēt visai nosacīti, jo stilu nosaka vienīgi forma. Materiāls ir tikai līdzeklis tās īstenošanai.

Pēc padomju režīma sabrukšanas celtniecības tehnoloģija, materiālu pieejamība un būvmāksla kopumā varēja līdzvērtīgi atgriezties pasaules parādību un tendenču apritē. Viena no pirmajām celtnēm, kurā jaušamas „**High Tech**” arhitektūras iezīmes, ir firmas „Skonto būve” administratīvā ēka Rīgā, Emīļa Melngaiļa ielā 3 (1998, arhitekti Anda Kursiša un Māris Malahovskis). Metālā un polarizētā stiklā ietērtā kubiskā būvķermeņa formu mīkstina noapaļots stūris ar augstu, brīvēstāvošu pulēta metāla kolonnu. Apdares materiālu tirdzniecības, celtniecības un restaurācijas darbu uzņēmuma RRB (Rīgas restaurācijas biroja) mēbeļu un būvmateriālu salona Rīgā, Mūkusalas ielā 42 (2000–2001, arhitekti Uldis Lukševics un Ivars Lapiņš) fasāžu „High-tech” apdarē izmantotas speciāli patinētas kapara loksnes. Ar perfektu materiālu salikumu pietiekami sarežģītā apjomu kompozīcijā izceļas Latvijas bankas Rīgas filiāles ēka Rīgā, Bezdelīgu ielā 3 (1998–2002, arhitekti Andris Kronbergs, Ināra Kārklīņa, Vilnis Uzors un Māris Kārklīņš). Gar Daugavgrīvas ielu izstieptās fasādes plaknes piegāzums domāts kā tuvējā Daugavas senkrasta simbolizējums, bet samērā sarežģītais apjomu kārtojums iekškvartāla pusē – kā reakcija pret dabas elementiem. Fasādes tērtas pulētā dabiskā akmenī, metālā un stiklā – gan caurspīdīgā, gan necaurspīdīgā. Dzīvojamo torņu „Solaris”

Rīgā, Anniņmuižas bulvārī 41 un 43 (2004–2006, Andis Sīlis un Aleksejs Birjukovs) fasādes savukārt apdarinātas ar precīzi izgatavotiem tonētiem alumīnija paneļiem. Plānā tiem ir liekta konfigurācija ar dažādiem, cilindriskā būvapjoma formas diktētiem rādiusiem.

Rīga. Administratīvā ēka Emīļa Melngaiļa ielā 3. 1998. A. Kursiša un M. Malahovskis.

Rīga. Būvmateriālu salons Mūkusalas ielā 42. 2000–2001. U. Lukševics un I. Lapiņš.

Rīga. Latvijas bankas Rīgas filiāles ēka Bezdēļu ielā 3. 1998–2002. A. Kronbergs, I. Kārklīņa, V. Uzors un M. Kārklīņš.

Rīga. Dzīvojamā ēka Anniņmuižas bulvārī 41. 2004–2006. A. Sīlis un A. Birjukovs.

Dekonstruktīvisms pasaulē galvenokārt pazīstams atsevišķu meistarų izpildījumā un ir, kaut stipri atraktīva, tomēr visai ierobežota parādība. Arī Latvijas arhitektūrā ir tikai nedaudz formu spēles vingrinājumu šajā ievirzē. Lielākoties tie izpaužas kā attiecībā pret celtnes pamatapjomu savērstas vai sagāztas atsevišķas būvapjoma daļas vai elementi, kā, piemēram, firmas ABB administratīvajā ēkā Rīgā, Tīraines ielā 3a (1999–2000, arhitekti Edgars Treimanis un Katrīna Stirna). Zināmā mērā dekonstruktīvisma izteiksme ir arī Rīgas brīvostas pārvaldes administratīvajai ēkai Kronvalda bulvārī 1 (2000, M. Malahovskis). Kaut arī šī slēgtā tipa administratīvā iestāde neatbilst Rīgas attīstības plānā noteiktajiem pamatprincipiem un būvnoteikumiem, arhitekts ir radījis savdabīgu ēkas vizuālo tēlu, kas ar slīpajām, līdz kanālam noslīdējušajām virsmām atgādina kuģi. Savukārt *Gros* auto centra Mārupē, Zemzaru ielā 1, (2001, arhitekts Reinharde Beihlers) robusti sagāztās būvapjomu daļas rada diezgan tiešu iespaidu par šķībi zemē iegrimušu celtni. Dekonstruktīvisma stilistikai pieskaitāma arī savulaik plašu rezonansi ieguvušās Rīgas koncertzāles projekta (2006, arhitektu birojs „SZK – Sīlis, Zābers, Kļava”) arhitektūra. Celtnē bija iecerēta kā „tumši pulētu, nošķeltu taisnstūra un kuba formu ēku puduris,”⁶⁸ kas, pēc autoru ieceres, solot „dziļu personisku pārdzīvojumu,” tādējādi „ļaujot gremdēties mūzikas noslēpumā.”⁶⁹ Tomēr diezin vai šīs kvalitātes spētu nodrošināt pašmērķīgais un celtnes konkrētajai funkcijai un telpiskajai struktūrai neatbilstošais apjomu saskaldījums. Semantiskā precizitāte ir lielākās daļas dekonstruktīvisma darbu vājā vieta.

⁶⁸ 21. gs. projekti : Rīgas koncertzāle [tiešsaiste]. *Kultura. lv* [skatīts 24.01.2012.]. <http://www.kultura.lv/lv/projects/94/#img>

⁶⁹ Turpat.

Rīga. Administratīvā ēka Tīraines ielā 3a. 1999–2000. E. Treimanis un K. Stirna.
 Rīga. Administratīvā ēka Kronvalda bulvārī 1. 2000. M. Malahovskis.
 Mārupe. Auto centrs Zemzaru ielā 1. 2001. R. Beihlers (Vācija).
 Rīgas koncertzāles projekts. 2006. Arhitektu birojs „SZK – Sīlis, Zābers, Kļava”.

20. un 21. gadsimta mijā aizvien jūtāmāki iezīmējās reakcija pret savu laiku, iespējams, jau pārdzīvojušo postmodernismu. Taču visbiežāk tā vietā tika likta diezgan tieša un nekritiska atgriešanās pie pavisam nesenās pagātnes – 20. gadsimta sešdesmito un septiņdesmito gadu un dažkārt arī nedaudz vecākiem stereotipiem. Tas ir tā sauktais **mūsdienu minimālisms**, kura mākslinieciskā metode un arī arhitektūras darinājumu vizuālais tēls principiāli neatšķiras no sešdesmito gadu modernās kustības mantojuma. Atšķirība ir vienīgi lietoto materiālu un izpildījuma apdares kvalitātes līmenī.

Labākās un interesantākās šāda mūsdienu minimālisma celtnes parasti atšķiras ar izvērstu būvapjomu plastiku un pietiekami detalizētu fasāžu apdari. Tādas, piemēram, ir pilnīgi iestiklotās biroju un veikalu ēkas „Lāčplēša centrs” Tērbatas ielā 30 (2003–2004, arhitekte Zane Kalinka) un Lāčplēša ielā 20a (2005, arhitekti Z. Kalinka un Juris Lauris) To visumā vienkāršās fasādes tomēr cik necik reaģē uz vides raksturu. Tāpat kā vēsturiskajām ēkām, arī šīm ir erkeri, dzegas un par stūra torņi.

Daugavas kreisā krasta panorāmā labi pamanāmais „Valdo” biroju nams Bauskas ielā 58 (2003, arhitekts Andris Āriņš) ir stikla virsmu apoteoze. Ēkai zināmu savdabību piešķir aktīvā koloristika un daži apjomu stūru noapaļojumi.

Ja pilnīgi gludas fasādes vienlaidus ietērptas vienā un tajā pašā materiālā bez jebkādas formu artikulācijas, nav iespējams analizēt arhitektūras mākslinieciskās kvalitātes un vides konteksta jautājumus vai vispār definēt būvmākslas pazīmes. Tāds gadījums, piemēram, ir biroju un veikalu nams Baznīcas ielā 20/22 (1999–2003, arhitekti A. Kronbergs, Eduards Beernaerts, Brigita Bula un Vilnis Šlars). Aiz apkārtējās pilsētvides raksturam svešās, spīdīgi gludās stikla virsmas grūti pamanāma arī butaforiskā vecas koka mājas fasādes imitācija.

Rīga. Biroju un veikalu ēkas Tērbatas ielā 30 (2003–2004, Z. Kalinka) un Lāčplēša ielā 20a (2005, Z. Kalinka un J. Lauris).
 Rīga. Biroju nams Bauskas ielā 58. 2003. A. Āriņš.
 Rīga. Biroju nams Baznīcas ielā 20/22. 1999–2003. A. Kronbergs, E. Beernaerts, B. Bula un V. Šlars.

Būvniecības tehnoloģijas attīstība dod plašas iespējas dažādu sarežģītas konfigurācijas apjomu īstenošanai. Vairākas šādas celtnes ir atpazīstamas ar individuāliem vaibstiem un izteiksmīgu siluetu, kaut fasāžu virsmu artikulācija ir pavisam skopa. Šāda mūsdienu minimālisma paraugs ir biroju ēka „Baltais vējš” Mārupē, Kārļa Ulmaņa gatvē 119. Vispirms tās vietā tika uzcelta tipiskās postmodernisma formās veidota ēka (1998–1999, arhitekts Aivars Zavadskis), taču drīz vien tajā tās īpašniekiem – būvfīrmai Re & Re – kļuva par šauru, un pakāpeniskas paplašināšanas gaitā šīs ēkas vietā faktiski radās jauna celtnē (2005, arhitekti Dace Brezinska, P. Venckovičs, M. Važa, D. Krēsliņa, R. Jansons). Tā izceļas ar vienkāršu, taču nevainojami precīzu un eleganti līdzsvarotu apjomu salikumu.

Viena no visredzamākajām ir „Hansabankas” (tagad Swedbank) augstceltne Rīgā, Balasta dambī 1a (2001–2004, arhitekti Viktors Valgums, Uldis Bērziņš, Alvis Zlaugotnis un Ieva Bērziņa). 26 stāvus augstajai ēkai ir īpatnēja lēcveidīga plāna konfigurācija. Pilnīgi iestiklotajās fasāžu virsmās atkarībā no laika apstākļiem atstarojas daudzveidīga gaismu spēle. Mūsdienu arhitektūra bieži izraisa pretrunīgus vērtējumus. Arī par Hansabanku pazīstamais vācu arhitekts Meinhards fon Gerkāns ir teicis: „Muļķīga celtnē, kurai nav nekāda sakara ar arhitektūru. Vien neizdevies joks.”⁷⁰ Taču celtnē ar savu izkopto apjomu kārtojumu un efektīgo siluetu ir nozīmīga detaļa nākotnes Rīgas panorāmā.

Mārupe. Biroju ēka Kārļa Ulmaņa gatvē 119. 2005. D. Brezinska, P. Venckovičs, M. Važa, D. Krēsliņa, R. Jansons

Rīga. Bankas ēka Balasta dambī 1a. 2001–2004. V. Valgums, U. Bērziņš, A. Zlaugotnis un I. Bērziņa.

Laiks parādīs, vai mūsdienu minimālisms ir vienīgi virspusīga atgriešanās pie visai nesenā vēsturē jau pārdzīvotajiem un daudzkārt kritizētajiem modernās kustības principiem, vai pierādījums šo principu ilgtspējai, postmodernismu ierakstot vēsturē kā atsevišķu, zināmā mērā atšķirīgu epizodi.

Mūsdienu datortehnoloģiju integrēta izmantošana projektēšanā, konstrukciju un apdares materiālu izgatavošanā un būvdarbu īstenošanā nodrošina plašākas, sarežģītākas un laika ietilpības ziņā par tradicionālajām metodēm izdevīgākas iespējas. Inovatīvas datorprogrammatūras kļuvušas ne tikai par instrumentu projektu dokumentācijas izgatavošanai, bet arī par formveides procesa intelektuālu sastāvdaļu. Vissarežģītākajās formās veidotus arhitektūras elementus – gan dažādi izliektas vai ieliektas fasādes virsmas, gan apdares un konstruktīvās detaļas – var ģenerēt automātiski, balstoties uz iepriekš

⁷⁰ **Budže, K.** Pastaiga : Pasaules radītājs vai tirdzniecības vietu meklētājs [tiešsaiste]. *Vincents arhitektūra* [skatīts 18.01.2012.]. http://arhitekti.vincents.lv/pdf/gerkans_klubs.pdf

pieņemtiem, bet variējamiem parametriem. To mēdz dēvēt par **parametrisko arhitektūru**, kurā „projektēšanas process var būt viegli kontrolējams un arhitektūras elementi var tikt automātiski uzzīmēti un eventuāli arī izgatavoti.”⁷¹ Tādējādi arhitektūras darinājuma forma kļūst par abstraktu matemātisku algoritmu iemiesošanās produktu, nevis individuālas radošās intuīcijas augļi, un tāpēc var arī neatbilst tradicionālajai humānajai loģikai. Tā ir viena no dziļākajām mūsdienu arhitektūras pretrunām un problēmām. Tas pats attiecas uz dažādiem vienkāršākiem „virsmu arhitektūras” izpaudumiem, ēku fasādes pārvēršot par dekoratīviem ekrāniem jeb kulisēm.

Telpiski ļoti interesanti risinātās Pārventas bibliotēkas Ventspilī, Tārgales ielā 4 (2007–2009, arhitekti Pēteris Bajārs, Ivars Kalvāns, Rūdolfs Jansons, Ieva Baumanē, Dina Soņņikova un Ilze Ļuļe) augstākajam apjomam ir tā sauktā dubultfasāde: ārsienām visapkārt apbūvēta vēl viena kulisei līdzīga virsma, kuras lielākā daļa kalpo vienīgi kā grafisks rotājums. Tiesa, tās nozīmi un saturu – metāla virsmu perforācijā atainots Krišjāņa Barona rokraksts – bez papildus informācijas nevar uztvert. Arī ražošanas ēkas «Baltic Juice Terminal» Ventspilī, Dzintaru ielā 3/5 (2006–2007, SIA «AKA birojs» arhitekti) fasāde ir ornamentāls ekrāns.

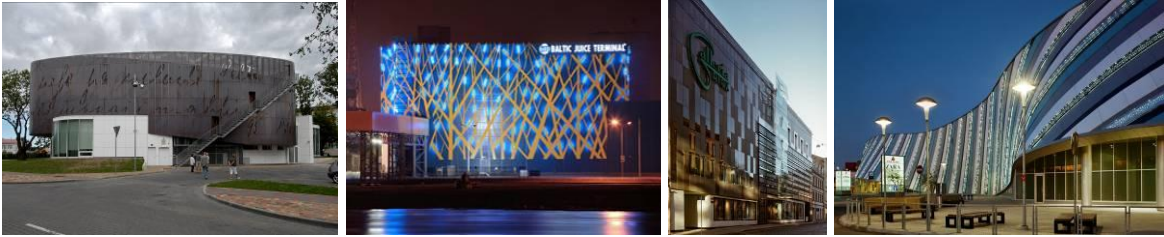
Pilnīgi abstrakta, ar iekštelpu izkārtojumu un raksturu absolūti nesaistīta fasāde ir tirdzniecības namam „Galerija Rīga” Rīgā, Dzirnāvu ielā 67 (2000–2010, arhitekti Visvaldis Sarma, Juris Poga, Evija Dansone un Vita Škapare). Lielākā daļa fasādes virsmas ir akla. Tā ietērpta dabīga akmens plāksnēs, kurām ir dažāda virsmas pulējuma pakāpe, radot nesaprotamu vizuālu ņirboņu. Acīmredzot fasādes dekoratīvās atdzīvināšanas nolūkā virs galvenās ieejas daļas visas fasādes augstumā paceļas no caurspīdīgām plāksnēm izgatavota lauzītas konfigurācijas aplikācija. Kaut kas līdzīgs „rotā” arī viesnīcas „Tallink Hotel Riga” Rīgā, Elizabetes ielā 24/26 fasādi (2006–2010, projekta autori Uldis Mazais, Jānis Kļaviņš, Valdis Straustiņš un Māris Krūmiņš). Mēģinot šo paņēmieni ierindot starp pasaulē sastopamajām arhitektūras modes parādībām, tas būtu vistuvāk **virsmu ornamentāli-skulpturālajai arhitektūrai**.

Tirdzniecības un izklaides centra „Rīga Plaza” Rīgā, Mūkusalas ielā 71 (2002–2009, arhitekti Andris Kronbergs, Dace Grāvere, Vilnis Uzors un Brigita Bula) „fasādes noformējums atgādina jostas rakstus, kas lieliski papildina Daugavas krasta līniju un nes sevī arī simbolisku nozīmi.”⁷² Šī fasāde - kulise tiešām atgādina audumu un var tikt klasificēta kā „**tekstilarhitektūras**” (*architextile*) piemērs. Tā varbūt arī „nes simbolisku nozīmi”, taču faktiski raisītās asociācijas lielākoties ir stipri atšķirīgas no autoru, kritiķu vai reklāmas sludinātajiem vārdiskajiem priekšrakstiem. Arhitektūras informatīvo un simbolisko precizitāti tiešā veidā nodrošina vienīgi formas atbilstība celtnes telpiskajai struktūrai un funkcijas raksturam.

⁷¹ Parametric Design [online]. Programming Architecture [cited 26.01.2012.].

http://www.programmingarchitecture.com/index.php?option=com_content&view=article&id=63&Itemid=75

⁷² Rīga Plaza [tiešsaiste 26.01.2012.]. <http://www.rigaplaza.lv/lv/par-mums/par-mums/>

Ventspils. Pārventas bibliotēka Tārgales ielā 4. 2007–2009. P. Bajārs, I. Kalvāns, R. Jansons, I. Baumanē, D. Sotņikova un I. Luļe.

Ventspils. Ražošanas ēka Dzintaru ielā 3/5. 2006–2007. SIA «AKA birojs».

Rīga. Tirdzniecības nams Dzirnāvu ielā 67. 2000–2010. V. Sarma, J. Poga, E. Dansone un V. Škapare.

Rīga. Tirdzniecības centrs „Rīga Plaza” Mūkusalas ielā 71. 2002–2009. A. Kronbergs, D. Grāvere, V. Uzors un B. Bula.

Joprojām pārsvarā viens no visizplatītākajiem ir uzskats, ka mūsdienīgums arhitektūrā ir vienkāršība, kas nereti robežojas ar primitīvismu. Tomēr 21. gadsimta sākums kopumā iezīmējies ar formālo plurālismu. Šķiet, ka pasaules arhitektūrā lēnām briest arī iedīgli kaut kam patiesi jaunam, bet, kāds būs šis nākotnes stils, parādīs laiks.